ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Εθνικόν και Καποδιστριακόν

Πανεπιστήμιον Αθηνών

ΝΟΜΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝΣΠΟΥΔΩΝ

ΤΟΜΕΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΘΕΩΡΙΑΣ ΔΙΚΑΙΟΥ

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟ ΕΤΟΣ: 2015-2016

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

της Ηλιάνας –Παναγιώτας Ιωάννου Τερλιλή

Α.Μ.: 787

Το Νομικό Καθεστώς των Αντιρρησιών Συνείδησης στην Ελληνική Έννομη Τάξη

Επιβλέποντες:

Ανδρουτσόπουλος Γεώργιος

Αθήνα, 24 Φεβρουαρίου 2017

Copyright © [Τερλιλή Ηλιάνα-Παναγιώτα, 2017]

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα.

Οι απόψεις και θέσεις που περιέχονται σε αυτήν την εργασία εκφράζουν τον συγγραφέα και δεν πρέπει να ερμηνευθεί ότι αντιπροσωπεύουν τις επίσημες θέσεις του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ....1
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ....5
ΚΥΡΙΟΤΕΡΕΣ ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ....6
Α΄. ΝΟΜΟΙ ΚΑΙ ΔΙΑΤΑΓΜΑΤΑ....6
Β΄ΥΠΟΥΡΓΙΚΕΣ ΑΠΟΦΑΣΕΙΣ....7
ΕΙΣΑΓΩΓΗ....9
§ 1. Εισαγωγικές παρατηρήσεις....9
§ 2. Η άρνηση στράτευσης ως εκδήλωση του φαινομένου της αντίρρησης συνείδησης....10
§ 3. Το δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας....11
§ 4. Διάρθρωση της ύλης....13
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄....15
ΕΘΝΙΚΗ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ....15
§ 5. Ιστορική εξέλιξη και νομική μεταχείριση....15
Ι. Το ΝΔ 720/1970 (ΦΕΚ Α΄253) «Περί στρατολογίας»....15
ΙΙ. Ο Ν.731/1977 «Περί τροποποιήσεως των διατάξεων των άρθρων 6 και 54 του Ν.Δ. 720/70 "περί Στρατολογίας" και ρυθμίσεως συναφών θεμάτων» (ΦΕΚ Α΄314)....17
ΙΙΙ. Ο Ν. 1763/1988 «Στρατολογία των Ελλήνων» (ΦΕΚ Α΄57)....22
IV. Ο Ν. 2510/1997 «Ρύθμιση στρατιωτικών υποχρεώσεων ορισμένων κατηγοριών στρατευσίμων, ανυπότακτων και οπλιτών, τροποποίηση διατάξεων της στρατολογικής νομοθεσίας, καθιέρωση εναλλακτικής υπηρεσίας και άλλες διατάξεις» (ΦΕΚ Α΄136)....24
§ 6. Η αντίρρηση συνείδησης στην αναθεώρηση του Συντάγματος....30
§ 7. Το ισχύον νομοθετικό καθεστώς/....38
Ο Ν. 3421/2005 όπως τροποποιήθηκε και ισχύει.....38
Ι. Η διαδικασία υπαγωγής και ο έλεγχος ειλικρίνειας των λόγων συνείδησης....38
ΙΙ. Η διάρκεια της εναλλακτικής πολιτικής κοινωνικής υπηρεσίας....41
ΙΙΙ. Η ιδιότητα των αντιρρησιών συνείδησης (πολιτική ή στρατιωτική) και ο θεσμός της έκπτωσης....44
IV.Ο φορέας εποπτείας....47

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄.....51
ΔΙΕΘΝΗΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΣΕ ΕΥΡΩΠΑΙΚΟ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΕΣ ΕΠΙΠΕΔΟ.....51
§8. Η αντίρρηση συνείδησης και η θρησκευτική ελευθερία στην έννομη τάξη των χωρών μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης......51
I. Η υποχρέωση στράτευσης..... 51
II. Αναγνώριση της αντίρρησης συνείδησης..... 53
III. Υποχρέωση στράτευσης και εκπλήρωσης εναλλακτικής υπηρεσίας..... 59
§ 9. Οι συστάσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης.....61
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄.....66
ΝΟΜΟΛΟΓΙΑΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ.....66
§ 10. Το Συμβούλιο της Επικρατείας.....66
§ 11. Η ΕΣΔΑ.....69
§ 12. Συμπερασματικές διαπιστώσεις.....74
ΕΠΙΜΕΤΡΟ.....77
Α΄. ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΥΠΟΒΛΗΘΕΝΤΩΝ ΑΙΤΗΣΕΩΝ ΕΤΩΝ1998-2015.....77
ΕΤΗ 1998-2000.....80
ΕΤΗ 2001-2003.....81
ΕΤΗ 2004-2006.....82
ΕΤΗ 2007-2009.....82
ΕΤΗ 2010-2012.....83
ΕΤΗ 2013-2015.....84
Β΄ ΠΕΡΑΙΤΕΡΩ ΕΞΕΛΙΞΗ ΑΠΟΡΡΙΦΘΕΝΤΩΝ ΑΙΤΗΣΕΩΝ.....86
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....97

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΝΥΠ.	Ανυπότακτος
ΑΠ	Άρειος Πάγος
αριθμ.	αριθμός
ΑΥ	Αναβολή κατάταξης για λόγους Υγείας
βλ.	βλέπε
γνμδ	γνωμοδότηση
ΔΕΑ	Διοικητικό Εφετείο Αθηνών
ΕΣΔΑ	Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕΔΔΑ	Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
εδ.	εδάφιο
ΕΕΝ	Εφημερίδα Ελλήνων Νομικών
επ.	επόμενα
ΝοΒ	Νομικό Βήμα
πρβλ.	παράβαλε
Συμβούλιο	Συμβούλιο της Ευρώπης
ΣτΕ	Συμβούλιο της Επικρατείας
Σ	Σύνταγμα
ΣΠΚ	Στρατιωτικός Ποινικός Κώδικας
σελ.	Σελίδα
ΥΑ	Υπουργική Απόφαση
ΥΕΘΑ	Υπουργός Εθνική Άμυνας
ΦΕΚ	Φύλλο Εφημερίδας της Κυβερνήσεως

ΚΥΡΙΟΤΕΡΕΣ ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

Α΄. ΝΟΜΟΙ ΚΑΙ ΔΙΑΤΑΓΜΑΤΑ

Ν.ΨΙΣΤ/1878 «Περί Στρατολογίας» (ΦΕΚ Α΄69)

ΝΔ 720/1970 (ΦΕΚ Α΄253) «Περί στρατολογίας»

ΠΔ 506/1974 «Περί Γενικής Επιστρατεύσεως των Ενόπλων Δυνάμεων και των Σωμάτων Ασφαλείας» (ΦΕΚ Α΄206)

Ν.731/1977 «Περί τροποποιήσεως των διατάξεων των άρθρων 6 και 54 του Ν.Δ. 720/70 "περί Στρατολογίας" και ρυθμίσεως συναφών θεμάτων» (ΦΕΚ Α΄314)

Ν.1763/1988 «Στρατολογία των Ελλήνων» (ΦΕΚ Α΄57)

Ν. 2510/1997 «Ρύθμιση στρατιωτικών υποχρεώσεων ορισμένων κατηγοριών στρατευσίμων, ανυπότακτων και οπλιτών, τροποποίηση διατάξεων της στρατολογικής νομοθεσίας, καθιέρωση εναλλακτικής υπηρεσίας και άλλες διατάξεις» (ΦΕΚ Α΄136)

Ν.2747/1999 (ΦΕΚ Α΄226) «Ρύθμιση συνταξιοδοτικών θεμάτων προσωπικού ΕΡΤ ΑΕ και άλλες διατάξεις»

Ν.2936/2001 (ΦΕΚ Α 166) «Επαγγελματίες Οπλίτες και άλλες διατάξεις»

ΠΔ 292/2003 (ΦΕΚ Α΄248/30.10.2003) «Κωδικοποίηση διατάξεων νόμων στρατολογικής φύσης»

Ν 3421/2005, «Στρατολογία των Ελλήνων και άλλες διατάξεις» (ΦΕΚ Α΄ 302)

Ν.3883/2010 «Υπηρεσιακή εξέλιξη και ιεραρχία των στελεχών των Ενόπλων Δυνάμεων - Θέματα διοίκησης των Ενόπλων Δυνάμεων, Στρατολογίας και συναφείς διατάξεις» (ΦΕΚ Α΄ 167)

Ν.4361/2016, «Ρύθμιση θεμάτων μεταθέσεων οπλιτών, μέριμνας προσωπικού και άλλες διατάξεις» (ΦΕΚ Α΄10)

Ν. 4368/2016 «Μέτρα για την επιτάχυνση του κυβερνητικού έργου και άλλες διατάξεις» (ΦΕΚ Α΄21)

Ν.4407/2016 «Ρύθμιση θεμάτων αρμοδιότητας Υπουργείου Εθνικής Άμυνας και άλλες διατάξεις» (ΦΕΚ Α΄134)

Β΄ΥΠΟΥΡΓΙΚΕΣ ΑΠΟΦΑΣΕΙΣ

ΥΑ Φ.670/3/122697/1-4-1978 ΑΠΟΦ ΥΕΘΑ «Περί εφαρμογής του Ν. 731/1977 "περί τροποποιήσεως των διατάξεων των άρθρων 6 και 54 του Ν.Δ. 720/1970 "περί Στρατολογίας" και ρυθμίσεως συναφών θεμάτων» (ΦΕΚ Β΄355)

Φ 670/3/124596/1980 «Περί καθορισμού προϋποθέσεων, δικαιολογητικών, διαδικασίας και συνεπειών υπαγωγής, εις τας περί αόπλου θητείας ή εκγυμνάσεως διατάξεις ΝΔ 720/70» (ΦΕΚ Β΄795)

Φ.420/202/57/Σ. 8868/12.12.1997 «Άοπλη θητεία και εναλλακτική πολιτική-κοινωνική υπηρεσία των αντιρρησιών συνείδησης» (ΦΕΚ Β΄1117)

ΥΑ 2/2357/0022/22.4.1999 «Καθορισμός μισθού που θα καταβάλλεται κατά το έτος 1999 σε όσους εκπληρώνουν εναλλακτική πολιτική κοινωνική υπηρεσία, στις περιπτώσεις που ο φορέας στον οποίο διατίθενται αδυνατεί να τους παράσχει τροφή και στέγη» (ΦΕΚ Β΄818/21.5.1999)

ΥΑ 2/6920/0022/23.2.2000 «Καθορισμός μισθού που θα καταβάλλεται κατά το έτος 2000….» (ΦΕΚ Β΄29/10.3.2000)

ΥΑ 2/14133/002/24.2.2002 «Καθορισμός μισθού που θα καταβάλλεται κατά το έτος 2002…» (ΦΕΚ Β΄703/ 10.6.2002)

ΥΑ 2/3402/0022/9.5.2003 «Καθορισμός μισθού που θα καταβάλλεται κατά το έτος 2003 …»(ΦΕΚ Β΄597/14.5.2003)

ΥΑ 2/34523/0022/12.8.2004 «Καθορισμός του μισθού που θα καταβάλλεται κατά το έτος 2004 …» (ΦΕΚ Β΄1338/31.8.2004)

ΥΑ 2/24407/0022/ 9.6.2005 «Καθορισμός του μισθού που θα καταβάλλεται κατά το έτος 2005 και μετά σε όσους εκπληρώνουν εναλλακτική ….» (ΦΕΚ Β΄858/ 23.6.2005)

ΥΑ Φ.420/79/81978/Σ.300/21-12-2005 «Εναλλακτική υπηρεσία των αντιρρησιών συνείδησης» (ΦΕΚ Β΄ 1854/29.12.2005)

ΥΑ Φ.420/10/80347 «Ρύθμιση ορισμένων στρατολογικών θεμάτων αντιρρησιών συνείδησης» (ΦΕΚ Β΄307 14.3.2006)

ΥΑ Φ. 421.4/3/204368/Σ.970 «Οριστική απόλυση των αντιρρησιών συνείδησης, που εκπληρώνουν άοπλη στρατεύσιμη στρατιωτική υποχρέωση ή εναλλακτική υπηρεσία.» (ΦΕΚ Β 1224/22.06.2009)

ΥΑ Φ.429.1/1/280116/11.1.2011 «Τροποποίηση της Φ.420/79/81978/Σ.300/21-12-05 απόφαση ΥΕΘΑ "Άοπλη στρατιωτική υποχρέωση και εναλλακτική υπηρεσία των αντιρρησιών συνείδησης (ΦΕΚ 1854/29-12-05, τ. Β')» (ΦΕΚ Β΄ 111/07.02.2011)

Φ.429.1/19/281812/2011 «Εξαγορά του υπόλοιπου της εναλλακτικής υπηρεσίας των αντιρρησιών συνείδησης, που έχουν συμπληρώσει το τριακοστό πέμπτο (35ο) έτος της ηλικίας τους» (ΦΕΚ 517 Β/5-4-2011)

ΥΑ Φ.429.1/22/286730/Σ.3152/9-6-2016 «Τροποποίηση της Φ.429.1/20/28181/Σ.397/ 11-01-2011 απόφασης Υπουργού Εθνικής Άμυνας «Ρύθμιση υποχρεώσεων των αντιρρησιών συνείδησης, που έχουν συμπληρώσει το τριακοστό πέμπτο (35ο) έτος της ηλικίας τους» (Β' 517)» (ΦΕΚ Β΄2020/5-7-2016)

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

§ 1. Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Η ανθρώπινη συνείδηση, στη διάρκεια των αιώνων, φαίνεται να διατηρεί σταθερά ένα πεδίο αυτονομίας, ικανό να τροφοδοτήσει συμπεριφορές άρνησης σε αυτό που επιβάλλει μια εξουσία , μια έννομη τάξη ή μια συγκεκριμένη νομική διάταξη. Η άρνηση αυτή συχνά φέρνει στο προσκήνιο τη σχέση των εννοιών «δικαιοσύνη» και «τάξη» και εξειδικεύει τις δυσχέρειες που αναφύονται κατά την επιδίωξη σεβασμού της ηθικής συνείδησης και διασφάλισης της υποχρέωσης υπακοής στο νόμο.

Η αντίρρηση συνείδησης, αυτή καθαυτή, ανάγεται στο εσωτερικό φρόνημα του υποκειμένου και με τον τρόπο αυτό λειτουργεί ως αυτοδέσμευση της ηθικής συνείδησης στο πλαίσιο της ελευθερίας του, μη αποτελώντας αρχικά μια εκτελεστή νομική πράξη αφού δεν επιφέρει έννομα αποτελέσματα. Προσλαμβάνει ωστόσο νομική αξία και σημασία όταν εξωτερικεύεται και πολλές φορές έρχεται σε σύγκρουση με αυτό που επιτάσσει συγκεκριμένη νομική επιταγή[1].

Είναι δυνατό επομένως, η αντίρρηση συνείδησης ως άρνηση υπακοής σε επιβαλλόμενη από το νόμο υποχρέωση, να θέτει υπό δοκιμασία τα όρια ανοχής μιας έννομης τάξης ή μιας πολιτικής εξουσίας σε τέτοιου είδους συμπεριφορές και να αναδεικνύει το συγκρουσιακό χαρακτήρα που μπορεί να προσλάβει η υποχρέωση τήρησης του νόμου, όταν η εκπλήρωση αυτή αντίκειται στο εσωτερικό συνειδησιακό φρόνημα[2]. Ασφαλώς και καμία έννομη τάξη δεν θα μπορούσε να αποδεχθεί το γεγονός ότι μεμονωμένα άτομα μπορούν να εξαιρεθούν από την υποχρέωση τήρησης των κανόνων δικαίου επικαλούμενοι λόγους συνείδησης.

Υπάρχουν διάφοροι τομείς όπου η δραστηριότητα των πολιτών συναντά τη συνειδησιακή αντίρρηση. Η βασικότερη ίσως κατηγορία που δημιουργεί και τα περισσότερα προβλήματα στην πράξη, απασχολώντας τη νομολογία, εθνική και διεθνής αλλά και τη νομοθεσία παράλληλα, είναι η αντίρρηση συνείδησης στη στράτευση που είναι και το αντικείμενο που θα μας απασχολήσει στην παρούσα μελέτη. Εξίσου σημαντική ωστόσο είναι και η περίπτωση της εκπαίδευσης όπου το ζήτημα εκδηλώνεται κυρίως με την (υποχρεωτική) παρακολούθηση του μαθήματος των θρησκευτικών ή με την παρουσία των θρησκευτικών συμβόλων στα σχολεία, τη διδασκαλία του μαθήματος των

[1] Βλ. Λυκοβάρδη Κ., Η αντίρρηση συνείδησης στη στρατιωτική θητεία, Το Σ 3/2000, σελ.462 επ.
[2] Βλ. Χ. Ανθόπουλο, Νέες διαστάσεις των θεμελιωδών δικαιωμάτων, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη 2001, σελ 112 επ.

θρησκευτικών, την προσευχή και αρκετά ακόμη ζητήματα στο χώρο της παιδείας[3]. Άλλες συναφείς περιπτώσεις είναι η περίπτωση της υποχρέωσης ορκοδοσίας ή της ιατρικής επέμβασης (όπως μετάγγιση αίματος ή χειρουργική επέμβαση[4]).

Πρόκειται αναμφίβολα για μια προβληματική με ευρύτατες πτυχές και προεκτάσεις, η ενδελεχής ανάπτυξη των οποίων εκφεύγει από το αντικείμενο της παρούσας μελέτης. Εδώ θα επιχειρηθεί μια προσέγγιση της αντίρρησης συνείδησης όπως εκδηλώνεται στη στράτευση, του κανονιστικού της περιεχομένου στις θεμελιώδεις διατάξεις τόσο της εθνικής όσο και της διεθνούς νομοθεσίας και του εμπλουτισμού της μέσα από τη νομολογιακή πρακτική των ελληνικών και ευρωπαϊκών δικαστηρίων.

§ 2. Η άρνηση στράτευσης ως εκδήλωση του φαινομένου της αντίρρησης συνείδησης

Η άρνηση στράτευσης αποτελεί ίσως τη χαρακτηριστικότερη σύγχρονη εκδήλωση του φαινομένου που ονομάζεται αντίρρηση συνείδησης. Η άρνηση αυτή υπαγορεύεται από συγκεκριμένες ιδεολογικές, πολιτικές, φιλοσοφικές ή θεολογικές αντιλήψεις, που αντιτίθενται στη χρήση βίας και αντιστρατεύονται ιδεολογικές αντιλήψεις και πρότυπα που ταιριάζουν κατά κανόνα στις Ένοπλες Δυνάμεις (στρατοκεντρικές κυρίως)[5]. Σε αυτή την έκφανσή της εκδηλώνεται με την άρνηση συμμετοχής τόσο στον πόλεμο όσο και στην προετοιμασία του. Ο πιο περιοριστικός βέβαια νομοθετικός ορισμός του αντιρρησία συνείδησης καλύπτει αυτό ακριβώς το πεδίο.

Αντιρρησίες συνείδησης θεωρούνται λοιπόν όσοι επικαλούνται τις θρησκευτικές ή ιδεολογικές τους πεποιθήσεις προκειμένου να μην εκπληρώσουν τις στρατιωτικές τους υποχρεώσεις για λόγους συνείδησης. Οι λόγοι συνείδησης θεωρούνται ότι έχουν σχέση με μια γενική αντίληψη περί ζωής, βασισμένης σε συνειδητές θρησκευτικές, φιλοσοφικές ή ηθικές πεποιθήσεις που εφαρμόζονται από το άτομο απαράβατα και εκδηλώνονται με τήρηση ανάλογης συμπεριφοράς.

---

[3] Βλ.ενδεικτικά για την αντίρρηση συνείδησης στην εκπαίδευση Γ..Χ. Σωτηρέλη, «Η ανάπτυξη της θρησκευτικής συνείδησης στην προσκρούστεια κλίνη της επικρατούσας θρησκείας», NoB 1995/ 982-988, ΣτΕ 3356/1995, ΣτΕ 2176/1998, ΕΔΔΑ Ευστρατίου κατά Ελλάδος (αρ. προσφ. 24095/1994), ΕΔΔΑ Lautsi vs Italia (αρ. προσφ. 30814/2006) www.echr.roe.int

[4] Όπου βέβαια πρέπει να γίνεται διάκριση ανάλογα αν πρόκειται για περιπτώσεις που διακινδυνεύει η δημόσια υγεία ή αν αφορούν αποκλειστικά αυτόν που εκδηλώνει αντίρρηση συνείδησης.

[5] Ανθόπουλος Χ., Νέες διαστάσεις των θεμελιωδών δικαιωμάτων, εισαγωγικό σχόλιο, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη 2001, σελ 98 επ.

Οι αντιρρησίες συνείδησης διακρίνονται σε ιδεολογικούς αντιρρησίες και σε θρησκευτικούς αντιρρησίες συνείδησης. Στην κατηγορία των ιδεολογικών αντιρρησιών συνείδησης ανήκουν τα άτομα που αρνούνται να εκπληρώσουν τη στρατιωτική τους θητεία επικαλούμενοι ιδεολογικές αντιλήψεις, όπως για παράδειγμα κοσμοθεωρίες και προσωπικές πεποιθήσεις περί ηθικής. Στην κατηγορία αυτή των αντιρρησιών συνείδησης ανήκουν και οι «ειρηνιστές αντιρρησίες» οι οποίοι εμφανίστηκαν περίπου το 1986 εκφράζοντας την αντίθεσή τους στη χρήση βίας καθώς επίσης και οι «ολικοί αρνητές της στράτευσης» των οποίων η άρνησή τους για εκπλήρωση της στρατιωτικής θητείας πηγάζει από την ιδεολογία τους έναντι του Κράτους και την πεποίθησή τους ότι δεν έχουν καμία υποχρέωση απέναντι σε αυτό. Είναι σαφές ότι για τους ιδεολογικούς αντιρρησίες συνείδησης, προέχει το εσωτερικό τους φρόνημα και η συνέπεια των πράξεών τους με τις ιδεολογικές τους αντιλήψεις παρά τις επικείμενες διώξεις που συνεπάγεται η στάση τους αυτή.

Από την άλλη η αντίρρηση συνείδησης των θρησκευτικών αντιρρησιών συνείδησης πηγάζει από τις αρχές που τους επιβάλλει η θρησκεία την οποία ασπάζονται. Τα μέλη της αίρεσης του χιλιασμού όπως και οι μάρτυρες του Ιεχωβά ακολουθώντας τις επιταγές του δόγματός τους, που απαγορεύει τον φόνο και τη χρήση όπλων ή άλλων μέσων που μπορούν να βλάψουν τη σωματική ακεραιότητα, επικαλούνται το άρθρο 13 παρ. 1 του Συντάγματος, το οποίο θεσπίζει το απαραβίαστο της θρησκευτικής ελευθερίας με σκοπό να απαλλαγούν των καθηκόντων που αντίκεινται σε κανόνες του δόγματος το οποίο πρεσβεύουν.

§ 3. Το δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας

Θρησκευτική ελευθερία είναι η παροχή νομικών εγγυήσεων από την πλευρά της Πολιτείας για την ελεύθερη διαμόρφωση και εκδήλωση της θρησκευτικής συνείδησης κάθε πολίτη, ως προς όλες τις μορφές της. Αποτελεί προέκταση της προσωπικής ελευθερίας και μια ειδικότερη μορφή της ελευθερίας της γνώμης και της εν γένει πνευματικής ελευθερίας[6]. Με την έννοια αυτή η θρησκευτική ελευθερία συνιστά ατομικό δικαίωμα που θεμελιώνει αξίωση απέναντι στο κράτος, να μην παρεμβαίνει στην ελεύθερη διαμόρφωση ή εκδήλωση των σχετικών με τη θρησκεία πεποιθήσεών του[7].

[6] Βλ. Μάνεση Α., Συνταγματικά δικαιώματα, α΄Ατομικές ελευθερίες, πανεπιστημιακές παραδόσεις, εκδ. Σάκκουλα Θεσσαλονίκη, δ΄ έκδοση , σελ 247

[7] Αξίζει να σημειωθεί ότι η έννοια της θρησκευτικής ελευθερίας διαφοροποιείται σημασιολογικά από εκείνη της ανεξιθρησκείας κατά το γεγονός ότι ενώ η θρησκευτική ελευθερία είναι ατομικό δικαίωμα που παράγει αγώγιμες αξιώσεις, η ανεξιθρησκεία ορίζεται ως η παραδοσιακή ανεκτικότητα απέναντι στην ύπαρξη και θεσμική λειτουργία γνωστών

Στην Ελλάδα η θρησκευτική ελευθερία θεμελιώνεται στις διατάξεις των άρθρων 13 Συντ. και 9 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ). Εκδηλώνεται δε κατ΄ αρχήν είτε ως ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης είτε ως ελευθερία της λατρείας[8]. Η ιδιαιτέρως πλούσια νομολογία που έχει να επιδείξει σχετικά το Συμβούλιο της Επικρατείας, οφείλεται κυρίως στο γεγονός της σχετικής προστασίας των ατομικών αυτών δικαιωμάτων, λόγω της συνταγματικής αναγνωρίσεως στη χώρα μας της Ανατολικής Ορθοδόξου Εκκλησίας ως 'επικρατούσας θρησκείας' (άρθ. 3 παρ.1 Συντ.).

Συνιστώντας την πρώτη γενική εκδήλωση της θρησκευτικής ελευθερίας, η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης (άρθ. 13 παρ.1 Συντ.) εγγράφει στο πεδία προστασίας της το δικαίωμα του ατόμου να διαμορφώνει με οποιοδήποτε τρόπο ή να μεταβάλλει προς οποιαδήποτε κατεύθυνση το περιεχόμενο της συνειδήσεώς του αναφορικά προς το θρησκευτικό φαινόμενο, όπως και το δικαίωμα της ελεύθερης εκδήλωσης ή μη των θρησκευτικών αντιλήψεων με κάθε νόμιμο τρόπο ή μέσο, το δικαίωμα να μην υφίσταται καμία δυσμενή συνέπεια για τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις ή για την έλλειψη ορισμένων θρησκευτικών πεποιθήσεων καθώς επίσης το δικαίωμα να πρεσβεύει εν γένει οποιαδήποτε θρησκεία επιθυμεί ή ακόμη και να μην ανήκει σε καμία θρησκεία (όντας άθρησκος ή ακόμη και άθεος). Το Συμβούλιο της Επικρατείας έχει εφαρμόσει, προστατεύοντας νομολογιακά, όλες αυτές τις όψεις της ελευθερίας της θρησκευτικής συνείδησης[9].

Το δικαίωμα της θρησκευτικής ισότητας, ως μια εξειδίκευση της ελευθερίας της θρησκευτικής συνείδησης, κατοχυρώνεται ρητά στο άρθρο 13 παρ 1 εδ. α΄ Σ, απορρέει όμως παράλληλα και από το γενικό για την ισότητα άρθ. 4 Σ. Έχοντας ως περιεχόμενο τη μη άνιση μεταχείριση ατόμων ή ομάδων με θρησκευτικά κριτήρια, εκπληρώνει τον σκοπό του με την παροχή στους πολίτες της δυνατότητας απόλαυσης οποιουδήποτε αστικού ή πολιτικού δικαιώματος, αποκλείοντας ταυτόχρονα διακρίσεις οι οποίες τυχόν απορρέουν καταρχάς από τις όποιες θρησκευτικές πεποιθήσεις.

θρησκειών. Με αυτή την έννοια αποτέλεσε ιστορικά όχι μόνο το πρόπλασμα της θρησκευτικής ελευθερίας και της εν γένει ελευθερίας της συνείδησης αλλά και τη θεσμική και ιδεολογική μήτρα του όλου συστήματος προστασίας των ατομικών δικαιωμάτων. Βλ Σωτηρέλη Γ., Θρησκεία και εκπαίδευση, Αθήνα - Κομοτηνή 1993, σελ 19 επ.

[8] Αποτελώντας προέκταση της προσωπικής ελευθερίας (άρθ. 5 Συντ.) η θρησκευτική ελευθερία συνιστά ειδικότερη μορφή της ελευθερίας της γνώμης και γενικότερα της πνευματικής ελευθερίας, ενώ με αυτήν εξασφαλίζεται ο σεβασμός της ιδιωτικής ζωής, της ανθρώπινης αξιοπρέπειας (άρθ. 2 παρ.1 Συντ.) και η ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας (άρθ. 5 παρ 1 Συντ.) πρβλ. Μάνεσης Α., Συνταγματικά δικαιώματα, α΄ Ατομικές ελευθερίες – πανεπιστημιακές παραδόσεις , Θεσσαλονίκη 1982

[9] Ενδεικτικά ΣτΕ 758/1984, 759/1984 και 970/1984

Η ελευθερία της λατρείας[10] αποτελεί τη δεύτερη αλλά και σημαντικότερη εκδήλωση της θρησκευτικής ελευθερίας[11], προϋποθέτει τη θρησκευτική συνείδηση και μάλιστα θετική και ενταγμένη σε ορισμένο θρήσκευμα ή δόγμα. Λατρεία είναι η εξωτερίκευση της πίστης και των θρησκευτικών συναισθημάτων ή αλλιώς η άσκηση των θρησκευτικών καθηκόντων με συγκεκριμένες διαδικασίες και μορφές συνήθως τελετουργικές. Από την ελευθερία της λατρείας απορρέει και το δικαίωμα για την ακώλυτη άσκησή της, η οποία, όταν είναι δημόσια, προϋποθέτει την ύπαρξη ειδικών τόπων ή οικοδομημάτων (ναών, ευκτήριων οίκων, μονών, ησυχαστηρίων κα). Η ενέργεια του δικαιώματος αυτού εκδηλώνεται τόσο αρνητικά όσο και θετικά.

Η αρνητική μορφή του δικαιώματος έχει ως περιεχόμενο την υποχρέωση της Πολιτείας να απέχει από κάθε ενέργεια που μπορεί να διακινδυνεύσει την ύπαρξη ή να παρακωλύσει τη διοίκηση των μέσων για την ανέγερση, τον εξοπλισμό και τη λειτουργία των αναγκαίων οικοδομημάτων, καθώς και την προμήθεια των πραγμάτων που σύμφωνα με το τυπικό κάθε θρησκείας, εξυπηρετούν την τέλεση της λατρείας της. Με τη θετική του μορφή το δικαίωμα για την ακώλυτη άσκηση της λατρείας υποχρεώνει τον κοινό νομοθέτη να προστατεύει με θετικές ενέργειες την άσκηση της λατρείας από ενέργειες τρίτων.

§ 4. Διάρθρωση της ύλης

Η διαπραγμάτευση του θέματος αναλύεται σε τρία βασικά μέρη. Στο πρώτο μέρος αναλύεται το νομικό καθεστώς των αντιρρησιών συνείδησης όπως ισχύει στην ελληνική έννομη τάξη με αναφορά στα διάφορα στάδια που διήλθε, για να καταλήξουμε να κάνουμε λόγο για τη σημερινή νομική πραγματικότητα. Στο δεύτερο μέρος γίνεται μια περιγραφή των νομικών εξελίξεων του ζητήματος στις χώρες – μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης καθώς και στη συνταγματική και νομοθετική πρόβλεψη της αντίρρησης συνείδησης και της δυνατότητας για παροχή εναλλακτικής πολιτικής κοινωνικής υπηρεσίας. Είναι γεγονός ότι τα περισσότερα ευρωπαϊκά κράτη υιοθέτησαν

[10] Άρθ. 13 παρ.2 Συντ.: «Κάθε γνωστή θρησκεία είναι ελεύθερη και τα σχετικά με τη λατρεία της τελούνται ανεμπόδιστα υπό την προστασία των νόμων. Η άσκηση της λατρείας δεν επιτρέπεται να προσβάλλει τη δημόσια τάξη ή τα χρηστά ήθη. Ο προσηλυτισμός απαγορεύεται.». Εξαρτάται λοιπόν από ορισμένες προϋποθέσεις η εξασφάλιση της ακώλυτης διεξαγωγής της ελευθερίας της λατρείας οι οποίες είναι η γνωστή θρησκεία, η άσκηση της λατρείας να μην προσβάλλει τη δημόσια τάξη ή τα χρηστά ήθη και να μην ασκείται με σκοπό τον προσηλυτισμό, προϋποθέσεις που προέρχονται από την ως άνω συνταγματική διάταξη.

[11] Σγουρίτσας Χ.: Η ελευθερία της λατρείας και οι συνταγματικοί περιορισμοί αυτής, ΕΕΝ 21 (1954) 361 επ,. όπου αναφέρει χαρακτηριστικά ότι «η ύπαρξις εν τινι κράτει θρησκευτικής ελευθερίας κρίνεται καθ΄ο μέτρο προστατεύεται εν αυτώ η ελευθερία της λατρείας. Διότι όπως δεν δύναται να υπάρξη θρησκευτική πίστις άνευ λατρείας, ούτω δεν δύναται να νοηθή θρησκευτική ελευθερία άνευ ελευθερίας της λατρείας.»

σταδιακά στις έννομες τάξεις τους, ηπιότερη στάση απέναντι στους αντιρρησίες συνείδησης. Η συγκριτική επισκόπηση στις συνταγματικές και νομοθετικές διατάξεις διαφόρων ευρωπαϊκών κρατών οι οποίες ρυθμίζουν τις σχέσεις Κράτους- Εκκλησίας και ειδικότερα τη διαφύλαξη της ελευθερίας συνείδησης και της θρησκευτικής ελευθερίας και ως εκ τούτου και της αντίρρησης συνείδησης, μας επιτρέπει να εξάγουμε συμπεράσματα τόσο για το υπάρχον νομικό καθεστώς των αντιρρησιών συνείδησης στη χώρα μας όσο και για την παροχή γενικότερων αντιλήψεων νομικά κατοχυρωμένων για ζητήματα αρρύθμιστα ή αμφισβητούμενα για το θεσμό των αντιρρησιών συνείδησης. Ακολουθεί το τρίτο μέρος με αναφορά στη νομολογιακή διάσταση του θέματος τόσο ως προς το Συμβούλιο της Επικρατείας όσο και ως προς το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων που έχουν ασχοληθεί εκτενώς με το ζήτημα, καθώς επίσης και μια κριτική αποτίμηση των μέχρι σήμερα νομοθετικών ρυθμίσεων στη χώρα μας, με επισήμανση κάποιων βασικών παραμέτρων πάνω στις οποίες πρέπει να κινείται η ουσιαστική αντιμετώπιση του ζητήματος. Τέλος στο Επίμετρο παρατίθενται στατιστικά στοιχεία παλαιότερων ετών (1998 – 2015) τα οποία έχουν αντληθεί από την Διεύθυνση Νομικού Σώματος/Τμήμα Συντονισμού και Ελέγχου Λειτουργίας Διοικήσεων Στρατολογικού του Γενικού Επιτελείου Εθνικής Άμυνας, ως προς τις αιτήσεις των αντιρρησιών συνείδησης που έχουν υποβληθεί καθώς επίσης και την περαιτέρω εξέλιξή των απορριφθέντων αιτήσεων των αντιρρησιών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄

ΕΘΝΙΚΗ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ

§ 5. Ιστορική εξέλιξη και νομική μεταχείριση

Ι. Το ΝΔ 720/1970 (ΦΕΚ Α΄253) «Περί στρατολογίας»

Ο θεσμός της υποχρεωτικής στράτευσης εισήχθη στην Ελλάδα το 1914[12], λίγο καιρό αφότου η χώρα μας είχε εισέλθει σε μια σειρά διαδοχικών πολέμων: οι Βαλκανικοί πόλεμοι (1912-1913), ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος (1917- 1918), η εκστρατεία στην Ουκρανία (1919) και οι επιχειρήσεις στη Μικρά Ασία (1920). Εξαιτίας της μακράς διάρκειας αυτής της εμπλοκής –πάνω από μία δεκαετία – και της συνεπακόλουθης εξάντλησης των στρατιωτών – πολλοί από τους οποίους κατατάχθηκαν στην ουσία το 1911 και απολύθηκαν το 1923 – έκανε την εμφάνισή του το πρώτο μαζικό κύμα λιποταξιών στον ελληνικό στρατό.

Κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου Πολέμου οι αρνητές της στράτευσης για λόγους συνείδησης ήταν αποκλειστικά σχεδόν οι Μάρτυρες του Ιεχωβά, καθώς η χριστιανική συνείδησή τους επιβάλλει να παραμένουν πολιτικά και στρατιωτικά ουδέτεροι. Καταδικάζονται λοιπόν για το λόγο αυτό σε θάνατο και εκτελούνται ειδάλλως καταδικάζονται σε ισόβια κάθειρξη. Η νομική μεταχείριση των αντιρρησιών συνείδησης συνδεόταν αποκλειστικά με την επιβολή ποινών, σύμφωνα με την ισχύουσα στρατιωτική ποινική νομοθεσία. Έτσι οι αρνούμενοι να φέρουν όπλα ή να καταταγούν στο στράτευμα καταδικάζονταν για ανυπακοή σύμφωνα με το Στρατιωτικό Ποινικό Κώδικα και μετά την έκτιση της ποινής καλούνταν πάλι για κατάταξη. Η συνεχής άρνηση και οι συνεχείς καταδίκες είχαν ως αποτέλεσμα τη συνεχή παραμονή των αντιρρησιών συνείδησης στη φυλακή[13].

Την περίοδο που ακολούθησε αρκετοί από αυτούς στάλθηκαν σε εξορία στη Μακρόνησο και αλλού. Καθώς κυλούσε η δεκαετία του 1960 επιβάλλονταν ποινές κάθειρξης δεκαπέντε και είκοσι

[12] Η καθιέρωση της αρχής της υποχρεωτικής, καθολικής, προσωπικής και αυτοπρόσωπης εκπλήρωσης της στρατιωτικής θητείας έγινε για πρώτη φορά με το Ν. 415/1914 (ΦΕΚ Α΄69). Μέχρι τότε ίσχυε το σύστημα της κλήρωσης μεταξύ των υποχρεωτικά εγγραφομένων στους στρατολογικούς καταλόγους («κληρωτοί» βλ. Ν.ΨΙΣΤ/1878 ΦΕΚ Α΄69) Η νομοθετική κατοχύρωση της καθολικότητας και της ισότητας στη στράτευση δεν υπήρξε ποτέ αυτονόητη. Η αρχή της καθολικότητας της στράτευσης συνάπτεται με το υποκείμενο –φορέα της σχετικής υποχρέωσης και σημαίνει ότι όλοι οι πολίτες που έχουν την προς στράτευση ηλικία υπέχουν υποχρέωση θητείας υπό τα όπλα. Την προς στράτευση ηλικία καθόριζε ανέκαθεν ο στρατολογικός νομοθέτης βάσει των βιολογικών χαρακτηριστικών του άρρενος πληθυσμού σε αμυντικές ανάγκες της χώρας, βλ σχετ. Αλιβιζάτου Ν., Η συνταγματική θέση των ενόπλων δυνάμεων, ΙΙ, Δικαιώματα και υποχρεώσεις στρατιωτικών, εκδ. Α. Σάκκουλα Αθήνα- Κομοτηνή , σελ 35 επ

[13] Η συνήθης ποινή για ανυπακοή ήταν τέσσερα έτη. Αναφέρεται ωστόσο διαρκής παραμονή στη φυλακή για έκτιση διαδοχικών ποινών έως και είκοσι έτη.

χρόνων οι οποίες προξένησαν παγκόσμια κατάπληξη και αγανάκτηση[14]. Τη δεκαετία του 1970 συνεχίστηκε η επιβολή εξοντωτικών ποινών διάρκειας πέντε, οκτώ, δέκα ακόμη και είκοσι ετών' και όλα αυτά συνέβαιναν ενόσω η στρατιωτική θητεία δεν ξεπερνούσε τα δυόμιση χρόνια.

Το νομικό καθεστώς και η βάναυση μεταχείριση των αντιρρησιών συνείδησης δεν άλλαξε ούτε όταν επανήλθε ο κοινοβουλευτισμός το καλοκαίρι του 1974. Εκείνη την περίοδο υπήρχαν κρατούμενοι Μάρτυρες του Ιεχωβά, οι οποίοι είχαν εκτίσει πολυετή φυλάκιση σε στρατιωτικές φυλακές μετά από αλλεπάλληλες καταδίκες. Ο ρόλος του στρατού κατά τη διάρκεια της δικτατορίας και η διάθεση αναθεώρησης των δομών της δημοκρατίας και της λειτουργίας της μετά την πτώση της δικτατορίας δεν επηρέασαν σημαντικά τις παραδοσιακές δομές του στρατεύματος και ιδίως το ρόλο του στην προάσπιση της εθνικής ανεξαρτησίας. Εκείνο που κυρίως επιδιώχθηκε, ήταν η επιδίωξη εκδημοκρατισμού του στρατεύματος χωρίς να πλήττεται ή να αμφισβητείται εκ βάθρων το ιδεολογικό οικοδόμημα που το στηρίζει, πολύ δε περισσότερο η αναγκαιότητα ύπαρξής του[15]. Αρκετοί νεαροί Μάρτυρες του Ιεχωβά αναγκάστηκαν να καταφύγουν σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες για να περιορίσουν τις συνέπειες της πολιτειακής αντιμετώπισης στην απόφασή τους «να μην πάρουν όπλο».

Η «απάνθρωπη», «εξευτελιστική μεταχείριση » και η «βάναυση συμπεριφορά» σε βάρος αντιρρησιών και η νομοθετική αντιμετώπισή τους από την πολιτεία, τέθηκαν προς εξέταση στο Συμβούλιο της Ευρώπης. Τον Ιούλιο του 1977, το Συμβούλιο της Ευρώπης στην Αμβέρσα αποφάνθηκε τα εξής: «Η Ελλάς παραβιάζει τα ανθρώπινα δικαιώματα περισσότερον πάσης άλλης χώρας, διότι επιβάλλει αυστηράς ποινάς φυλακίσεως εις τους δια λόγους θρησκευτικής συνειδήσεως αρνούμενους να φέρουν όπλα (Μάρτυρες του Ιεχωβά). Κατόπιν των ανωτέρω, ενδείκνυται ανάλογος ρύθμισις του ζωτικού αυτού ζητήματος δια νόμου, ο οποίος να εγγυάται την προστασίαν του Δικαιώματος Αντιρρήσεως Συνειδήσεως στην Ελλάδα[16]». Οι φωνές δημόσιας διαμαρτυρίας στο εσωτερικό της χώρας ήταν ελάχιστες. Εκείνη την περίοδο ξεχώρισε η εκδήλωση του συγγραφέα

[14] Το 1966 η θανατική ποινή που απαγγέλθηκε από το Στρατοδικείο Αθηνών εναντίον του Χρήστου Καζάνη, κινητοποίησε την Ευρώπη. Μερικές εβδομάδες αργότερα η ποινή του μετριάστηκε σε τεσσεράμισι χρόνια φυλάκιση. Ακόμη και το 1979 υπήρξε καταδίκη σε φυλάκιση 18 ετών (περίπτωση Εμμανουήλ Γαζή) Τσαρουχά Κ., Αντιρρησίες συνείδησης, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1996, σελ 55,59

15 Βλ Λυκοβαρδή Κ., Η αντίρρηση συνείδησης στη στρατιωτική θητεία από τις ποινικές καταδίκες στην νομική ανοχή, μελέτη στο συλλογικό έργο «Τα δικαιώματα στην Ελλάδα:1953¬2003 από το τέλος του εμφυλίου στο τέλος της μεταπολίτευσης» (Επιμ. Τσαπόγας Μ. ¬ Χριστόπουλος Δ.) Εκδ. Καστανιώτης 2004, σελ 138

16 Συμβούλιο της Ευρώπης, Ιούλιος 1977, Τσαρουχά Κ., Αντιρρησίες συνείδησης, εκδ. Ελληνικά Γράμματα 1996

Βασίλη Βασιλικού να θέσει δημόσια το ερώτημα : «Δεν θα βρεθεί τάχα ένας βουλευτής, μέσα στους τριακόσιους, να φέρει το θέμα στη Βουλή και να ρυθμιστεί μια για πάντα αυτό το πρόβλημα;[17]»

Παρόλα ταύτα η γεωπολιτική θέση της Ελλάδας, η σημασία που καταλαμβάνει η αμυντική θωράκισή της, η σύνδεση του στρατού με εθνικά ιδεώδη και αξίες βαθιά ριζωμένες στη συνείδηση των Ελλήνων εξακολούθησαν να μην επιτρέπουν την ανοχή σε συμπεριφορές που αρνούνται την αναγκαιότητα της στράτευσης και κατά συνέπεια του καθήκοντος υπηρέτησης προς την πατρίδα. Έτσι η άρνηση στράτευσης εισπράχθηκε και πολλές φορές ακόμη και σήμερα εξακολουθεί να εισπράττεται ως περιφρόνηση στα ιδεώδη αυτά και ως μέσο αποφυγής της καθολικής στράτευσης και του επαχθούς για τον υπόχρεο χαρακτήρα της. Η συνήθης σχεδόν αντανακλαστική αντίδραση στην άρνηση είναι η αμφισβήτηση της ειλικρίνειας των προβαλλόμενων λόγων και η καταδίκη αυτών των συμπεριφορών. Πέραν του γεγονότος ότι η στάση αυτή δεν γίνεται εύκολα κατανοητή, εκλαμβάνεται συνάμα και ως απαξιωτική έναντι των υπολοίπων υπόχρεων ή στρατευμένων, αφού με την άρνησή τους αυτή οι αντιρρησίες εμφανίζονται να μονοπωλούν την ευαισθησία σε ζητήματα βίας.

ΙΙ. Ο Ν.731/1977 «Περί τροποποιήσεως των διατάξεων των άρθρων 6 και 54 του Ν.Δ. 720/70 "περί Στρατολογίας" και ρυθμίσεως συναφών θεμάτων» (ΦΕΚ Α΄314)

Ασφαλώς η πολυετής φυλάκιση των αντιρρησιών συνείδησης προκαλούσε αμηχανία στους υπεύθυνους να διαχειριστούν το πρόβλημα και κέρδιζε σταδιακά τη συμπάθεια της κοινής γνώμης, χωρίς ωστόσο να καθίσταται επαρκής λόγος για την άρση της όποιας επιφυλακτικότητας έναντι αυτών των συμπεριφορών. Στο πλαίσιο αυτής της επιφυλακτικής προσέγγισης και με επιδιωκόμενο σκοπό να παύσουν οι διαδοχικές καταδίκες των αρνητών στράτευσης για λόγους πεποιθήσεων καθώς

[17] Δύο βουλευτές, η Βιργινία Τσουδερού και ο Θεόδωρος Αναγνωστόπουλος έθεσαν σχετική ερώτηση στη Βουλή και η απάντηση που έλαβαν από το υπουργείο Εθνικής Άμυνας ήταν η εξής : «Αι εφαρμοζόμεναι παρ΄ημίν δι΄αυτούς διατάξεις τυγχάνουν απολύτως εναρμονισμέναι προς τας διατάξεις του Συντάγματος». Μάλιστα ο τότε Υπουργός Εθνικής Άμυνας,, Ευάγγελος Αβέρωφ, είχε αναφέρει σε δημοσιευμένη επιστολή του «Η άρνησή τους [των Μαρτύρων του Ιεχωβά ή άλλων] να πάρουν όπλα είναι αναμφισβήτητα παραβίαση των νόμων και θα πρέπει να τιμωρείται. Το είδος της ποινής θα πρέπει να είναι αποτελεσματικό, ώστε να περιορίζει το πρόβλημα στις ελάχιστες δυνατές διαστάσεις του. Δεν μπορούμε εμείς, η Ελλάς, σαν χώρα με το οξύ δημογραφικό πρόβλημα που αντιμετωπίζουμε και τη συνεχή επαγρύπνηση που μας επιβάλλεται από την ιστορία, να προσδιορίσουμε το είδος της ποινής κατά τα πρότυπα των άλλων κρατών, που δεν αντιμετωπίζουν τα ίδια προβλήματα. [...] Είναι βέβαιο πως πολλοί νέοι, που θα ήθελαν ν' αποφύγουν τη στράτευση, θα εμφανίζονταν σαν Ιεχωβάδες. Και τότε δεν θα μιλούσαμε για δεκάδες, αλλά για εκατοντάδες και χιλιάδες. Ίσως τότε το πρόβλημα θα γινόταν οξύτερο.[...] Βαριά, ομολογουμένως, η σημερινή τιμωρία. Και ακόμη βαρύτερη γιατί επαναλαμβάνεται. [...] Η σημερινή μεταχείριση δεν είναι αποτέλεσμα κάποιας ιδιοτροπίας ή εκδικητικής τάσεως. Δεν είναι πολύ ανθρώπινη και δεν τη θέλουμε».

και η διαρκής παραμονή τους στη φυλακή, το 1977 αναλήφθηκε για πρώτη φορά νομοθετική πρωτοβουλία με σκοπό να τεθεί ένα όριο στις επιβαλλόμενες ποινές.

Με το ΝΔ 720/1970 (ΦΕΚ Α΄253) «Περί στρατολογίας» είχαν θεσπιστεί διατάξεις για τη στρατολογία και την επιστράτευση στην Ελλάδα. Η κατάταξη στο στράτευμα, είτε σε περίοδο ειρήνης, είτε σε κατάσταση μερικής ή γενικής επιστράτευσης προϋποθέτει τη χρήση όπλων από τους στρατεύσιμους, είτε κατά το στάδιο της εκπαίδευσης, είτε κατά τη διεξαγωγή των ασκήσεων, είτε σε περίοδο πολέμου είτε για οποιονδήποτε άλλο λόγο που προβλέπεται από το νόμο και τους στρατιωτικούς κανονισμούς. Οι παραβάτες των αντίστοιχων υποχρεώσεων τιμωρούνταν για ανυποταξία ή λιποταξία ανάλογα με την περίπτωση[18].

Έως το 1977, η άρνηση του «φέρειν όπλα» για λόγους θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αντιμετωπιζόταν με τις κοινές διατάξεις του Στρατιωτικού Ποινικού Κώδικα. Αρνούμενοι να παραλάβουν τον οπλισμό τους ή και να καταταγούν στις Ένοπλες Δυνάμεις οι αντιρρησίες συνείδησης παραπέμπονταν στα αρμόδια στρατοδικεία και καταδικάζονταν για ανυπακοή[19]. Η τάση αυτή αντιμετωπίστηκε από την Στρατιωτική Δικαιοσύνη αμιγώς ποινικά[20], με την καταδίκη τους για ανυπακοή που συνεπαγόταν υψηλές ποινές, ενώ μετά την έκτισή τους οι αντιρρησίες καλούνταν και πάλι «υπό τα όπλα» για να επακολουθήσει – εάν επέμεναν στην άρνησή τους – δεύτερη και τρίτη

[18] Άρθ. 74 ΝΔ 720/1970 «1. Ανυπότακτοι είναι και κηρύσσονται ως τοιούτοι οι εις το στράτευμα καλούμενοι στρατεύσιμοι ή οπλίται της εφεδρείας, οι οποίοι δεν παρουσιάζονται προς κατάταξιν εντός των υπό των διαταγών προσκλήσεων, των ειδικών προκηρύξεων επιστρατεύσεως ή των ατομικών προσκλήσεων τασσομένων προθεσμιών ή παρουσιάζονται εκπροθέσμως είς τας καθοριζομένας μονάδας κατατάξεως ή ετέρας αρχάς. 2. Οι ανυπότακτοι, εκτός των υπό του στρατιωτικού ποινικού κώδικος προβλεπομένων ποινών, υπέχουν και τας εις τα άρθρα 75, 76 και 82 έως 85 οριζομένας προσθέτους στρατιωτικάς υπηρεσίας και λοιπάς στερήσεις.…7. Διακοπή της ανυποταξίας επέρχεται δια της κατατάξεως εις το στράτευμα ή από της συμπληρώσεως του πεντηκοστού έτους της ηλικίας. Ως κατάταξις θεωρείται και η παρα των αρμοδίων καταδιωκτικών αρχών, σύλληψις του ανυποτάκτου, η αυθόρμητος παρουσίασις εις στρατιωτικάς δικαστικάς αρχάς, ως και η κατόπιν παραπομπής παρουσίασις αυτού εις τας αρμοδίας υγειονομικάς επιτροπάς των ενόπλων δυνάμεων προς εξέτασιν της σωματικής ικανότητος ή η έκδοσις της σχετικής γνωματεύσεως, οσάκις δεν καθίσταται δυνατή η αυτοπροσώπως παρουσίασις εις τας επιτροπάς τάυτας. Η ως άνω ημερομηνία συλλήψεως, παρουσιάσεως του ανυποτάκτου ή εκδόσεως της γνωματεύσεως θεωρείται ως τοιαύτη κατατάξεως.»

[19] Άρθ. 70 ΣΠΚ «Στρατιωτικός, όστις προσταχθείς υπό του αρχηγού του, όπως εκτελέση οιανδήποτε υπηρεσίαν, αρνείται να υπακούση ή παραλείπει την εκτέλεσιν της διαταγής,τιμωρείται: α)με θάνατον και καθαίρεσιν, εάν η πράξις ετελέσθη ενώπιον του εχθρού ή ενόπλων στασιαστών. β)με θάνατον ή συντρεχουσών ελαφρυντικών περιστάσεων, με κάθειρξιν ισοβίαν ή πρόσκαιρον, εάν η πράξις ετελέσθη εν καιρώ πολέμου, ενόπλου στάσεως, καταστάσεως πολιορκίας ή γενικής επιστρατεύσεως. Εις τον υπαίτιον αξιωματικόν, καταγινώσκεται και έκπτωσις, εάν η επιβληθείσα ποινή δεν συνεπάγηται καθαίρεσιν. γ)με φυλάκιον εξ μηνών μέχρι δύο ετών εις πάσαν άλλην περίπτωσιν. Εάν ο υπαίτιος είναι αξιωματικός,δύναται να καταγνωσθή και έκπτωσις.»Θα πρέπει επιπλέον να σημειωθεί ότι στις διατάξεις του εν λόγω άρθρου εμπίπτουν μόνο «στρατιωτικοί» στην έννοια των οποίων σύμφωνα και με το άρθ 22 παρ. 2 ΣΠΚ, είναι πολύ αμφίβολο αν εμπίπτουν οι πολίτες που αρνούνται να κατά ταγούν, αφού εξαιτίας της άρνησής τους δεν απέκτησαν τη στρατιωτική ιδιότητα. Βέβαια υπό το φώς των διατάξεων του άρθ. 97 παρ.2 Σ του 1952 όπως ίσχυε τότε, δεν απαγορευόταν κατ΄αρχήν η υπαγωγή ιδιωτών στα στρατιωτικά δικαστήρια, κάτι που σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθ. 96 παρ. 4 α΄ Σ του 1975 δεν ισχύει καθόσον στην αρμοδιότητα των στρατοδικείων δεν μπορεί να υπαχθούν ιδιώτες.

[20] Παπαδαμάκη Α., Αντιρρησίες συνείδησης και ποινική καταστολή – Κριτική επισκόπηση Νομολογίας, Υπεράσπιση 1992, σελ. 968 επ.

καταδίκη για ανυπακοή[21] (πρακτική που παραβιάζει ασφαλώς βασική αρχή του ποινικού δικαίου, απορρέουσα από το Διεθνές Σύμφωνο για τα Πολιτικά και Ατομικά Δικαιώματα, ότι δηλαδή κανείς δεν μπορεί να δικαστεί δεύτερη φορά για το ίδιο κατ΄ ουσίαν αδίκημα)[22]. Είναι δε χαρακτηριστικό ότι έως και το 1977 ο Άρειος Πάγος θεωρούσε ορθή την πρακτική αυτή, πολύ περισσότερο βέβαια που μετά το 1974 η χώρα τελούσε υπό το καθεστώς γενικής επιστράτευσης[23] .

Η προ των εκλογών της 20ης Νοεμβρίου 1977 Βουλή κατά την τελευταία συνεδρίασή της στις 28 Σεπτ. ψήφισε εσπευσμένα ειδική ρύθμιση για την εκπλήρωση «άοπλης υποχρέωσης θητείας»[24]. Η εισηγητική έκθεση του αρμόδιου υπουργού[25] μαρτυρεί εντυπωσιακή αμηχανία: «Η θέσπιση αυτού του μέτρου καθίσταται αναπόφευκτος δι΄ εθνικούς λόγους σοβαρότατους. Συγκεκριμένως, εκτός των διαμαρτυριών αι οποίαι από μηνών περιέρχονται ημίν εκ πολλών πλευρών του εξωτερικού (Διεθνής Οργάνωση Αμνηστίας, διάφοραι οργανώσεις, πολυάριθμοι ιδιώται) τελευταίως προσετέθη το εξής δυσάρεστον, εις την Κοινοβουλευτικήν Συνέλευσιν του Συμβουλίου της Ευρώπης εν Στρασβούργω […] αιφνιδίως ευρέθη κατηγορούμενη περισσότερον όλων η Ελλάς. Πράγματι, εις εισήγησιν κατά χώρας, η Ελλάς […] αναφέρεται ως παραβιάζουσα τα ανθρώπινα δικαιώματα περισσότερον πάσης άλλης χώρας, διότι επιβάλλει αυστηράς ποινάς φυλακίσεως εις τους δια λόγους συνειδήσεως αρνούμενους να φέρουν όπλα (Μάρτυρες του Ιεχωβά)[26]. Κατόπιν συνοπτικής συζήτησης στη Βουλή η οποία διανθίστηκε με αρκετές αναφορές στα εκκρεμή εθνικά θέματα, τα οποία δεν επέτρεπαν την υιοθέτηση λύσεων παρόμοιων με εκείνες που ισχύουν από μακρού σε άλλες δυτικοευρωπαϊκές χώρες[27] ψηφίσθηκε ο Ν.731/1977 (ΦΕΚ Α΄314).

Βέβαια κατά τον Κρίππα ο σοβαρός εθνικός λόγος που αναφέρει η εισηγητική έκθεση του Ν. 731/1977, επικαλούμενη το γεγονός ότι η Ελλάδα βρέθηκε κατηγορούμενη στην Κοινοβουλευτική Συνέλευση του Συμβουλίου της Ευρώπης λόγω παραβίασης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, στην ουσία δεν είναι καθόλου σοβαρός[28]. Θα μπορούσε να είναι σοβαρός εάν θα είχε αντίστοιχες σοβαρές

[21] Αλιβιζάτος Ν., Αντιρρησίες συνείδησης και στρατιωτική θητεία, ΝοΒ 1988, σελ 522 επ.
[22] Ne bis in idem
[23] ΑΠ 653/1977, Γνμδ ΕσΑΠ 24/1969 και Κονιδάρη Ι., Νομική θεωρία και πράξη για τους Μάρτυρες του Ιεχωβά, εκδ Σάκκουλα 2005
[24] Αλιβιζάτος Ν., Αντιρρησίες συνείδησης και στρατιωτική θητεία, ΝοΒ 1988, σελ 522 επ
[25] Βλ. Πανδ. Νέων νόμων και διαταγμάτων 1977 σελ. 837 παρατίθεται από τον Κρίππα Γ., Η συνταγματικότης της απαλλαγής από την ένοπλον θητείαν για λόγους θρησκευτικών πεποιθήσεων, ΕΕΝ 1979, σελ 325 και Αλιβιζάτου Ν., Αντιρρησίες Συνείδησης και Στρατιωτική Θητεία, ΝοΒ 36/1988
[26] Κρίππας Γ., Η συνταγματικότης της απαλλαγής από την ένοπλον θητείαν για λόγους θρησκευτικών πεποιθήσεων, ΕΕΝ 1979, σελ 325
[27] Βλ. Πρακτικά Τμήματος Διακοπών, περ.Α΄, σύν. Γ΄, συνεδρ. 28-9-1977,σελ 1932 επ.
[28] Κρίππας Γ., Η συνταγματικότης της απαλλαγής από την ένοπλον θητείαν για λόγους θρησκευτικών πεποιθήσεων, ΕΕΝ 1979, σελ 325

συνέπειες σε βάρος της Ελλάδος είτε δια της εκδόσεως καταδικαστικής απόφασης είτε με την έκδοση άλλου είδους διεθνούς πράξεως που να έχει το χαρακτήρα της μομφής για τη χώρα μας ή έστω υποτιμητικό. Ισχυρίζεται δε επιπλέον, ο ανωτέρω συγγραφέας, ότι δυνάμει του άρθρου 56 του κανονισμού λειτουργίας της Κοινοβουλευτικής Συνελεύσεως του Συμβουλίου της Ευρώπης ορίζονται τα της υποβολής επερωτήσεων. Συγκεκριμένα στο αυτό άρθρο 56 παρ.2 εδ. (β) ορίζεται ότι οι επερωτήσεις πρέπει να έχουν αντικείμενο που να εμπίπτει στα πλαίσια των αρμοδιοτήτων του Συμβουλίου της Ευρώπης σύμφωνα και με τις διατάξεις του άρθρου 1 του καταστατικού του. Η διάταξη όμως αυτή του άρθρ. 1 του Καταστατικού του Συμβουλίου της Ευρώπης, ορίζει ρητά ότι θέματα σχετικά προς την εθνική άμυνα δεν εμπίπτουν στην αρμοδιότητα του Συμβουλίου της Ευρώπης. Κατά συνέπεια δεν υπήρχε κανένας κίνδυνος έκδοσης σε βάρος της Ελλάδος διεθνούς πράξεως που να έχει τη μορφή της μομφής ή της αρνητικής υπόμνησης για τη χώρα μας.

Παρά τις όποιες αρνητικές κριτικές εκφράστηκαν με την ψήφιση του νέου αυτού νόμου[29], οφείλουμε να αποδεχτούμε ότι με τις διατάξεις του καθιέρωνε *για πρώτη φορά* υποχρέωση άοπλης στρατιωτικής θητείας, διπλάσιας διάρκειας σε σχέση με την κανονική και μόνο για τους αντιρρησίες για λόγους θρησκευτικών πεποιθήσεων[30]. Προέβλεπε επίσης ότι όσοι καταδικάζονται εφεξής για άρνηση εκτέλεσης και της άοπλης θητείας λόγω ακριβώς των θρησκευτικών τους πεποιθήσεων, αφού εκτίσουν ποινή ίση προς την εκάστοτε διάρκεια της άοπλης θητείας, εξαιρούνται αποφυλακιζόμενοι, από την υποχρέωση θητείας ή εκγυμνάσεως όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η διάταξη του άρθ. 2 παρ. 4 Ν.731/1977[31]. Τακτοποιούσε επίσης ποινικά όσους κατά την έναρξη ισχύος του νόμου εξέτιαν ποινές ή τελούσαν υπό κατηγορία για ανυπακοή, εξαιτίας της άρνησής τους να φέρουν όπλα[32]. Ο νόμος βέβαια δεν προέβλεπε τίποτα για τους «ιδεολογικούς» αντιρρησίες,

[29] Η Διαρκής Ιερά Σύνοδος σε συνέχεια του υπ΄αριθμ. 550/9-2-1978 υπομνήματός της, δια του αποσταλλέντος την 31-7-1978 εγγράφου της προς τους Υπουργούς Εθνικής Άμυνας και Δικαιοσύνης ζητά την κατάργηση του ν. 731/1977 καθόσον καθίσταται σαφές ότι ο νόμος αυτός δεν δύναται να εφαρμοστεί στους χιλιαστές οι οποίοι προβάλλουν ως αιτία αρνήσεως της στρατιωτικής υπηρεσίας το «ου φονεύσεις» που στην πραγματικότητα δεν ανταποκρίνεται στις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις. Επιπλέον τυχόν εφαρμογή του νόμου αυτού για τους χιλιαστές θα πρέπει να κατ΄επέκταση να εφαρμοστεί και στους λοιπούς ορθοδόξους γιατί σε διαφορετική περίπτωση θα προσβληθεί ως αντισυνταγματικός, εισάγων ανισότητα των Ελλήνων έναντι του Νόμου στρεφόμενος εναντίον των μελών της επικρατούσας Εκκλησίας.

[30] Άρθ.1 Ν.731/1977 όπως αντικατέστησε το άρθ.6 του ΝΔ 720/1970 «5. Κατ` εξαίρεσιν οι ένεκα θρησκευτικών πεποιθήσεων, αρνούμενοι να φέρουν όπλα, υποχρεούνται εις εκπλήρωσιν αόπλου υποχρεώσεως θητείας ή εκγυμνάσεως επί χρόνον διπλάσιον της υπό των ενόπλων εκπληρουμένης. Η υπαγωγή τούτων εις τας διατάξεις της παρούσης παραγράφου ενεργείται κατά τα δι` αποφάσεως του Υπουργού Εθνικής Αμύνης καθοριζόμενα».

[31] Αρθ. 2 Ν. 731/1977 «… 4. Οι καταδικαζόμενοι, μετά την ισχύν του παρόντος, δι` άρνησιν εκτελέσεως αόπλου υπηρεσίας συνεπεία των θρησκευτικών των πεποιθήσεων και εκτίοντες ποινήν φυλακίσεως ίσην προς την εν παραγράφω 5 του άρθρου 6 του Ν.Δ. 720/1970 καθοριζομένην διάρκειαν θητείας ή εκγυμνάσεως, αποφυλακιζόμενοι, εξαιρούνται της εκπληρώσεως θητείας ή εκγυμνάσεως.»

[32] Αρθ. 2 Ν. 731/1977 «1. Εξαλείφεται δια παραγραφής το αξιόποινον του παρά στρατιωτικών τελεσθέντος μέχρις ενάρξεως ισχύος του παρόντος εγκλήματος της ανυπακοής από της ημερομηνίας αφ` ης διεπράχθη, συνεπεία της εκ λόγων θρησκευτικής πεποιθήσεως αρνήσεώς των όπως φέρουν όπλα, αίρονται άπασαι αι δια δικαστικής αποφάσεως ή άλλως πως

ενώ αρκούνταν στο να εξουσιοδοτήσει τον Υπουργό Εθνικής Άμυνας να θέσει τις προϋποθέσεις για την υπαγωγή των θρησκευτικών αντιρρησιών στο καθεστώς της άοπλης θητείας[33].

Η έκδοση της εν λόγω Υπουργικής Απόφασης έγινε αρχικά το 1978 και δύο χρόνια αργότερα το έτος 1980[34] τροποποιήθηκε και συμπληρώθηκε. Η υπαγωγή των επιθυμούντων να εκπληρώσουν άοπλη στρατιωτική υπηρεσία διενεργούνταν από τη μονάδα τους με αναγραφή σχετικής πράξεως στην Ημερήσια Διαταγή και με την κατάθεση από τους ενδιαφερομένους Υπεύθυνης Δήλωσης (ΝΔ 105/69 τότε) για τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις και της ένεκα αυτών αρνήσεώς τους να φέρουν όπλα, θεωρημένης για το γνήσιο της υπογραφής. Η πράξη της υπαγωγής καταχωρίζονταν στα ατομικά έγγραφα και τη στρατολογική μερίδα των ενδιαφερομένων[35]. Οι υπόχρεοι άοπλης στρατιωτικής υπηρεσίας υποχρεούνται σε εκπλήρωση αόπλως του όλου ή του απομένοντος υπολοίπου υποχρεώσεως θητείας ή εκγυμνάσεως (μειωμένης θητείας για λόγους που αναγράφονται στο στρατολογικό νόμο). Μετάπτωση των υπόχρεων άοπλης στρατιωτικής υπηρεσίας στους υπόχρεους ένοπλης στρατιωτικής υποχρέωσης επιτρέπεται σε οποιοδήποτε στάδιο εκπλήρωσης της στρατιωτικής υπηρεσίας με υποβολή αντίστοιχης Υπεύθυνης Δήλωσης για την επιθυμία αυτή, θεωρημένης για το γνήσιο της υπογραφής. Το σημαντικό εδώ είναι ότι η δήλωση αυτή, περί της μεταβολής της εκτιόμενης στρατιωτικής υπηρεσίας από άοπλη σε ένοπλη, ισχύει αμετάκλητα από την υποβολή της και την καταχώρησή της στην Ημερήσια Διαταγή της Μονάδας (με παράλληλη ενημέρωση των ατομικών εγγράφων του οπλίτη αλλά και της στρατολογικής του μερίδας).

Παρόλα ταύτα ο Ν.731/1977 δεν καθόριζε ανώτατο όριο ποινής για τους καταδικαζόμενους για άρνηση και της άοπλης θητείας, πράγμα που προκάλεσε νέες εμπλοκές, καθώς σε πολλές περιπτώσεις τα στρατοδικεία συνέχισαν να επιβάλλουν βαρύτατες ποινές, πάντοτε βέβαια για

επακολουθήσασαι συνέπειαι, αποβάλλουν την ισχύν των, αι τυχόν εκδοθείσαι καταδικαστικαί αποφάσεις και τίθενται εις το αρχείον αι σχετικαί μηνύσεις και δικογραφίαι. 2. Η ποινική τακτοποίησις των ανωτέρων και η αποφυλάκισις των εν καταδικία ή προφυλακίσει τελούντων, ενεργείται δια πράξεως κοινοποιουμένης και εις το αρμόδιον Στρατολογικόν Γραφείον, των κάτωθι κατά περίπτωσιν οργάνων, αυτεπαγγέλτως επιλαμβανομένων: α. Του αρμοδίου Επιτρόπου του καταδικάσαντος Στρατιωτικού Δικαστηρίου. β. Του Επιτρόπου του αρμοδίου Στρατιωτικού Δικαστηρίου, εφ` όσον έχει διαταχθή τακτική ανάκρισις. γ. Του ασκούντος την ποινικήν δίωξιν, εφ` όσον δεν έχει διαταχθή τακτική ανάκρισις 3. Οι κατά τας διατάξεις του παρόντος τακτοποιούμενοι, υποχρεούνται εις εκλήρωσιν ή συμπλήρωσιν της εν παραγράφω 5 του άρθρου 6 του Ν.Δ. 720/1970 αόπλου υποχρεώσεως, κατά τα υπό του ιδίου Ν.Δ. καθοριζόμενα, μη δικαιούμενοι αποζημιώσεως δια τον χρόνο κρατήσεώς των….»

[33] Άρθ. 6 παρ.5 ΝΔ 720/1970 «…5. Κατ` εξαίρεσιν οι ένεκα θρησκευτικών πεποιθήσεων, αρνούμενοι να φέρουν όπλα, υποχρεούνται εις εκπλήρωσιν αόπλου υποχρεώσεως θητείας ή εκγυμνάσεως επί χρόνον διπλάσιον της υπό των ενόπλων εκπληρουμένης. Η υπαγωγή τούτων εις τας διατάξεις της παρούσης παραγράφου ενεργείται κατά τα δι` αποφάσεως του Υπουργού Εθνικής Αμύνης καθοριζόμενα". Το άρθρο 6 αντικαταστάθηκε ως άνω με το άρθρο 1 του Ν.731/1977 (ΦΕΚ Α 314/1977)»

[34] ΥΑ Φ.670/3/122697/1-4-1978 ΑΠΟΦ ΥΕΘΑ (ΦΕΚ Α΄355/ 16-4-1978) όπως τροποποιήθηκε με την ΥΑ Φ670/3/124596/1980 ΦΕΚ Β΄795 /1980«Περί υπαγωγής στις διατάξεις περί αόπλου θητείας ή εκγύμνασης»

[35] Άρθ. 2 της Φ 670/3/124596/1980 ΦΕΚ Β΄795 /1980 (ΦΕΚ Β΄795)

ανυπακοή[36]. Γεγονός είναι πάντως ότι στο πλαίσιο των ρυθμίσεων αυτών η κατάσταση βελτιώθηκε σημαντικά για τους περισσότερους αντιρρησίες συνείδησης, αφού κατά κανόνα εξέτιαν το μεγαλύτερο μέρος των ποινών τους σε αγροτικές φυλακές όπου βέβαια ο χρόνος φυλάκισης υπολογίζεται ως διπλάσιος.

Αδιαμφησβήτα ο νόμος αυτός αποτέλεσε την αφετηρία για μια αντίστροφη πορεία νομοθετικής αντιμετώπισης των αντιρρησιών συνείδησης. Ωστόσο η δυνατότητα εκπλήρωσης άοπλης θητείας, δεν προσέλκυε τους αντιρρησίες συνείδησης και κατέστη ανεπαρκής να επιλύσει τη διεθνώς αποδοκιμαστέα πρακτική επιβολής ποινής για λόγους πεποιθήσεων.

Και ας μην ξεχνάμε ότι υπήρχαν και επικριτές των ανωτέρω περιγραφόμενων διατάξεων καθόσον ισχυρίζονται την πλήρη και απόλυτη αντισυνταγματικότητά του[37]. Κυριότερος ισχυρισμός της τάξεως αυτής των προσώπων ήταν η παραβίαση του άρθ. 4 παρ. 1 Συντ. και της καθιερωμένης ισότητας των Ελλήνων ενώπιον του νόμου, καθόσον δίδεται η δυνατότητα «εις τους ελεεινούς αυτούς ανθρώπους»[38] του μη φέρειν όπλα. Επιπλέον ισχυρίζονται ότι ο Ν. 731/1977 αποτελεί κατάφωρη παραβίαση τόσο του άρθ. 4 παρ. 6 Σ. για την υποχρέωση κάθε Έλληνα πολίτη, δυνάμενου να φέρει όπλα, να συντελεί στην άμυνα της χώρας, όσο και του άρθ. 13 παρ. 4 κατά την οποία κανείς δεν δύναται ένεκα των θρησκευτικών του πεποιθήσεων να απαλλαγεί από την εκπλήρωση των υποχρεώσεών του προς το Κράτος.

ΙΙΙ. Ο Ν. 1763/1988 «Στρατολογία των Ελλήνων» (ΦΕΚ Α΄57)

Τις ρυθμίσεις του Ν.731/1977 επανέλαβε κατά βάση και ο νέος στρατολογικός νόμος, Ν.1763/1988 «Στρατολογία των Ελλήνων» της 24-3-1988, ωστόσο με τρείς σημαντικές καινοτομίες. Η δυνατότητα εκπλήρωσης διπλάσιας κατά περίπτωση άοπλης στρατιωτικής υποχρέωσης, επεκτάθηκε και σε όσους αρνούνταν να φέρουν όπλα λόγω των ιδεολογικών τους πεποιθήσεων[39]. Έτσι το ευεργέτημα αυτό κατά το νομοθέτη[40], της εκπλήρωσης άοπλης θητείας δεν ήταν μόνο

[36] Βλ. «Αρνούμαι», τ.1 /Φεβρ. 1985 όπως παραπέμπεται από τον Αλιβιζάτο Ν., σε «Αντιρρησίες Συνείδησης και Στρατιωτική Θητεία» ΝοΒ 1988/τ.36 σελ.519 επ.

[37] Παναγόπουλος Ι., «Εκκλησιαστικόν Δίκαιον» Αθήνα 1980, Τυπογραφείο ΑΓ.ΓΙΟΒΑΝΗΣ

[38] Όπ. π. σημ. 32 σελ 499

[39] Άρθ.5 παρ.2 «Όσοι λόγω των θρησκευτικών ή ιδεολογικών τους πεποιθήσεων αρνούνται να φέρουν όπλα, υποχρεούνται να εκπληρώνουν πλήρη ή μειωμένη άοπλη θητεία διπλάσια κατά περίπτωση αυτής που ορίζεται για την κατηγορία στην οποία ανήκουν, καθώς και την προβλεπόμενη κάθε φορά εφεδρική υποχρέωση.»

[40] Άρθ. 5 παρ. 4 «Με απόφαση του Υπουργού Εθνικής `Αμυνας, που εκδίδεται ύστερα από πρόταση του Αρχηγού Γ.Ε.ΕΘ.Α. και δεν δημοσιεύεται στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, μπορεί, σε περίοδο γενικής επιστράτευσης ή πολέμου, να ανασταλεί το **ευεργέτημα** της προηγούμενης παραγράφου.»

προνόμιο των θρησκευτικών αντιρρησιών συνείδησης αλλά πλέον και αυτών που για λόγους συνειδήσεως ή πεποιθήσεως δεν επιθυμούσαν την εκπλήρωση της ένοπλης στρατιωτικής υποχρέωσης. Παρόλα ταύτα ο Ν.1763/1988 ψηφίστηκε μέσα σε έντονο κλίμα κατά τη διάρκεια της συζήτησης και ψήφισής του, και μάλιστα από βουλευτές της ίδιας της συμπολίτευσης[41]. Πάσχει όμως στο γεγονός ότι δεν καθορίζει τη διαδικασία με την οποία θα διαπιστώνεται κάθε φορά η ειλικρίνεια των δηλώσεων των αντιρρησιών τόσο των θρησκευτικών όσο και των ιδεολογικών, κάτι που σίγουρα εγκυμονεί προβλήματα για τον ίδιο θεσμό και την πορεία του στο μέλλον.

Επιπλέον εκπλήρωση άοπλης στρατιωτικής υποχρέωσης έχουν οι αντιρρησίες συνείδησης ακόμη και για την εφεδρική τους υποχρέωση[42], η διάρκεια της οποίας καθορίζεται από τις υπηρεσιακές ανάγκες που υπάρχουν κάθε φορά με απόφαση του Υπουργού Εθνικής Άμυνας, που δεν δημοσιεύεται στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, ύστερα από πρόταση του Αρχηγού Γενικού Επιτελείου Εθνικής Άμυνας. Λόγω της διατήρησης έστω και τυπικά του ΠΔ 506/1974 (ΦΕΚ Α΄206) «Περί Γενικής Επιστρατεύσεως των Ενόπλων Δυνάμεων και των Σωμάτων Ασφαλείας», το ευεργέτημα της διπλάσιας άοπλης στρατιωτικής θητείας είναι δυνατό να αναστέλλεται με απόφαση ΥΕΘΑ, σε περίοδο γενικής επιστράτευσης ή πολέμου.

Ο Ν. 1763/1988 παρείχε διεύρυνση του κύκλου των φορέων του δικαιώματος ή ακριβέστερα του «ευργετήματος» όπως διατυπώνεται στο άρθρο 5 παρ. 4 αυτού, η οποία όμως δεν συνοδεύθηκε από στοιχειώδεις εγγυήσεις για την έγκαιρη (δηλαδή πριν την ημερομηνία κατάταξης), επιστημονικά αδιάβλητη και με πλήρη σεβασμό των δικαιωμάτων των ενδιαφερομένων διαπίστωση του εάν και κατά πόσο συντρέχουν κατά περίπτωση οι ουσιαστικές προϋποθέσεις της ειλικρίνειας και της σοβαρότητας, για την υπαγωγή στις σχετικές ρυθμίσεις. Ως μοναδική εναλλακτική λύση στην ένοπλη στρατιωτική θητεία προβλέπεται για τους αντιρρησίες συνείδησης η υποχρέωση διπλάσιας διάρκειας άοπλης θητείας, για την άρνηση εκτέλεση της οποίας πάλι προβλέπεται η καταδίκη για ανυπακοή, σύμφωνα με τις διατάξεις του ΣΠΚ, χωρίς να προβλέπεται ανώτατο όριο ποινής. Έτσι σε αρκετές

[41] Ο εισηγητής της πλειοψηφίας Δ. Γεωργακόπουλος (ΠΑΣΟΚ) ανέφερε στο λόγο του «…όσον αφορά τις θρησκευτικές πεποιθήσεις, αυτό είναι κάπως σαφές. Των ιδεολογικών όμως πεποιθήσεων είναι κάπως ασαφές και φοβούμαι ότι θα δημιουργήσει πάρα πολλά προβλήματα. Δεν υπάρχει κάποια συγκεκριμένη ιδεολογία που να λέει ότι πχ οι καπιταλιστές, οι μαρξιστές, ή οι τροτσκιστές δεν πρέπει να παίρνουν όπλα… Ο οποιοσδήποτε μπορεί να επικαλεσθεί την αντιπολεμική ιδεολογία …Δεν είμαι αντίθετος, αν κάποιος έχει συνειδησιακά προβλήματα και δε θέλει να φέρει όπλα, να υπηρετήσει, όπως πολύ σωστά προβλέπεται διπλάσια θητεία, σαν ποινή ουσιαστικά στο ότι δεν θέλει να φέρει όπλα. Αλλά εκείνο που μπαίνει σε εμένα σαν ερωτηματικό είναι το πώς θα προσδιορίσουμε αυτές τις ιδεολογίες.» Πρακτικά της Βουλής, περ. Δ΄, συν. γ΄, συνεδρ. 18-1-1988, σελ 2716 , Ακόμη και επί της αρχής της όλης ρύθμισης υπήρχαν έντονες επιφυλάξεις των βουλευτών Ζαΐμη Α., Παπαδόγγονα Α., Χονδροκούκη Δ. και Φράγκου Δ. (ΝΔ), ο τελευταίος μάλιστα αμφισβήτησε και τη συνταγματικότητα της ρύθμισης, σελ. 2717, 2720 και 2721.

[42] Άρθ. 5 παρ. 5 Ν.1763/1988

περιπτώσεις καταλήγουμε πάλι, η εκπλήρωση μιας υποχρέωσης προς το Κράτος να ταυτίζεται στην ουσία με την έκτιση μιας ποινής.

IV. Ο Ν. 2510/1997 «Ρύθμιση στρατιωτικών υποχρεώσεων ορισμένων κατηγοριών στρατευσίμων, ανυπότακτων και οπλιτών, τροποποίηση διατάξεων της στρατολογικής νομοθεσίας, καθιέρωση εναλλακτικής υπηρεσίας και άλλες διατάξεις» (ΦΕΚ Α΄136)

Μετά από μια δεκαετία περίπου, ψηφίστηκε ο Ν. 2510/1997 «Ρύθμιση στρατιωτικών υποχρεώσεων ορισμένων κατηγοριών στρατευσίμων, ανυπότακτων και οπλιτών, τροποποίηση διατάξεων της στρατολογικής νομοθεσίας, καθιέρωση εναλλακτικής υπηρεσίας και άλλες διατάξεις» (ΦΕΚ Α΄136), ο οποίος για πρώτη φορά αναγνώρισε τη δυνατότητα προσφοράς εναλλακτικής πολιτικής κοινωνικής υπηρεσίας στους αντιρρησίες συνείδησης[43]. Η αναγωγή της εθνικής άμυνας και της διαφύλαξης της ακεραιότητας της χώρας σε μείζονος σημασίας πολιτικό ζήτημα λόγω γεωγραφικής κατανομής της χώρας, αλλά και η αρνητική στάση της κοινής γνώμης ως προς τη νομική προβληματική της δυνατότητας αναγνώρισης τέτοιου δικαιώματος στο πλαίσιο του Συντάγματος σε συνδυασμό και με την έντονη αντίδραση της Ορθόδοξης Εκκλησίας που αισθάνθηκε ότι μια τέτοια νομοθετική ρύθμιση θα εξυπηρετούσε τις θέσεις των Μαρτύρων του Ιεχωβά, είναι στην ουσία οι λόγοι για τους οποίους η Ελλάδα δεν αναγνώριζε έως το 1997 την εναλλακτική-πολιτική-κοινωνική υπηρεσία για τους αντιρρησίες συνείδησης.

Δικαιοπρακτικά πρόκειται για ένα σημαντικό βήμα που κάνει η χώρα μας προς τον ευρωπαϊκό μέσο όρο σε ένα θέμα που μέχρι εκείνη τη στιγμή αντιμετωπιζόταν από την κοινωνία αλλά και την πολιτεία ως μη υπάρχον: η προστασία των μειονοτήτων (ακόμη και αν αυτές ονομάζονται αντιρρησίες συνείδησης)[44]. Ηθικοπολιτικά οι νέες ρυθμίσεις μας απαλλάσσουν ως κοινωνία από το στίγμα ότι διώκουμε μαζικά, οργανωμένα και συστηματικά όσους από τους συμπολίτες μας για σοβαρούς συνειδησιακούς λόγους, αρνούνται να εκπληρώσουν μια υποχρέωση η οποία αφενός μεν είναι συνταγματική επιταγή αφετέρου η συντριπτική πλειοψηφία συμμορφώνεται με τις διατάξεις της. Και αυτό που επηρέασε την σχετική νομοθετική πρωτοβουλία αλλά και την τελική ψήφισή του ήταν ακριβώς ο κίνδυνος διεθνούς απομόνωσης της χώρας μας, σε

[43] Η χώρα μας κατέλαβε μια από τις τελευταίες θέσεις χρονικά μεταξύ των ευρωπαϊκών κρατών, τα οποία κατοχύρωσαν την αντίρρηση συνείδησης στη στρατιωτική θητεία. Μια από τις ελάχιστες ακόμη εξαιρέσεις είναι και η Τουρκία.
[44] Βλ Αλιβιζάτος Ν., «Οι αντιρρησίες συνείδησης και οι πολέμιοί τους» σε «Αβέβαιο εκσυγχρονισμό», εκδ. Πόλις 2001, σελ 261 επ.

ένα ευαίσθητο πεδίο που σχετίζεται με το σεβασμό των δικαιωμάτων του ανθρώπου, όπως προκύπτει και από τα πρακτικά της Βουλής[45].

Το Κεφάλαιο Γ΄ του Ν. 2510/1997 (και συγκεκριμένα τα άρθρα από 18 έως και 24) ρυθμίζει τα θέματα της άοπλης θητείας ή εναλλακτικής πολιτικής κοινωνικής υπηρεσίας των αντιρρησιών συνείδησης. Ως προς τις γενικές διατάξεις και ορισμούς που δίνει ο νόμος, ορίζει ότι οι λόγοι συνείδησης που επικαλούνται οι ιδεολογικοί ή θρησκευτικοί αντιρρησίες συνείδησης, θεωρούνται ότι έχουν σχέση με μια γενική αντίληψη περί ζωής, βασισμένη σε συνειδητές θρησκευτικές, φιλοσοφικές ή ηθικές πεποιθήσεις, που εφαρμόζονται από το άτομο απαράβατα και εκδηλώνονται με τήρηση ανάλογης συμπεριφοράς[46]. Στο ίδιο άρθρο και σε επόμενη παράγραφο ο νομοθέτης θέτει κάποια αμάχητα τεκμήρια ασυμβατότητας των συνειδησιακών λόγων που επικαλείται ο υποψήφιος ως προς την υπαγωγή του στο καθεστώς των αντιρρησιών συνείδησης. Έτσι λοιπόν δεν χαρακτηρίζονται ως αντιρρησίες συνείδησης και δεν υπάγονται στις σχετικές διατάξεις όσοι έχουν υπηρετήσει ενόπλως για οσοδήποτε χρονικό διάστημα στις Ελληνικές ή ξένες ένοπλες δυνάμεις ή στα Σώματα Ασφαλείας, όσοι έχουν λάβει άδεια οπλοφορίας ή έχουν ζητήσει να τους χορηγηθεί τέτοια άδεια, καθώς και όσοι συμμετέχουν σε μεμονωμένες ή συλλογικές δραστηριότητες σκοπευτικών αγώνων, κυνηγίου κ.α., οι οποίες έχουν άμεση σχέση με τη χρήση όπλων και τέλος όσοι έχουν καταδικαστεί ή εκκρεμεί σε βάρος τους ποινική δίωξη για έγκλημα που έχει σχέση με χρήση όπλων, πυρομαχικών ή παράνομης βίας[47].

Ως προς τη διάρκεια και τον τρόπο εκπλήρωσης της υποχρέωσης των αντιρρησιών συνείδησης το άρθρο 19 του Ν. 2510/1997 ορίζει ότι οι αναγνωριζόμενοι ως αντιρρησίες συνείδησης

[45] Οι αντιδράσεις κατά του νέου νόμου προέρχονταν από τρεις κυρίως εστίες, από το κόμμα της αξιωματικής αντιπολίτευσης αρχικά, από τη λεγόμενη πατριωτική πτέρυγα του ΠΑΣΟΚ και από τον εκ παραδόσεως σφοδρότερο πολέμιο των αντιρρησιών συνείδησης, την Εκκλησία της Ελλάδος. Ο Ιωαν. Βαρβιτσιώτης, εκπρόσωπος της Νέας Δημοκρατίας σε μία από τις δηλώσεις του κατά τη συνεδρίαση της Βουλής της 5-6-1997 είχε πει ότι «έχουμε δηλαδή μία ρύθμιση, η οποία αντιβαίνει ευθέως προς το Σύνταγμα.», ενώ φανερά υπαναχώρησε από τις θέσεις που φαινόταν να υποστηρίζει ως κυβέρνηση παλαιότερα. Από τις παρεμβάσεις των λοιπών αγορητών της Νέας Δημοκρατίας, οι περισσότερες δεν ξέφυγαν από την πεπατημένη: εφόσον απειλείται η χώρα μας δεν μπορεί να εξομοιωθεί πχ με το Βέλγιο, ώστε να έχει την πολυτέλεια να καθιερώσει εναλλακτική θητεία, οι νέες ρυθμίσεις θα καταστρατηγηθούν από τους κάθε λογής λουφαδόρους, τα καθήκοντα του πολίτη προηγούνται των δικαιωμάτων του κοκ. Ο κ. Π.Τατούλης μάλιστα δήλωσε την προσήλωσή του στην αρχή του να νομοθετούμαι σωστά, σεβόμενοι πάντα το Σύνταγμα. Από την άλλη και κάποιοι αγορητές του πατριωτικού ΠΑΣΟΚ δεν ξέφυγαν από τον κοινό τόπο: ο Ι.Καψής εγκάλεσε την κυβέρνηση ότι ετοιμάζει μια στρατιά εξοργιστικών αργόμισθων, ο κ. Μ. Γικόνογλου αποκάλεσε τους αντιρρησίες συνείδησης κουλτουριάρηδες εων ο Στ. Παπαθεμελής αν και συγκρατημένος αρχικά στο τέλος ανέφερε χαρακτηριστικά «Θα πρέπει το κράτος όλους αυτούς τους τεμπέληδες, τους δήθεν αντιρρησίες συνειδήσεως να τους ταίζει, να τους ποτίζει, να τους τρέφει και να τους έχει κατά τα κοινώς λεγόμενα στα ώπα ώπα., Πρακτικά συζήτησης του νομοσχεδίου στη Βουλή, Βουλή των Ελλήνων, Α΄Σύνοδος, 3,4,5 Ιουνίου 1997.

[46] Άρθ. 18 παρ. 2 Ν.2510/1997

[47] Άρθ. 18 παρ. 4 Ν.2510/1997

υποχρεούνται να εκπληρώσουν άοπλη θητεία ή πολιτική υπηρεσία, ίση με εκείνη που θα εκπλήρωναν αν υπηρετούσαν ενόπλως, προσαυξημένη κατά δώδεκα (12) μήνες για τους υπόχρεους άοπλης θητείας και κατά δεκαοκτώ (18) μήνες για τους υπόχρεους πολιτικής υπηρεσίας, ενώ η εφεδρική υποχρέωση και οι τυχόν πρόσθετες στρατιωτικές υποχρεώσεις, καθώς και ο χρόνος που δεν λογίζεται ως χρόνος πραγματικής στρατιωτικής υπηρεσίας, εκπληρώνονται εις απλούν.

Η μεγαλύτερη διάρκεια της εναλλακτικής υπηρεσίας έναντι εκείνης της στρατιωτικής, αποτελεί καταρχήν ένα αντιστάθμισμα στον επαχθέστερο χαρακτήρα της δεύτερης. Επιπλέον η εκπλήρωση πολιτικής υπηρεσίας συνεπάγεται λιγότερους περιορισμούς των ατομικών ελευθεριών του υπόχρεου και ενδεχομένως λιγότερους κινδύνους σε σχέση με την εκπλήρωση της στρατιωτικής θητείας. Παρόλα ταύτα ο νόμος υιοθετεί την προσαύξηση κατ΄ απόλυτο αριθμό με αποτέλεσμα ο τρόπος αυτός υπολογισμού να στερείται την απαιτούμενη ευελιξία και προσαρμοστικότητα. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο υπόχρεος εξάμηνης μειωμένης στρατεύσιμης στρατιωτικής υποχρέωσης (λόγω οικογενειακής κατάστασης-πολύτεκνη οικογένεια), καλείτο να εκπληρώσει εν τέλει εικοσιτετράμηνη υπηρεσία σε περίπτωση υπαγωγής του στο καθεστώς των αντιρρησιών συνείδησης και εκπλήρωσης της υποχρέωσής του κατά τις διατάξεις του Ν. 2510/1997. Τα κριτήρια διαφοροποίησης και ο ειδικός προσδιορισμός των υποχρεώσεών τους, υπαγορεύονται από κοινωνικές συνθήκες συνδεόμενες με την οικογενειακή κατάσταση ή τη ηλικία των μελών της οικογένειας των υπόχρεων, οι οποίες απαιτούν την εκδήλωση της μέριμνας και της ειδικής φροντίδας του κράτους, για το σύνολο όμως των πολιτών και χωρίς διαφοροποίησή τους. Η αρχή της αναλογικής ισότητας επιβάλλει να αντιμετωπίζονται όμοιες καταστάσεις με όμοιο τρόπο και ανόμοιες καταστάσεις με διαφορετικό τρόπο. Συμβαίνει όμως κάτι τέτοιο με τον νεοεισερχόμενο αυτό θεσμό της εναλλακτικής πολιτικής κοινωνικής υπηρεσίας;

Ο Συνήγορος του Πολίτη στην Ειδική Έκθεσή του που εκπόνησε τον Ιούλιο του 1999, πρότεινε την αλλαγή του τρόπου υπολογισμού της διάρκειας της εναλλακτικής υπηρεσίας[48]. Συγκεκριμένα πρότεινε την προσαύξηση κατά ποσοστό ή κλάσμα της προβλεπόμενης κατά περίπτωση στρατιωτικής υποχρέωσης προκειμένου έτσι να καθίσταται ορθολογικότερος ο χρόνος επιμήκυνσης και να εφαρμόζεται αναλογική μείωση και στις περιπτώσεις υπόχρεων μειωμένης θητείας. Με τον τρόπο αυτό καθίσταται εφικτή η παρακολούθηση και άμεση προσαρμογή της διάρκειας της εναλλακτικής υπηρεσίας στις όποιες αλλαγές επέλθουν στην προβλεπόμενη διάρκεια

[48] Συνήγορος του Πολίτη, «Ειδική έκθεση (άρθ. 3 παρ. 5 Ν.2477/97), Ο θεσμός της εναλλακτικής πολιτικής- κοινωνικής υπηρεσίας, Προτάσεις αναμόρφωσης, Ιούλιος 1999, www.synigoros.gr

της στρατιωτικής υποχρέωσης, είτε αυτή είναι πλήρης είτε είναι μειωμένη. Αυτό που προτείνεται είναι η επιμήκυνση να είναι εύλογη, να προσδιορίζεται με αντικειμενικά κριτήρια και να εναρμονίζεται με τις αρχές της απόλυτης προστασίας της αξίας του ατόμου, της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητάς του και της αναλογικής ισότητας, έτσι ώστε να μην προδίδεται στην πολιτική υπηρεσία «τιμωρητικός» χαρακτήρας.

Η εναλλακτική πολιτική κοινωνική υπηρεσία εκπληρώνεται σε υπηρεσίες φορέων του δημόσιου τομέα, όπως αυτός προσδιορίζεται από τις διατάξεις της παραγράφου 1 του άρθρου 14 του Ν.2190/1994 (ΦΕΚ 28Α`) και συνίστανται στην παροχή υπηρεσιών κοινής ωφέλειας, σε περιοχές εκτός των Νομών Αττικής, Θεσσαλονίκης, γέννησης, καταγωγής ή διαμονής των ενδιαφερομένων, καθώς και εκτός των μεγάλης πληθυσμιακής πυκνότητας αστικών κέντρων, που καθορίζονται με απόφαση του Υπουργού Εθνικής Άμυνας που δεν δημοσιεύεται στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως [49] .Ο προσδιορισμός των φορέων του δημόσιου τομέα που επιθυμούν να απασχολήσουν αντιρρησίες συνείδησης πραγματοποιείται κατόπιν πρόσκλησης από το Υπουργείο Εθνικής Άμυνας/ Γενικό Επιτελείο Εθνικής Άμυνας το Σεπτέμβριο κάθε έτους, σύμφωνα με την οποία οι φορείς καλούνται να δηλώσουν αν επιθυμούν να απασχολήσουν κατά το επόμενο έτος άτομα που δικαιούνται να εκπληρώσουν εναλλακτική υπηρεσία, καθώς και τα καθήκοντα που θα ασκούν[50].

Ως προς την εξέταση των αιτημάτων των αντιρρησιών συνείδησης και την υπαγωγή τους στις διατάξεις του εν λόγω νόμου, αυτή πραγματοποιείται με απόφαση του Υπουργού Εθνικής Άμυνας ύστερα από γνωμοδότηση ειδικής επιτροπής[51], που εξετάζει τη συνδρομή των προϋποθέσεων αναγνώρισης των ενδιαφερόμενων ως αντιρρησιών συνείδησης, είτε μέσα από τα δικαιολογητικά που υποβάλλουν είτε και αυτοπροσώπως εφόσον αυτό απαιτείται. Όσον αφορά το καθεστώς και την

[49] Άρθ. 19 παρ. 4 Ν.2510/1997

[50] Άρθ. 1 παρ. 5 Ν.2510/1997. Κατά το πρώτο στάδιο εφαρμογής του νόμου η πρόσκληση των φορέων για υποβολή δηλώσεων όφειλε να γίνει μέσα σε δύο (2) μήνες από την έναρξη ισχύος του και εφόσον δεν προσφερθούν θέσεις αντίστοιχες με τις αιτήσεις που έχουν υποβληθεί, ο φορέας εκπλήρωσης εναλλακτικής υπηρεσίας θα καθοριζόταν με κοινή απόφαση του Υπουργού Εθνικής Άμυνας και του αρμόδιου κατά περίπτωση υπουργού.

[51] Η ειδική επιτροπή αποτελείται από :α. Δύο καθηγητές ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων με ειδικότητα στη φιλοσοφία ή στις κοινωνικές - πολιτικές επιστήμες ή στην ψυχολογία. β. Έναν πάρεδρο του Συμβουλίου της Επικρατείας. γ. Δύο ανώτερους αξιωματικούς, έναν του στρατολογικού και έναν του υγειονομικού σώματος των Ενόπλων Δυνάμεων. Τα μέλη της επιτροπής, καθώς και ίσος αριθμός αναπληρωματικών ορίζονται για δύο (2) έτη, με κοινή απόφαση των Υπουργών Εθνικής Άμυνας, Δικαιοσύνης και Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, η οποία δημοσιεύεται στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως. Αντικατάσταση τακτικού ή αναπληρωματικού μέλους της ως άνω επιτροπής, πριν τη λήξη της θητείας, επιτρέπεται, εφόσον συντρέχει σπουδαίος λόγος και γίνεται με κοινή απόφαση του Υπουργού Εθνικής Άμυνας και του αρμόδιου κατά περίπτωση υπουργού ή του Αρχηγού Γ.Ε.ΕΘ.Α., προκειμένου περί στρατιωτικών και δημοσιεύεται στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως.(Άρθ. 20 παρ. 1-3 Ν. 2510/1997)

ιδιότητα των αντιρρησιών συνείδησης, το άρθρο 21 αναφέρει ότι αυτοί θεωρούνται οιονεί καταταγέντες στις Ένοπλες Δυνάμεις, δεν έχουν στρατιωτική ιδιότητα και ως εκτός τούτου δεν υπάγονται στην αρμοδιότητα των στρατιωτικών δικαστηρίων. Δεν καλύπτουν οργανικές θέσεις του φορέα στον οποίο διατίθενται, όμως εξομοιώνονται με τους υπαλλήλους του φορέα τούτου σε ό,τι αφορά την υγειονομική περίθαλψη και γενικά την διοικητική μέριμνα.

Στο άρθρο 21 παρ. 5 του Ν. 2510/1997 προβλέπεται η επιβολή του διοικητικού μέτρου της έκπτωσης εφόσον διαπιστωθούν ορισμένα παραπτώματα[52] και ο αντιρρησίας συνείδησης επιστρέφει στην υποχρέωση εκπλήρωσης στρατιωτικής θητείας, σαν να μην υφίστανται πλέον οι λόγοι που επικαλέστηκε κατά την αρχική υπαγωγή του στο καθεστώς της εναλλακτικής υπηρεσίας. Η θεσμοθέτηση του μέτρου αυτού φαίνεται να ανταποκρίνεται περισσότερο στη λογική ότι η εναλλακτική υπηρεσία αποτελεί παροχή και όχι δικαίωμα. Διατυπώθηκαν αρκετές επικρίσεις[53] επί του μέτρου της έκπτωσης έχοντας πάντα σαν βάση τον συνταγματικώς επιβεβλημένο σεβασμό της ηθικής και θρησκευτικής συνείδησης, ακόμη και όταν ο πολίτης έχει υποπέσει στο βαρύτερο δυνατό παράπτωμα.

Τα δικαιολογητικά και οι προθεσμίες κατάθεσής τους, ο χρόνος σύγκλησης και ο τρόπος λειτουργίας της ειδικής επιτροπής, η διαδικασία υπαγωγής και κατάταξης, ο τρόπος στρατολογικής παρακολούθησης, καθώς και κάθε λεπτομέρεια αναγκαία για την εφαρμογή των σχετικών με τους αντιρρησίες συνείδησης διατάξεων του Ν. 2510/1997 ρυθμίστηκαν με την έκδοση της υπ΄ αριθμ. Φ.420/202/57/Σ. 8868/12.12.1997 Υπουργικής Απόφασης (ΦΕΚ Β΄1117). Επιπλέον όσον αφορά τον καθορισμό του μισθού που θα καταβάλλεται σε όσους εκπληρώνουν εναλλακτική πολιτική κοινωνική υπηρεσία στις περιπτώσεις που ο φορέας στον οποίο διατίθενται αδυνατεί να τους

[52] Διαπράττουν πειθαρχικά ή ποινικά αδικήματα, τα οποία μπορεί να επιφέρουν, για το προσωπικό του φορέα που διατέθηκαν, απόλυση ή λύση της σχέσης εργασίας, ασκούν συνδικαλιστική δραστηριότητα ή συμμετέχουν σε απεργία κατά το χρονικό διάστημα της εναλλακτικής υπηρεσίας τους ή τιμωρούνται κατά το χρονικό διάστημα της εναλλακτικής υπηρεσίας τους σε οποιαδήποτε ποινή, εξαιτίας παράβασης των διατάξεων περί χορήγησης αδειών απουσίας, οι οποίες ισχύουν για τους υπαλλήλους του φορέα που διατέθηκαν. Σε περίπτωση έκπτωσης από το δικαίωμα εκπλήρωσης άοπλης θητείας ή εναλλακτικής πολιτικής κοινωνικής υπηρεσίας, το υπόλοιπο των υποχρεώσεων εκπληρώνεται ενόπλως. Στην περίπτωση αυτή ο χρόνος άοπλης θητείας ή πολιτικής υπηρεσίας που διανύθηκε, αναγνωρίζεται ως χρόνος ένοπλης θητείας κατά το ήμισυ.(Αρθ. 21 παρ. 6 Ν.2510/1997)

[53] Ο Συνήγορος του Πολίτη είχε προτείνει στην Ειδική Έκθεσή του που εκπόνησε το 1999 την αντικατάσταση του μέτρου της έκπτωσης από αυτοτελές σύστημα πειθαρχικών κυρώσεων προσαρμοζόμενο στις ιδιαιτερότητες που παρουσιάζει η εναλλακτική υπηρεσία, τόσο σε σχέση με τα δεδομένα της στρατιωτικής θητείας όσο και σε σχέση προς εκείνα της υπηρεσιακής κατάστασης του δημοσίου υπαλλήλου (προσωρινή επαύξηση του εβδομαδιαίου προγράμματος απασχόλησης κατά μία ημέρα όταν ο φορέας απασχόλησης λειτουργεί σε πενθήμερη βάση, περικοπή αδειών ή παράταση της διάρκειας της εναλλακτικής υπηρεσίας). Ως προς την αρμοδιότητα επιβολής πειθαρχικών ποινών προτάθηκε από το Συνήγορο, η δυνατότητα αυτή να απονέμεται μόνο σε διοικητικά όργανα που βρίσκονται στην κορυφή της διοικητικής ιεραρχίας και όχι στους άμεσους πειθαρχικούς προϊσταμένους. Συνήγορος του Πολίτη, «Ειδική έκθεση (άρθ. 3 παρ. 5 Ν.2477/97), Ο θεσμός της εναλλακτικής πολιτικής- κοινωνικής υπηρεσίας, Προτάσεις αναμόρφωσης, Ιούλιος 1999, www.synigoros.gr

παράσχει τροφή και στέγη, έχουν εκδοθεί από το έτος 1997 και έπειτα και μέχρι το 2005 που οριστικοποιήθηκε το ποσό του καταβαλλόμενου μισθού , μια σειρά ΥΑ[54].

Οι περί διάρκειας διατάξεις εκπλήρωσης της εναλλακτικής κοινωνικής πολιτικής υπηρεσίας και η κατ΄ απόλυτο αριθμό αύξησή της σε σχέση με αυτή της στρατεύσιμης στρατιωτικής υποχρέωσης αποτελούσε διαρκώς, το πιο κρίσιμο και επίμαχο σημείο του νέου νόμου, αντικείμενο πολλών και ποικίλων σχολιασμών. Τα κριτήρια διαφοροποίησης και ο ειδικός προσδιορισμός των υποχρεώσεων που υπαγορεύονται από κοινωνικές συνθήκες συνδεόμενες με την οικογενειακή κατάσταση ή την ηλικία των μελών της οικογένειας των υπόχρεων, οι οποίες απαιτούν την εκδήλωση μέριμνας και ειδικής φροντίδας τους κράτους, στάθηκαν η αφορμή να τροποποιηθεί το άρθρο 19 Ν. 2510/1997 ως προς τη διάρκεια της εκπλήρωσης εναλλακτικής υπηρεσίας και άοπλης θητείας με το άρθρο 18 παρ. 3 Ν.2936/2001 (ΦΕΚ Α 166) «Επαγγελματίες Οπλίτες και άλλες διατάξεις»). Συγκεκριμένα για τους υπόχρεους πολιτικής θητείας, δηλαδή εναλλακτικής πολιτικής κοινωνικής υπηρεσίας εξακολουθεί να προσαυξάνεται κατά δεκαοκτώ (18) μήνες για όσους θα εκπλήρωναν πλήρη ένοπλη θητεία, με διαφοροποίηση από κει και έπειτα για τους υπόχρεους μειωμένης θητείας για τους οποίους προσαυξάνεται κατά δεκαέξι (16) μήνες για όσους θα εκπλήρωναν μειωμένη ένοπλη θητεία δώδεκα (12) μηνών, δεκατέσσερις (14) μήνες για όσους θα εκπλήρωναν μειωμένη ένοπλη θητεία έξι (6) μηνών και τέλος δώδεκα (12) μήνες για όσους θα εκπλήρωναν μειωμένη ένοπλη θητεία τριών (3) μηνών. Ακολουθήθηκε δηλαδή το αριθμητικό κριτήριο μείωσης της εναλλακτικής υπηρεσίας για τους υπόχρεους μειωμένης θητείας, λαμβάνοντας έτσι υπόψη την οικογενειακή και κοινωνική κατάσταση του καθενός. Ακόμη όμως και σε αυτή την περίπτωση διατυπώθηκαν απόψεις επικριτικές αφού η μείωση της εναλλακτικής υπηρεσίας δεν παρακολούθησε αναλογικά την αντίστοιχη μείωση της οφειλόμενης στρατιωτικής υποχρέωσης [55] . Κατ'

[54] ΥΑ 2/2357/0022/22.4.1999 (ΦΕΚ Β΄818/21.5.1999) «Καθορισμός μισθού που θα καταβάλλεται κατά το έτος 1999 σε όσους εκπληρώνουν εναλλακτική πολιτική κοινωνική υπηρεσία, στις περιπτώσεις που ο φορέας στον οποίο διατίθενται αδυνατεί να τους παράσχει τροφή και στέγη», της τάξεως των πενήντα οκτώ χιλιάδων (58.000) δραχμών μηνιαίως, ΥΑ 2(6920/0022/23.2.2000 (ΦΕΚ Β΄29/10.3.2000) «Καθορισμός μισθού που θα καταβάλλεται κατά το έτος 2000….» της τάξεως των εξήντα μίας χιλιάδων (61.000) δραχμών μηνιαίως, ΥΑ 2/14133/002/24.2.2002 (ΦΕΚ Β΄703/ 10.6.2002) «Καθορισμός μισθού που θα καταβάλλεται κατά το έτος 2002…» της τάξεως των εξήντα επτά χιλιάδων (67.000) δραχμών μηνιαίως, ΥΑ 2/3402/0022/9.5.2003 (ΦΕΚ Β΄597/14.5.2003) «Καθορισμός μισθού που θα καταβάλλεται κατά το έτος 2003 …» της τάξεως των διακοσίων τριών και πενήντα (203,50) ευρώ μηνιαίως, ΥΑ 2/34523/0022/12.8.2004 (ΦΕΚ Β΄1338/31.8.2004) «Καθορισμός του μισθού που θα καταβάλλεται κατά το έτος 2004 …» της τάξεως των διακοσίων δέκα και εβδομήντα (210,70) ευρώ μηνιαίως και της ΥΑ 2/24407/0022/ 9.6.2005 (ΦΕΚ Β΄858/ 23.6.2005) «Καθορισμός του μισθού που θα καταβάλλεται κατά το έτος 2005 και μετά σε όσους εκπληρώνουν εναλλακτική ….» της τάξεως πλέον των διακοσίων είκοσι τριών και πενήντα τρία (223,53) ευρώ μηνιαίως.

[55] Το 2001 η διάρκεια της πλήρους θητεία ήταν δεκαοκτώ (18) μήνες και της μειωμένης δώδεκα (12), έξι (6) και τρεις (3) μήνες, δηλαδή μειωμένη αρχικά κατά έξι μήνες (18-6=12) μετά στο μισό (12-6=6) και έπειτα στο μισό του μισού (6-3=3), μείωση που δεν ακολουθεί η εναλλακτική υπηρεσία η οποία μειώνεται απλώς κατά δύο μήνες ανά κατηγορία μειωμένης θητείας (18 >16>14>12), Λυκοβάρδη Κ., Η αντίρρηση συνείδησης στη στρατιωτική θητεία: από τις ποινικές καταδίκες

εξουσιοδότηση του άρθρου 27 Ν.2510/1997 που προβλέπει τη δυνατότητα κωδικοποίησης με προεδρικό διάταγμα σε ενιαίο κείμενο νόμου των διατάξεων που αφορούν σε θέματα στρατολογικής φύσης, εκδόθηκε το ΠΔ 292/2003 (ΦΕΚ Α΄248/30.10.2003) «Κωδικοποίηση διατάξεων νόμων στρατολογικής φύσης» όπου μεταφέρθηκαν οι διατάξεις των νόμων 1763/1988, Ν.2510/1997 και 2936/2001 για την άοπλη θητεία και την εναλλακτική κοινωνική πολιτική υπηρεσία, χωρίς να αλλοιώνεται η έννοια των ισχυουσών μέχρι την ημερομηνία αυτή διατάξεων.

§ 6. Η αντίρρηση συνείδησης στην αναθεώρηση του Συντάγματος

Το Σύνταγμά μας συγκαταλέγεται στα συντάγματα εκείνα που περιέχουν ειδική διάταξη για τη στρατιωτική υποχρέωση και δεν επαφίενται στην ρυθμιστική παρέμβαση του κοινού νομοθέτη. Το άρθ. 4 παρ. 6 ορίζει ότι «Κάθε Έλληνας που μπορεί να φέρει όπλα είναι υποχρεωμένος να συντελεί στην άμυνα της Πατρίδας, σύμφωνα με τους ορισμούς των νόμων.» Η διάταξη αυτή δεν αποτελεί καινοτομία του ισχύοντος Συντάγματος, αλλά απεναντίας περιλήφθηκε για πρώτη φορά στη συνταγματική αναθεώρηση του 1911 (κατ΄ απομίμηση αντίστοιχων διατάξεων των Συνταγμάτων της Δανίας και της Νορβηγίας) και έκτοτε (με εξαίρεση το Σύνταγμα του 1927) συγκαταλέγεται σε όλα τα συνταγματικά κείμενα[56].

Κυρίαρχη ερμηνεία του άρθρου αυτού ακόμη και από τη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας, υπήρξε για πάρα πολλά χρόνια ότι επιβάλλεται ευθέως και προδήλως σε όλους τους Έλληνες η υποχρέωση να συντελούν στην άμυνα της πατρίδας δια της αυτοπρόσωπου παρουσίας στο στράτευμα, κατά τους ορισμούς των νόμων. Η ερμηνεία αυτή, λίγο πολύ αναμενόμενη λόγω των ιστορικό πολιτικών συνθηκών υπό τις οποίες η εν λόγω διάταξη θεσπίστηκε, απαιτεί μια πιο προσεκτική αναζήτηση της φύσης της διάταξης, ως προς το εάν και κατά πόσο ανταποκρίνεται ορθά στη βούληση του συνταγματικού νομοθέτη. Πρόκειται για μια συνταγματική υποχρέωση και καθήκον του πολίτη, που ως ειδικότερη διάταξη θεμελιώνεται και συγκεκριμενοποιεί το γενικό χρέος εθνικής αλληλεγγύης που δικαιούται το κράτος να αξιώνει από όλους τους πολίτες (άρθ. 25 παρ. 4 Σ)[57].

στην νομική ανοχή, μελέτη στο συλλογικό έργο «Τα δικαιώματα στην Ελλάδα:1953¬2003 από το τέλος του εμφυλίου στο τέλος της μεταπολίτευσης» (Επιμ. Τσαπόγας Μ. ¬ Χριστόπουλος Δ.) Εκδ. Καστανιώτης 2004, σελ 148

[56] Βλ.Αλιβιζάτο Ν., Η Συνταγματική θέση των ενόπλων δυνάμεων , εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα –Κομοτηνή 1992, σελ. 81 επ.

[57] Μαντζούφας Π. Η κατάργηση συνταγματικών αναχρονισμών στα θεμελιώδη δικαιώματα με την Αναθεώρηση του 2001, μελέτη στο συλλογικό έργο «Πέντε χρόνια μετά τη συνταγματική Αναθεώρηση του 2001.Αποτίμηση και προτάσεις για μια νέα συνταγματική μεταρρύθμιση, τόμος Α΄, ΚΕΣΔ¬Ίδρυμα Θ. και Δ. Τσάτσου, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα 2006, σελ 229

Κρίσιμο στοιχείο της προαναφερόμενης διάταξης αποτελεί η έννοια της «άμυνας». Για τον προσδιορισμό της έννοιας της άμυνας θα πρέπει να υιοθετήσουμε μια διευρυμένη διάσταση, ώστε να περιλαμβάνει το σύνολο των οργανωτικών θεσμών, μηχανισμών, ενεργειών και αποστολών, που αποσκοπούν στην προάσπιση της εδαφικής ακεραιότητας και ανεξαρτησίας της χώρας από τις εξωτερικές απειλές. Κατ' ουσίαν δηλαδή, η άμυνα αποτελεί όχι αυτοσκοπό αλλά το μέσο για την εξυπηρέτηση του σκοπού, που είναι η εθνική κυριαρχία, με την έννοια της εδαφικής ακεραιότητας και εθνικής ανεξαρτησίας[58]. Αναμφίβολα, οι ένοπλες δυνάμεις και η εκπλήρωση θητείας σε αυτές αποτελούν βασικό (ίσως το βασικότερο) θεσμό για την εξυπηρέτηση της εθνικής άμυνας, όχι όμως και τον αποκλειστικό, δεδομένου ότι καθήκοντα όπως τεχνικές, υγειονομικές κοινωνικές ή εκπαιδευτικές υπηρεσίες μπορούν να συμβάλουν εξίσου αποτελεσματικά σε αυτήν.

Ως εκ τούτου, θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς ότι η ερμηνεία που επιβάλλεται ευθέως εκ του Συντάγματος δεν είναι αυτή καθαυτή η υποχρέωση στράτευσης, αλλά απεναντίας αυτό που ο συντακτικός νομοθέτης αξιώνει από τους πολίτες είναι ένα χρέος συμβολής στην άμυνα της πατρίδας με τη διασταλτική έννοια του όρου, υπερβαίνοντας τη στενή επιλογή της στρατιωτικής θητείας. Επαφίεται δε στον κοινό νομοθέτη, με μια χαρακτηριστική ρητή επιφύλαξη υπέρ του νόμου, να εξειδικεύσει και να επιλέξει τον προσφορότερο τρόπο με τον οποίο θα υλοποιήσει τη συνταγματική αυτή επιλογή, χωρίς, ωστόσο, να δεσμεύεται να επιλέξει τη στρατιωτική θητεία[59]. Το γεγονός, δηλαδή, ότι η μέχρι τώρα ακολουθηθείσα πρακτική από τον Έλληνα νομοθέτη ήταν η επιλογή της στρατιωτικής θητείας ίσως και να μην συνεπάγεται ότι αποτελεί μονόδρομο.

Από την άλλη μεριά είναι γνωστό ότι στην πράξη οι Ένοπλες Δυνάμεις συμμετέχουν σε έργα κοινωνικού χαρακτήρα και προσφέρουν βοήθεια στην αντιμετώπιση κοινωνικών αναγκών [60] παράλληλα με τη βασική τους αποστολή, που σε καιρό ειρήνης είναι η εκπαίδευση και η προετοιμασία για την αποτελεσματική άμυνα της χώρας εναντίον ένοπλης εξωτερικής επίθεσης (άλλωστε, εν όψει του άρθρου 2 παρ. 2 Σ, ένας μη αμυντικός πόλεμος δεν είναι ούτε από συνταγματική άποψη δικαιολογημένος)[61].

---

[58] Βλ όπ.π. σημ. 56, σελ 94 επ.

[59] Δαγτόγλου Πρ., Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα τομ. Β΄, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα –Κομοτηνή 1991, σελ. 1105 επ.

[60] Με πιο πρόσφατη τη συνδρομή των Ενόπλων Δυνάμεων στην προσπάθεια διαχείρισης του προσφυγικού ζητήματος από τον Αύγουστο του 2015 δυνάμει του Ν. 4368/2016 «Μέτρα για την επιτάχυνση του κυβερνητικού έργου και άλλες διατάξεις» (ΦΕΚ Α΄21) (άρθρο 96)

[61] Άρθρο 2 παρ. 2 Συντ.: «Η Ελλάδα, ακολουθώντας τους γενικά αναγνωρισμένους κανόνες του διεθνούς δικαίου, επιδιώκει την εμπέδωση της ειρήνης, της δικαιοσύνης, καθώς και την ανάπτυξη των φιλικών σχέσεων μεταξύ των λαών και των κρατών».

Από τη στιγμή λοιπόν που οι Ένοπλες Δυνάμεις αποστολή των οποίων είναι εξ ορισμού να εξασφαλίζουν την «άμυνα της χώρας»[62], έχουν στην πράξη αναλάβει καθήκοντα εκτέλεσης έργων κοινής ωφέλειας, οδοποιίας, εγγειοβελτιωτικών έργων[63] ή αντιμετώπισης πολεμικών καταστάσεων ανάγκης (π.χ. κατάσβεση πυρκαγιών σε δάση, αναδάσωση καμένων εκτάσεων, συμπαράσταση στον πληθυσμό για την αντιμετώπιση θεομηνιών) ή ακόμη παρέχουν υπηρεσίες υγειονομικής περίθαλψης με την τοποθέτηση οπλιτών πτυχιούχων ιατρικής σε κενές θέσεις Π.Ε.Δ.Υ. – Περιφερειακών Ιατρείων ΠΕΔΥ – Κέντρων Υγείας και Γενικών Νοσοκομείων – Κέντρων Υγείας άγονων, απομακρυσμένων και προβληματικών περιοχών εφόσον δεν μπορούν να καλυφθούν από το Υπουργείο Υγείας[64] και μελετάται σοβαρά η περαιτέρω διεύρυνση του κοινωνικού τους ρόλου (μεταξύ άλλων συνδρομή των στρατευμένων νέων στη φύλαξη των αρχαιολογικών θησαυρών στα μουσεία και γενικά στην προστασία των αρχαιολογικών χώρων), δεν θα ήταν ίσως αυθαίρετο να υποστηρίξει κανείς ότι ως άμυνα της Πατρίδας δεν πρέπει πλέον να θεωρείται μόνο η άμυνα των συνόρων.

Πρέπει ακόμη να σημειωθεί, ότι η ισχύουσα νομοθεσία «περί πολιτικής σχεδιάσεως εκτάκτου ανάγκης» (Ν.Δ.17/1974), ορίζοντας ότι η κινητοποίηση «απασών των πολιτικών δυνάμεων και πόρων της Χώρας» (δηλαδή η «πολιτική επιστράτευση» ή σύμφωνα με την ορολογία του άρθρου 22 παρ. 3 εδ. α' η «επίταξη προσωπικών υπηρεσιών») μπορεί να γίνει όχι μόνο για τη διασφάλιση της «Εθνικής Αμύνης εν πολέμω» αλλά και για την «αντιμετώπιση έκτακτων αναγκών» σε καιρό ειρήνης, φαίνεται να προϋποθέτει μια πιο γενική έννοια της άμυνας της πατρίδας, που εξειδικεύεται σε στρατιωτική-εξωτερική άμυνα και σε πολιτική εσωτερική άμυνα.

Βεβαίως, η στρατιωτική υποχρέωση παραμένει, εν όψει των αυξημένων αναγκών για στρατιωτική άμυνα της χώρας, ο κύριος τρόπος εκπλήρωσης του καθήκοντος που θεσπίζει το άρθρο 4 παρ. 6 Συντ. Αλλά πλάι στη στρατιωτική υπηρεσία, σε τομείς άλλωστε όπου οι ίδιες οι Ένοπλες Δυνάμεις προσφέρουν ήδη κοινωνικό έργο ή ενδεχομένως και σε άλλους τομείς (π.χ. κοινωνική ένταξη των ατόμων με ειδικές ανάγκες ή με προβλήματα ψυχικής υγείας ή ακόμη και των τοξικό εξαρτημένων ή αποφυλακισμένων), εκτελούμενη έξω από τους χώρους και το μηχανισμό Ενόπλων

[62] άρθρο 1 Στρατιωτικού Κανονισμού 20-1όπως κυρώθηκε με το ΠΔ 130/1984 (ΦΕΚ Α΄42/10.4.1984)

[63] Παλαιότερα διαμέσου των γνωστών έργων ΜΟΜΑ και πρόσφατα μέσω της Μονάδας Μελετών και Κατασκευών (ΜΟ.Μ.ΚΑ.) για τη σύμπραξη στη μελέτη και εκτέλεση έργων τοπικού ενδιαφέροντος με φορείς του δημόσιου τομέα, άρθ. 5 Ν.4407/2016 (ΦΕΚ Α΄134)

[64] Το χρονικό διάστημα της εκπλήρωσης αυτού του είδους στρατεύσιμης στρατιωτικής υποχρέωσης, αναγνωρίζεται ως χρόνος εκπλήρωσης και της υποχρέωσης της υπηρεσίας υπαίθρου και μετά τη λήξη της θητείας του δύναται να παραμείνει εφόσον το επιθυμεί στο αγροτικό ιατρεία ή το περιφερειακό ιατρείο Κέντρου Υγείας που υπηρέτησε ως οπλίτης έως ότου συμπληρώσει τον απαραίτητο χρόνο υπηρεσίας υπαίθρου, (άρθ. 8 Ν.4361/2016, ΦΕΚ Α΄10/2016)

Δυνάμεων (αλλά υπό τη γενική ευθύνη και εποπτεία του Υπουργείου Εθνικής Άμυνας), η κοινωνική θητεία μπορεί να βρει υποδοχή στο άρθρο 4 παρ. 6 Σ. ως ένας δυνατός (αλλά πάντως δευτερεύων και παρεπόμενος) τρόπος εκπλήρωσης του συνταγματικού καθήκοντος άμυνας της Πατρίδας. Οι αντιρρησίες συνείδησης μπορούν να αξιοποιηθούν επίσης για τη θεωρητική επεξεργασία και πρακτική προετοιμασία μη βίαιων και μη ένοπλων μορφών αντίστασης του πληθυσμού στις δυνάμεις εισβολής[65]. Είναι προφανές ότι στην περίπτωση αυτή η κοινωνική θητεία συνδέεται λειτουργικά με την παραδοσιακή και στενή έννοια της εθνικής άμυνας, δηλαδή την προπαρασκευή για την αντιμετώπιση ενός εξωτερικού εχθρού.

Η κοινωνική θητεία δεν είναι ένας εναλλακτικός τρόπος εκπλήρωσης της στρατιωτικής υποχρέωσης, αλλά ένας εναλλακτικός τρόπος εκπλήρωσης του καθήκοντος άμυνας της πατρίδας, που αντικαθιστά τη στρατιωτική υποχρέωση. Η καθιέρωσή της δεν αντίκειται στο άρθρο 4 παρ. 6 Σ, γιατί το άρθρο αυτό δεν επιβάλλει ως καθολική υποχρέωση τη στρατιωτική θητεία, αλλά τη συμμετοχή στην άμυνα της Πατρίδας, καθήκον που μπορεί να εκπληρωθεί και με την παροχή μη στρατιωτικών υπηρεσιών στην Πατρίδα[66], που συμβάλλουν στην αντιμετώπιση των εσωτερικών της προβλημάτων και στην εξασφάλιση καλύτερων συνθηκών ανάπτυξης, προόδου και ευημερίας της. Αυτή η πιο πλούσια έννοια της συμμετοχής στην άμυνα της Πατρίδας, που δεν κρατάει έξω από τη ρύθμιση του άρθρου 4 παρ. 6 Σ την υπηρεσία στους «συμπατριώτες- συμπολίτες» που δέχονται να προσφέρουν οι αντιρρησίες συνείδησης, όσο και αν εκφράζει μια διαφορετική αντίληψη για την άμυνα της χώρας από εκείνη που ίσως είχε ο συνταγματικός νομοθέτης, εμπεριέχεται ως προοπτική στην ευρεία επιφύλαξη του νόμου υπό την οποία το Σύνταγμα θέτει το καθήκον άμυνας της Πατρίδας. Αποτελεί με άλλα λόγια μια από τις δυνατές ευκαιρίες συνταγματικής ερμηνείας που παρέχει το άρθρο 4 παρ. 6 Συντ. στον κοινό νομοθέτη.

Η δεύτερη συνταγματική διάταξη που θα πρέπει να επικαλεστεί κανείς για να καθορίσει τα όρια της ρυθμιστικής παρέμβασης του κοινού νομοθέτη και άπτεται της στρατιωτικής υποχρέωσης, είναι η παρ.4 του άρθ. 13 Σ η οποία ορίζει «Κανένας δεν μπορεί, εξαιτίας των θρησκευτικών του πεποιθήσεων, να απαλλαγεί από την εκπλήρωση των υποχρεώσεων προς το Κράτος ή να αρνηθεί να

[65]Ο τομέας της μη βίαιης λαϊκής άμυνας ενδιαφέρει κατεξοχήν τους αντιρρησίες συνείδησης

[66] Σύμφωνος κατ' αρχήν ο. Αλιβιζάτος Ν., Η συνταγματική θέση των ενόπλων δυνάμεων, ό.π., σελ. 95 επ., που όμως δεν απομακρύνεται από την παραδοσιακή έννοια της άμυνας της πατρίδας, δηλαδή «την προάσπιση της εδαφικής ακεραιότητας και της ανεξαρτησίας της χώρας έναντι εξωτερικών κινδύνων» και συνδέει την κοινωνική θητεία μόνο με τη «διεθνή άμυνα» της πατρίδας και όχι και με την «εσωτερική άμυνα», υπό την έννοια που υιοθετείται παραπάνω στο κείμενο. Πιο κοντά στην άποψη αυτή βρίσκεται ο Σημιτσής Κ., Αντίρρηση συνείδησης στη στρατιωτική θητεία, Δίκαιο και Πολιτική, τεύχος 17¬18, Εκδ. Παρατηρητής 1990, σελ. 98-99.

συμμορφωθεί προς τους νόμους»[67]. Σύμφωνα λοιπόν με αυτή τη συνταγματική διάταξη δεν είναι επιτρεπτή η αναγνώριση εξαίρεσης από τη στρατιωτική υποχρέωση για λόγους θρησκευτικών πεποιθήσεων αφού το καθήκον του πολίτη προηγείται των δικαιωμάτων του [68].

Η πρώτη προσπάθεια συνταγματικής παρέμβασης για το δικαίωμα στην αντίρρηση συνείδησης έγινε από πρόταση που είχε υποβάλλει το ΠΑΣΟΚ, ως αντιπολίτευση τότε, στα πλαίσια της Ε΄Αναθεωρητικής Βουλής, στο αντισχέδιο του Συντάγματος, το οποίο στο άρθρο 3 προέβλεπε «…Κανένας δεν εξαναγκάζεται σε ένοπλη υπηρεσία παρά τη συνείδησή του. Νόμος καθορίζει τις προϋποθέσεις εφαρμογής της προηγούμενης διατάξεως και την αξιοποίηση των υπηρεσιών των πολιτών, που με βάση αυτή απαλλάσσονται»[69].

Με την αναθεώρηση του 2001 και με την ισχνή μειοψηφία εκατόν ογδόντα ενός (181) θετικών ψήφων, εβδομήντα εννέα (79) αρνητικών και είκοσι (20) βουλευτών που δήλωσαν παρών καθώς επίσης και την άρνηση της ανάγκης μιας ευθείας παρέμβασης στο κείμενο του άρθρου 4 παρ.6 που εξέφραζε την ανειλικρινή εμμονή στην άποψη ότι η μη προφανής συνταγματικότητα της εν ισχύ νομοθεσίας θα έπρεπε να θεωρείται εξαρχής δεδομένη[70,] προστέθηκε στο άρθρο 4 παρ. 6 Σ η ερμηνευτική δήλωση η οποία ορίζει ότι «Η διάταξη της παραγράφου 6 δεν αποκλείει να προβλέπεται με νόμο η υποχρεωτική προσφορά άλλων υπηρεσιών, εντός ή εκτός των ενόπλων δυνάμεων (εναλλακτική θητεία), από όσους έχουν τεκμηριωμένη αντίρρηση συνείδησης για την εκτέλεση ένοπλης ή γενικά στρατιωτικής υπηρεσίας.»

---

67 Την διάταξη αυτή θέσπισε για πρώτη φορά η Δ' Αναθεωρητική Βουλή, κατά την διάρκεια του εμφύλιου πολέμου, ενώ την είχε αρχικά περιλάβει στο σχέδιο συντάγματος του 1948 η επιτροπή του Β' ψηφίσματος (άρθρο 2 § 5), κατ' απομίμηση του άρθρου 136 § 1 του συντάγματος της Βαϊμάρης Και δεν είναι τυχαίο ότι προήλθε από την άρνηση ορισμένων αντιρρησιών συνείδησης να στρατευθούν εξ αιτίας των θρησκευτικών πεποιθήσεών τους (Πρακτικά της επιτροπής αναθεωρήσεως τον συντάγματος (Β' ψήφισμα), τ. Γ', συνεδρ. ΡΚΖ', σ. 1167 & επ.). Από τη στιγμή που περιλήφθηκε στο περί θρησκευτικής ελευθερίας άρθρο, εξακολουθεί να παραμένει (Άρθρο 2 § 5 Σ. 1952 και 16 § 5 των δικτατορικών συνταγμάτων του 1968 και του 1973), βλ όπ.π. Αλιβιζάτος Ν., Η συνταγματική θέση των ενόπλων δυνάμεων ΙΙ, Δικαιώματα και Υποχρεώσεις των Στρατιωτικών,σελ. 85 επ.

[68]Μάνεσης Α., Συνταγματικά δικαιώματα, α΄ Ατομικές ελευθερίες – πανεπιστημιακές παραδόσεις , εκδόσεις Σάκκουλα Θεσσαλονίκη, δ΄έκδοση

[69] Βουλή των Ελλήνων, Ε΄ Αναθεωρητική, Πρακτικά των Συνεδριάσεων των Υποεπιτροπών της επί του Σύνταγματος 1975 Κοινοβουλευτικής Επιτροπής, Διάταξις κατ΄άρθρο, Αθήνα 1976, σελ. 22, παραπομπή από Αλιβιζάτο Ν., Αντιρρησίες Συνείδησης και Στρατιωτική θητεία, ΝοΒ 1988, σελ 519 σημ. 3

[70] Χαρακτηριστικός είναι ο διάλογος μεταξύ του Κ. Μητσοτάκη και του εισηγητή της πλειοψηφίας Ε. Βενιζέλου κατά τις εργασίες της Επιτροπής Αναθεώρησης του Συντάγματος (Πρακτικά Συνεδριάσεων της Επιτροπής, συνεδρ. 7/9/2000, σ. 298),«Κ. Μητσοτάκης: Γιατί ερμηνευτική δήλωση και όχι κείμενο; Βάλτε το κείμενο να τελειώνει η ιστορία..., Ε. Βενιζέλος: Διότι αν δεν μπει στο Σύνταγμα κινδυνεύει να θεωρηθεί αντισυνταγματική η ρύθμιση του 1997... Η ερμηνευτική δήλωση, κύριε Πρόεδρε, είναι κείμενο του Συντάγματος., Κ. Μητσοτάκης: Εγώ τη δέχομαι, αλλά προτείνω να το βάλετε ως κείμενο...», Στο ίδιο πνεύμα και οι παρατηρήσεις του βουλευτή Ν. Κατσαρού στην συνεδρίαση της 5/7/2000 περί contra legem ερμηνευτικής δήλωσης (Πρακτικά... όπ.π., σ. 212).

Από τη διατύπωση της δήλωσης δεν φαίνεται να παρέχεται αγώγιμο δικαίωμα στους αντιρρησίες συνείδησης[71,] παρά μόνο μια ευχέρεια της κρατικής εξουσίας να ρυθμίσει κατ' επιλογή το ζήτημα της προσφοράς υπηρεσίας σε αντικατάσταση της υποχρεωτικής στράτευσης για συγκεκριμένη κατηγορία πληθυσμού. Ωστόσο, κερδίζει συνεχώς έδαφος η άποψη ότι αναγνώριση της εναλλακτικής πολιτικής - κοινωνικής υπηρεσίας από το νομοθέτη εξειδικεύει και υλοποιεί την επιβαλλόμενη - από τις (μη αναθεωρήσιμες και μη υποκείμενες σε αναστολή κατ' άρθρο 48 του Σ.) διατάξεις των άρθρων 2 παρ. 1,5 παρ. 1 και 13 παρ. 1 του Συντάγματος -υποχρέωση του Κράτους να σέβεται την ηθική και θρησκευτική συνείδηση των πολιτών του και να προστατεύει την ακεραιότητα της, ακόμη και όταν τους καλεί να εκπληρώσουν το συνταγματικά επιβαλλόμενο χρέος της εθνικής και κοινωνικής αλληλεγγύης[72·] Επιπλέον, η ερμηνευτική αυτή δήλωση έπεται της νομοθετικής ρύθμισης του ζητήματος, η οποία μάλιστα είχε προηγηθεί, τουλάχιστο αναφορικά με την άοπλη στρατιωτική θητεία, κατά είκοσι και πλέον χρόνια (Ν. 731/1977). Αντίστοιχα, η εναλλακτική κοινωνική θητεία προβλέπονταν ήδη από τον Ν. 2510/1997 και είχε ήδη κριθεί από το ΣτΕ ως θεσμός σύμφωνος με το Σ[73·] Συνεπώς, η βεβαιωτική αναθεώρηση του 2001 δεν προσέθεσε (σχεδόν) τίποτα στην ουσιαστική ρύθμιση του θεσμού (πολύ περισσότερο καθώς ο ισχύον νόμος του 2005 δεν διαφοροποίησε την όλη ρύθμιση σε σχέση με το προ ισχύσαντα της αναθεώρησης νόμο του 1997). Πιθανότατα δε η αναθεώρηση να μην είχε λάβει χώρα ποτέ, αν ήταν εκ των προτέρων γνωστό ότι το ανώτατο ακυρωτικό δικαστήριο θα κατέληγε σε αυτό το συμπέρασμα ως προς την συνταγματικότητα της ρύθμισης.

Δεν θα ήταν υπερβολή αν υποστηριζόταν, ότι η προσθήκη της εν λόγω ερμηνευτικής διάταξης είναι σύμφωνη με τον γενικότερο προσανατολισμό της αναθεώρησης του 2001, που τείνει

---

[71] Βλ. σχετικά και την 526/2001 ΣτΕ. η οποία αναφέρει ότι «... δεν κατοχυρώνεται μεν, ούτε από το Σύνταγμα, ούτε από τις ως άνω διατάξεις... της Ευρωπαϊκής Συμβάσεως για την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών, ατομικό δικαίωμα απαλλαγής των ικανών να φέρουν όπλα Ελλήνων/ από την υποχρέωση προς στράτευση για λόγους "αντίρρησης συνείδησης", είναι, όμως, συνταγματικά ανεκτή, εν όψει των ανωτέρω, εφόσον συντρέχουν σοβαροί λόγοι δημοσίου συμφέροντος και δεν·, θίγεται η εύρυθμη λειτουργία του στρατεύματος, η θέσπιση άοπλης στρατιωτικής θητείας ή και άλλου είδους υποχρεωτικής (π.χ. κοινωνικής) υπηρεσίας για τους αρνούμενους να εκπληρώσουν τις στρατιωτικές τους υποχρεώσεις λόγω θρησκευτικών ή ιδεολογικών πεποιθήσεων... »

[72] Βλ. Έκθεση του Συνηγόρου του Πολίτη, «Ο Θεσμός της Εναλλακτικής πολιτικής -κοινωνικής υπηρεσίας. Προτάσεις Αναμόρφωσης», Ιούλιος 1999, όπου αναφέρεται ότι η εκπλήρωση του χρέους εθνικής και κοινωνικής αλληλεγγύης [η οποία κατά τον Συνήγορο αποτελούσε την συνταγματική βάση της εναλλακτικής θητείας] υπό την μορφή της ΕΠΚΥ δεν αποτελεί σε καμία περίπτωση ευεργέτημα αλλά αμιγές δικαίωμα» καθώς και την αντίθετη γνώμη στην απόφαση 1041/2004 του ΣτΕ (κατά την γνώμη της Παρέδρου Ο. Ζύγουρα εκ του συνδυασμού των άρθρων 4 § 6, 2 § 1, 5 § 2 του Συντάγματος, ως ίσχυσαν κατά τον κρίσιμο εν προκειμένω χρόνο, συνάγεται ότι εκ του Συντάγματος κατοχυρούται δικαίωμα απαλλαγής από την στρατιωτική υπηρεσία διά λόγους συνειδήσεως, η άσκησις του οποίου τελεί υπό την επιφύλαξιν του — συμφώνου προς το Σύνταγμα — νόμου). Επίσης ο Παπαδημητρίου Γ., «Σύνταγμα και εναλλακτική κοινωνική θητεία», Υπεράσπιση, 1991, σ. 580-1, αναφέρεται σε συνταγματική θεμελίωση υποχρέωσης του νομοθέτη μέσω των άρθρων 2.1, 5.1 και συμπληρωματικά 13.1 και 2

[73] ΣτΕ 526/2001

να ολοκληρώσει και να επεκτείνει τις αρχές του κράτους δικαίου. Άλλωστε, η συγκεκριμένη κατεύθυνση του αναθεωρητικού νομοθέτη ενισχύεται και από τη συνταγματική κατοχύρωση του κοινωνικού κράτους δικαίου και των βασικών ερμηνευτικών κανόνων της οριζόντιας ισχύος και της «αναλογικότητας» (άρθρ. 25 Σ).

Η ερμηνευτική δήλωση στο άρθρ. 4 παρ. 6 Σ είχε περιορισμένη μεν στόχευση, προκειμένου να επιτύχει τη συνταγματικά προβλεπόμενη συναίνεση[74], ευδιάκριτες δε και σαφείς έννομες συνέπειες. Η διατύπωσή της ακολούθησε το πνεύμα που διέπει τις ρυθμίσεις του Ν. 2510/1997, με την έννοια ότι καταφάσκει μεν στη συνταγματικότητα της εναλλακτικής κοινωνικής θητείας[75], δεν την αναγνωρίζει όμως ως συνταγματικό δικαίωμα[76].

Με την ερμηνευτική δήλωση παρέχεται η ευχέρεια στον κοινό νομοθέτη να προβλέψει ειδικότερη ρύθμιση για τους αντιρρησίες, η οποία οφείλει να εξειδικεύει, να συγκεκριμενοποιεί και να οργανώνει μια νομική δυνατότητα. Είναι προφανές ότι, αν ο αναθεωρητικός νομοθέτης αναγνώριζε την κοινωνική θητεία ως συνταγματικό δικαίωμα, θα έφερνε αντιμέτωπο ένα δημόσιο καθήκον -που συνεπάγεται συγκεκριμένες συνταγματικές υποχρεώσεις- με ένα δικαίωμα, αλλοιώνοντας έτσι το ίδιο το περιεχόμενο του άρθρου 4 παρ. 6 Συντ. και ανατρέποντας την αρχή της ισότητας που αυτό επιβάλλει. Αυτή η εγγενής αντίφαση δεν θα μπορούσε να επιλυθεί με τους κρατούντες ερμηνευτικούς κανόνες και τα κριτήρια άρσης της σύγκρουσης δικαιωμάτων (αναλογικότητα, στάθμιση, πρακτική εναρμόνιση), διότι τα συνταγματικά καθήκοντα βρίσκονται σε διαφορετικό επίπεδο κανονιστικότητας από τα δικαιώματα, ενώ έχουν ως αποδέκτη τον Έλληνα πολίτη, σε αντίθεση με τα δικαιώματα που δεσμεύουν το κράτος.

Αντίθετα, η έμμεση καθιέρωση της εναλλακτικής θητείας με την ερμηνευτική δήλωση διευρύνει τα όρια του δημοσίου καθήκοντος της στρατιωτικής θητείας περιλαμβάνοντας και μη

---

[74] Πράγματι στην πρώτη Αναθεωρητική Βουλή του 1996, η πρόταση αναθεώρησης του άρθρου 4 παρ. 6 Συντ. είχε συγκεντρώσει πλειοψηφία μικρότερη των 180 ψήφων. Ο γενικός εισηγητής της μειοψηφίας, Ι. Βαρβιτσιώτης, δεν υποστήριξε την τροποποίηση του άρθρου 4 παρ. 6 Συντ. προκειμένου να κατοχυρωθεί η εναλλακτική κοινωνική θητεία, ενώ ζητήθηκε από την αντιπολίτευση, η αυτοτελής τροποποίηση του κειμένου του άρθρου 4 παρ. 6 Συντ. και όχι η επιλογή της ερμηνευτικής δήλωσης (Πρακτικά συνεδριάσεων της Επιτροπής Αναθεώρησης του Συντάγματος της 7-9-2000, σ. 298). Η Ζ' Αναθεωρητική Βουλή επέλεξε τη συμβιβαστική λύση της ερμηνευτικής δήλωσης, η οποία τελικά έγινε δεκτή με πλειοψηφία 181 ψήφων. Για την πορεία της πρότασης αναθεώρησης του συγκεκριμένου άρθρου βλ. Γ. ΣΩΤΗΡΕΛΗ, Ο χωρισμός κράτους-Εκκλησίας: Η αναθεώρηση που δεν έγινε, στον τόμο: Δ. ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΥ (επιμ.), Νομικό, ζητήματα θρησκευτικής ετερότητας στην Ελλάδα, 1999, σ. 57-58.

[75] Την οποία είχε αποδεχθεί και η νομολογία με την απόφαση ΣτΕ 526/2001, (ΕΔΔΔ 2001, σ. 509) πριν τη θέσπιση της ερμηνευτικής δήλωσης.

[76] Την άποψη ότι δεν καθιερώνεται συνταγματικό δικαίωμα αλλά πρόκειται για απλή νομοθετική ευχέρεια που υφίσταται υπό τους όρους και τις προϋποθέσεις του νόμου ασπάζεται και το ΣτΕ (2274/2003, ΤοΣ 2003, σ. 1128 επ.), υπό το καθεστώς ισχύος της ερμηνευτικής δήλωσης.

στρατιωτικές υπηρεσίες. Η ερμηνευτική δήλωση διασφαλίζει τη συνταγματική ταυτότητα και τη διαρκή παρουσία ενός θεσμού και κατά βάση έχει τα χαρακτηριστικά της θεσμικής εγγύησης.

Η διεύρυνση του δημοσίου καθήκοντος, προκειμένου να περιλάβει την κοινωνική θητεία και η συνταγματική κατοχύρωση του ιδίου θεσμού στα βασικά του γνωρίσματα, έχει ως βασική έννομη συνέπεια ότι θέτει δύο ειδών φραγμούς στον κοινό νομοθέτη: από τη μια τον υποχρεώνει να κατοχυρώσει το θεσμό της εναλλακτικής κοινωνικής θητείας χωρίς να υπάρχει το περιθώριο, υπό το ισχύον Σύνταγμα, της μελλοντικής του κατάργησης, και από την άλλη τον δεσμεύει να ρυθμίσει με τέτοιο τρόπο την εκπλήρωση του συγκεκριμένου καθήκοντος, ώστε να μην προσβάλλει την ελευθερία της συνείδησης.

Επιπλέον η ερμηνευτική δήλωση περιέχει και μια πρόσθετη υπόδειξη προς τον κοινό νομοθέτη. Συγκεκριμένα η αναφορά στην τεκμηριωμένη αντίρρηση συνείδησης ως προϋπόθεση ένταξης στο θεσμό του αντιρρησία συνείδησης, ουσιαστικά νομιμοποιεί την ύπαρξη της ειδικής επιτροπής που προβλέπει τόσο ο Ν. 2510/1997 όσο και ο ισχύων Ν.3421/2005 (όπως αυτός έχει τροποποιηθεί και ισχύει) και η οποία είναι αρμόδια για το συγκεκριμένο έλεγχο[77]. Βέβαια θα ήταν άστοχο να θεωρήσουμε ότι η υποχρέωση της επιτροπής επεκτείνεται σε έλεγχο πεποιθήσεων ή φρονήματος ή ότι συνεπάγεται προσβολή της αξιοπρέπειας του αντιρρησία. Σε κάθε περίπτωση η συνταγματική απαίτηση για τεκμηρίωση θα πρέπει να περιορίζεται σε προσκόμιση δικαιολογητικών και δηλώσεων που αφορούν στη δημόσια δράση του προσώπου, από τα οποία προκύπτει μια αξιακή συνέπεια σε συγκεκριμένες επιλογές[78].

Μετατράπηκε έτσι ένα δημόσιο καθήκον σε ένα άλλο δημόσιο καθήκον: αυτό της παροχής της στρατιωτικής υπηρεσίας αντικαταστάθηκε από το καθήκον παροχής μιας άλλης προσωπικής υπηρεσίας, μη στρατιωτικής φύσεως, η παράβαση του οποίου άλλωστε περιβάλλεται με εξ ίσου σοβαρές ποινικές κυρώσεις. Η δυνατότητα εκπλήρωσης εναλλακτικής υπηρεσίας για όσους επικαλούνται λόγους συνείδησης δεν σημαίνει λοιπόν απαλλαγή από την υποχρέωση στράτευσης, αλλά εξειδίκευση αυτής στο πλαίσιο εκπλήρωσης του χρέους εθνικής και κοινωνικής αλληλεγγύης, όπως αυτό προβλέπεται στο άρθρο 25 παρ. 4 Σ.

---

[77] Προς αυτή την κατεύθυνση κινήθηκε και η απόφαση ΣτΕ 3885/2002 (ΕΔΔΔ 2003, σελ. 301 επ.) η οποία δέχθηκε ότι ο νομοθέτης, σύμφωνα με την ερμηνευτική δήλωση αλλά και με τις διεθνείς διατάξεις 4,9,10 παρ. 1 και 14 ΕΣΔΑ και των άρθρων 8,18,19, και 26 του Διεθνούς Συμφώνου για τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα επιτρέπεται να λαμβάνει τα αναγκαία μέτρα για τη διαπίστωση της ειλικρίνειας των λόγω αντίρρησης συνείδησης.

[78] Κοντιάδης Ξ., Ο νέος συνταγματισμός και τα θεμελιώδη δικαιώματα μετά την Αναθεώρηση του 2001, Εκδ. Αντ. Ν.Σάκκουλα, Αθήνα Κομοτηνή 2002, όπου ισχυρίζεται ότι υπό το ισχύον συνταγματικό καθεστώς θα ήταν δύσκολο να δεχθούμε πλήρη κατάργηση της διαδικασίας ελέγχου της αντίρρησης συνείδησης

§ 7. Το ισχύον νομοθετικό καθεστώς/

Ο Ν. 3421/2005 όπως τροποποιήθηκε και ισχύει.

Η ανάγκη εκσυγχρονισμού αλλά και απλοποίησης των διατάξεων στρατολογικής φύσης, ώστε αυτές αφενός να διευκολύνουν την ανάπτυξη σύγχρονων μεθόδων μηχανοργάνωσης για τις στρατολογικές και άλλες συναφείς ανάγκες των Ενόπλων Δυνάμεων, να είναι δε αφετέρου πλήρως κατανοητές από τους ενδιαφερόμενους πολίτες, οδήγησε στη ψήφιση του νέου στρατολογικού νόμου Ν. 3421/2005, ΦΕΚ Α΄ 302/13.12.2005, ο οποίος ρυθμίζει πλέον όλα τα σχετικά στρατολογικά ζητήματα. Οι διατάξεις για την εναλλακτική πολιτική κοινωνική υπηρεσία, η οποία προσομοιάζει περισσότερο με ρύθμιση αποσκοπούσα στη διευθέτηση ενός προβλήματος παρά στην ουσιαστική αναγνώριση ενός δικαιώματος, επαναλαμβάνονται σχεδόν παραπλήσιες και στο Ν. 3421/2005 (όπως αυτές είχαν ρυθμιστεί με το Ν. 2510/1997) με ελάχιστες διαφοροποιήσεις και βελτιώσεις. Μετά την ψήφιση του εν λόγω νόμου, επήλθαν δύο σημαντικές τροποποιήσεις του στο Κεφάλαιο Ι «Εναλλακτική Υπηρεσία των Αντιρρησιών Συνείδησης» και στα άρθρα 59 έως 65 αυτού, με τον Ν.3883/2010 (ΦΕΚ Α΄ 167/ 24-9-2010) και πρόσφατα με τον Ν. 4361/2016 (ΦΕΚ Α΄10/1-2-2016). Αξιοσημείωτη αλλαγή είναι η κατάργηση της άοπλης στρατιωτικής θητείας με τον Ν. 3883/2010 και η επικράτηση και μόνο της εναλλακτικής πολιτικής κοινωνικής υπηρεσίας.

Ι. Η διαδικασία υπαγωγής και ο έλεγχος ειλικρίνειας των λόγων συνείδησης

Σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 59 (Γενικές διατάξεις και ορισμοί) του Ν.3421/2005 γεγονότα όπως η προηγούμενη υπηρεσία σε ελληνικές ή ξένες Ένοπλες Δυνάμεις ή Σώματα Ασφαλείας, άδεια οπλοφορίας ή συμμετοχή σε δραστηριότητες που σχετίζονται με χρήση όπλων (συμμετοχή σε σκοπευτικούς αγώνες, αγώνες κυνηγιού ή παρόμοιες εκδηλώσεις), καταδίκη ή εκκρεμής ποινική δίωξη για έγκλημα που έχει σχέση με τη χρήση όπλων, πυρομαχικών ή παράνομης βίας ανάγονται σε αμάχητα τεκμήρια ανειλικρινείας των συνειδησιακών λόγων που επικαλείται ο υποψήφιος προς υπαγωγή αντιρρησίας συνείδησης. Η ύπαρξη ωστόσο αυτών των αμάχητων τεκμηρίων προσδίδει στη διαδικασία υπαγωγής μια ανελαστικότητα και αναιρεί την ευέλικτη και ουσιαστική κρίση. Με την de facto υιοθέτηση των τεκμηρίων αυτών και την παρεμπόδιση συνεκτίμησης των όποιων ιδιαιτεροτήτων, ακόμη και με αναστροφή του βάρους απόδειξης, ο ενδιαφερόμενος στερείται στην πραγματικότητα την κατ' ουσίαν εξέταση του αιτήματός του. Έτσι,

η διαπίστωση και μόνον των πραγματικών γεγονότων που περιγράφονται στις εν λόγω διατάξεις αρκεί για την, άνευ άλλου τινός, θεμελίωση της ανειλικρίνειας του ενδιαφερομένου ως προς τους προβαλλόμενους λόγους συνείδησης και την απόρριψη της αίτησής του. Ωστόσο η αντίθετη άποψη υποστηρίζει ότι είναι απλώς και μόνο οι προϋποθέσεις που θέτει ο νομοθέτης για την παροχή του ευεργετήματος και αυτό διότι διαχωρίζει του αντιρρησίες συνείδησης από μια συνταγματική επιταγή που θέτει όλους τους άρρενες πολίτες «υπό τα όπλα».

Η διαφοροποίηση βέβαια του Ν.3883/2010 στην παρ. 3 του άρθρου 59 είναι η προσθήκη εδαφίου που αναφέρει ότι η ένοπλη υπηρεσία στις Ένοπλες Δυνάμεις ή τα Σώματα Ασφαλείας πρέπει να αποδεικνύεται μετά τον ενστερνισμό των πεποιθήσεων των αντιρρησιών συνείδησης, γεγονός που τότε και μόνο τότε τους εμποδίζει στην εκπλήρωση της εναλλακτικής πολιτικής υποχρέωσης[79].

Περαιτέρω το άρθρο 62 αναφέρει ότι «1. Η Υπαγωγή των αντιρρησιών συνείδησης στις διατάξεις του νόμου αυτού και η διάθεσή τους στους φορείς του δημόσιου τομέα για εναλλακτική υπηρεσία, γίνεται με απόφαση του Υπουργού Εθνικής Άμυνας, ύστερα από γνωμοδότηση ειδικής επιτροπής, που εξετάζει τη συνδρομή των προϋποθέσεων αναγνώρισης των ενδιαφερομένων ως αντιρρησιών συνείδησης είτε μέσα από τα δικαιολογητικά που υποβάλλουν είτε και αυτοπροσώπως, εφόσον αυτό απαιτείται και αποτελείται από: Δύο καθηγητές ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων με ειδικότητα στη φιλοσοφία ή στις κοινωνικές- πολιτικές επιστήμες ή στην ψυχολογία, έναν σύμβουλο ή πάρεδρο του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους και δύο ανώτερους αξιωματικούς, έναν του νομικού σώματος και έναν του υγειονομικού σώματος των Ενόπλων Δυνάμεων.».

Η Επιτροπή λοιπόν που αναφέρεται στο άρθρο 62 του ν.3421/2005 είναι αρμόδια να κρίνει αν οι λόγοι συνείδησης που επικαλείται ο αντιρρησίας είναι ικανοί να δικαιολογήσουν την υπαγωγή του στο καθεστώς της εναλλακτικής υπηρεσίας και να εκτιμηθεί ότι «*... έχουν σχέση με μια γενική αντίληψη περί ζωής, βασισμένη σε συνειδητές θρησκευτικές, φιλοσοφικές ή ηθικές πεποιθήσεις, που εφαρμόζονται από το άτομο απαράβατα και εκδηλώνονται με τήρηση ανάλογης συμπεριφοράς».* Ως προς τον τρόπο διακρίβωσης της ειλικρίνειας των λόγων που επικαλείται ο υποψήφιος προς υπαγωγή, το ζήτημα περιπλέκεται ιδιαίτερα λόγω της υποκειμενικότητας που χαρακτηρίζει την αντίρρηση συνείδησης, γεγονός που καθιστά ιδιαίτερα δυσχερή όχι μόνο τον ακριβή εννοιολογικό της προσδιορισμό, αλλά και τη σαφή αναγνώριση των λόγων που την επιτάσσουν. Η άρνηση συμμόρφωσης προς συγκεκριμένο κανόνα δικαίου αποτελεί τη χαρακτηριστική μορφή

[79] Ακόμη και στην περίπτωση που στο παρελθόν είχε κληθεί για κατάταξη αλλά τελικά δεν κατατάχθηκε και κηρύχθηκε ανυπότακτος, δεν δημιουργεί τεκμήριο κατάταξης στις ΕΔ, ΣτΕ 216/2012 και 856/2012

εξωτερίκευσής της και είναι εύκολα αναγνωρίσιμη. Οι συνειδησιακοί λόγοι ωστόσο που οδηγούν στη συγκεκριμένη συμπεριφορά δύσκολα κατηγοριοποιούνται η αναγνωρίζονται με βεβαιότητα. Το γεγονός αυτό καθιστά δυσχερή τη *«νομική διαχείριση»* του φαινομένου, ιδίως σε ό,τι αφορά τη διακρίβωση των λόγων που την υπαγορεύουν, αλλά και τον έλεγχο της ειλικρινούς τους προέλευσης. Ασφαλώς ο επαχθέστερος χαρακτήρας της εναλλακτικής υπηρεσίας και η μεγαλύτερη διάρκειά της αποτελούν στην πράξη από μόνο του ένα κριτήριο ελέγχου της ειλικρίνειας του ενδιαφερομένου, στη βάση της λογικής ότι εκείνος που εν γνώσει του αποδέχεται την εκπλήρωση θητείας κατά πολύ μεγαλύτερης διάρκειας από εκείνη της στρατεύσιμης στρατιωτικής υποχρέωσης, δεν μπορεί παρά να είναι ειλικρινής[80].

Όσον αφορά τον τρόπο λειτουργίας της αρμόδιας επιτροπής, έχει κατά καιρούς επικριθεί η ακολουθητέα διαδικασία και οι εγγυήσεις που παρέχει η διερεύνηση των λόγων που δικαιολογούν την υπαγωγή στο καθεστώς της εναλλακτικής υπηρεσίας[81]. Πέραν της, επί της αρχής, αμφισβήτησης της ικανότητας ή της αρμοδιότητας οποιασδήποτε επιτροπής να ελέγξει το εσωτερικό φρόνημα του αιτούντος και τις επιμέρους επικρίσεις που σχετίζονται με τη συμμετοχή δύο στρατιωτικών στην Επιτροπή του άρθρου 62 του Ν.3421/2005, η μέχρι σήμερα πρακτική της Επιτροπής δεν έχει δεχθεί ιδιαίτερα σοβαρή κριτική[82]. Ωστόσο, η εξάρτηση της προσέγγισης των ζητημάτων αυτών από την καλή ή κακή σύνθεση της Επιτροπής και ενδεχομένως από συγκυριακώς μεταβαλλόμενα δεδομένα και εκτιμήσεις δεν παρέχει τα απαιτούμενα εχέγγυα για την ασφάλεια και την αξιοπιστία της ακολουθούμενης διαδικασίας.

Τέλος το επόμενο άρθρο 63 Ν.3421/2005 αποτελεί την εξουσιοδοτική διάταξη για την έκδοση της Υπουργικής Απόφασης υπ΄αριθμ.Φ.420/79/81978/Σ.300/21-12-2005 (ΦΕΚ Β΄ 1854/29.12.2005) «Εναλλακτική υπηρεσία των αντιρρησιών συνείδησης» όπως αυτή τροποποιήθηκε και ισχύει μετά την έκδοση της ΥΑ Φ.429.1/1/280116/11.1.2011 (ΦΕΚ Β΄ 111/07.02.2011) και της

[80] Σε αρκετές χώρες μάλιστα ο έλεγχος αυτός είναι τυπικός και περιορίζεται αποκλειστικά στη συμπλήρωση ειδικού εντύπου δήλωσης του αντιρρησία. Η δήλωση αυτή αρκεί για την άνευ άλλου τινός υπαγωγή του, χωρίς να απαιτείται περαιτέρω διερεύνηση των περιλαμβανόμενων στο έντυπο λόγων συνείδησης. Έτσι γινόταν η υπαγωγή στο καθεστώς των αντιρρησιών συνείδησης στη Γαλλία πριν την κατάργηση της υποχρεωτικής στράτευσης. βλ. Λυκοβαρδή Κ., όπ.π. σημ. 15

[81] Ο Συνήγορος του Πολίτη στην Ειδική Έκθεσή του που κατήρτισε το 1999 για το Θεσμό της Εναλλακτικής Πολιτικής-Κοινωνικής Υπηρεσίας και τις προτάσεις αναμόρφωσης, είχε προτείνει τη συγκέντρωση των σχετικών αρμοδιοτήτων από ένα συλλογικό όργανο το οποίο θα συστήνεται επί τούτου και θα έχει ως αποκλειστικό αντικείμενο τη διαχείριση της εναλλακτικής θητείας. Προτάθηκε η ονομασία «Συμβούλιο Εναλλακτικής Πολιτικής – Κοινωνικής Υπηρεσίας» και η δυνατότητα υπαγωγής του είτε στη Γενική Γραμματεία Δημόσιας Διοίκησης, είτε σε νέα Ειδική Γραμματεία είτε στη Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, με συγκεκριμένες αρμοδιότητες τόσο κατά τη διαδικασία υπαγωγής όσο και κατά τη διάρκεια εκπλήρωσης της εναλλακτικής θητείας αλλά και μετά την ολοκλήρωσή της.

[82] ΣτΕ 1376/2015 για μη συνεκτίμηση βεβαίωσης κατά την οποία ο αιτών ανήκει στο δόγμα των «μαρτύρων του Ιεχωβά» και συμμετέχει στις λατρευτικές δραστηριότητες αυτών (τρίτη κατά σειρά βεβαίωση),

ΥΑ Φ.429.1/22/286730/Σ.3152/9-6-2016 (ΦΕΚ Β΄2020/5-7-2016). Στην εν λόγω Υπουργική Απόφαση καθορίζονται τα απαραίτητα δικαιολογητικά που απαιτείται να προσκομίσει ο αιτών την υπαγωγή του στις διατάξεις περί αναγνώρισής του ως αντιρρησίας συνείδησης (αίτηση, υπεύθυνη δήλωση ότι δεν υφίστανται στο πρόσωπό τους τα κωλύματα που θέτει ο νόμος και άλλα έγγραφα από τα οποία να προκύπτουν οι ισχυρισμοί τους και ο ενστερνισμός των πεποιθήσεών τους), η αποκλειστική προθεσμία κατάθεσης των δικαιολογητικών αυτών (πριν από την κατάταξή τους στις ΕΔ), η εξέταση της σωματικής τους ικανότητας, ο τρόπος σύγκλησης και λειτουργίας της Ειδικής Επιτροπής του άρθρου 62 του ν.3421/2005 καθώς και η υπαγωγή στις διατάξεις περί αντιρρησιών συνείδησης ή η απόρριψη των αιτημάτων τους, όπως και κάθε άλλη διαδικαστική λεπτομέρεια.

Η υπαγωγή ή μη των ενδιαφερομένων στις διατάξεις, περί αντιρρησιών συνείδησης, και η διάθεσή τους στους φορείς του δημόσιου τομέα, γίνεται με την υπογραφή της σχετικής απόφασης από τον Υπουργό Εθνικής Άμυνας, η οποία λαμβάνεται εντός δυο μηνών από την έκδοση της σχετικής γνωμοδότησης της επιτροπής[83]. Ο σχετικός φάκελος με αντίγραφο της υπουργικής απόφασης, διαβιβάζεται στη Διεύθυνση Νομικού Σώματος του Γ.Ε.ΕΘ.Α., η οποία τηρεί το φάκελο και προβαίνει στις παραπέρα ενέργειες για υλοποίηση της απόφασης, σύμφωνα με τις ισχύουσες διατάξεις και σε συνεργασία με τον οικείο Κλάδο των Ενόπλων Δυνάμεων, τον κατά περίπτωση αρμόδιο φορέα και την αρμόδια Στρατολογική Υπηρεσία.

ΙΙ. Η διάρκεια της εναλλακτικής πολιτικής κοινωνικής υπηρεσίας

Σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 60 Ν.3421/2005 «1.Οι αναγνωριζόμενοι ως αντιρρησίες συνείδησης υποχρεούνται να εκπληρώσουν εναλλακτική υπηρεσία, διπλάσια από εκείνη που θα εκπλήρωναν εάν υπηρετούσαν ενόπλως. 2. Με απόφαση του Υπουργού Εθνικής Άμυνας, που δημοσιεύεται στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, επιτρέπεται η απόλυση των αντιρρησιών συνείδησης και πριν από τη συμπλήρωση του χρόνου υπηρεσίας που προβλέπεται από την προηγούμενη παράγραφο, όχι όμως πριν από τη συμπλήρωση του μέγιστου χρόνου πραγματικής στρατιωτικής υπηρεσίας, που ισχύει για την οριστική απόλυση των ενόπλως υπηρετούντων οπλιτών οποιουδήποτε κλάδου των Ενόπλων Δυνάμεων, προσαυξημένου τουλάχιστον κατά δύο (2) μήνες.».

[83] Άρθ.4 παρ.1 της Υπουργικής Απόφασης υπ΄αριθμ.Φ.420/79/81978/Σ.300/21-12-2005 (ΦΕΚ Β΄ 1854/29.12.2005) «Εναλλακτική υπηρεσία των αντιρρησιών συνείδησης» όπως αυτή τροποποιήθηκε και ισχύει.

Αρχικά λοιπόν η πρόβλεψη για τη διάρκεια της εναλλακτικής υπηρεσίας είναι να οριοθετείται στο διπλάσιο της στρατεύσιμης στρατιωτικής υποχρέωσης. Η μεγαλύτερη διάρκεια της εναλλακτικής κοινωνικής υπηρεσίας αναγνωρίζεται έτσι ως νόμιμο αντιστάθμισμα στον επαχθέστερο χαρακτήρα της ένοπλης υπηρεσίας. Ωστόσο η προσαύξηση της εναλλακτικής υπηρεσίας κατά απόλυτο αριθμό (διπλάσιο), επικρίθηκε ότι δεν παρέχει τα εχέγγυα για ικανότητα προσαρμογής της διάρκειας της εναλλακτικής θητείας σε περιπτώσεις υπόχρεων μειωμένης θητείας, δηλαδή ατόμων που αντιμετωπίζονται διαφορετικά λόγω κοινωνικών ή οικογενειακών κριτηρίων84.

Η διάταξη όμως της παραγράφου 2 του άρθρου 60 του Ν.3421/2005, δίνει τη δυνατότητα απόλυσης των αντιρρησιών συνείδησης πριν από την εκπλήρωση του διπλάσιου χρόνου στρατεύσιμης στρατιωτικής υποχρέωσης που αναφέρει η παράγραφος 1 του ίδιου άρθρου, με την προϋπόθεση η διάρκεια της εναλλακτικής υπηρεσίας να είναι προσαυξημένη κατά δύο μήνες τουλάχιστο σε σχέση με την ένοπλη θητεία. Το άρθ. 60 παρ.2 του Ν. 3421/2005 όπως τροποποιήθηκε με το άρθρο 78 Ν.3883/2010, αποτέλεσε την εξουσιοδοτική διάταξη για την έκδοση της υπ΄ αριθμ. Φ.429.1/1/280116/11-1-2011 (ΦΕΚ Β΄ 111/07.02.2011) Υπουργικής Απόφασης «Άοπλη στρατιωτική υποχρέωση και εναλλακτική υπηρεσία των αντιρρησιών συνείδησης» η οποία ρυθμίζει τη διάρκεια της εναλλακτικής υπηρεσίας στους δεκαπέντε (15) μήνες για τους υπόχρεους πλήρους θητείας, στους δώδεκα (12) μήνες για τους υπόχρεους μειωμένης θητείας εννεάμηνης διάρκειας, στους εννέα(9) μήνες για τους υπόχρεους μειωμένης θητείας εξάμηνης διάρκειας και τέλος στους πέντε (5) μήνες[85] για όσους θα απολύονταν οριστικά μετά τη συμπλήρωση τρίμηνης στρατεύσιμης στρατιωτικής υποχρέωσης.

---

[84] Βλ Ειδική Έκθεση Συνηγόρου του Πολίτη, Ιούλιος 1999, Ο θεσμός της εναλλακτικής πολιτικής κοινωνικής υπηρεσίας, όπου είχε προτείνει την προσαύξηση κατά ποσοστό ή κλάσμα της προβλεπόμενης κατά περίπτωση στρατιωτικής υποχρέωσης, προκειμένου έτσι να καθίσταται ορθολογικότερος ο χρόνος επιμήκυνσης και να εφαρμόζεται αναλογική μείωση και στις περιπτώσεις υπόχρεων μειωμένης θητείας. Με τον τρόπο αυτό καθίσταται εφικτή η παρακολούθηση και άμεση προσαρμογή της διάρκειας της εναλλακτικής υπηρεσίας στις όποιες αλλαγές επέλθουν στην διάρκεια της στρατιωτικής υποχρέωσης, είτε αυτή είναι πλήρης είτε μειωμένη.

[85] Η ελάχιστη διάρκεια στρατεύσιμης στρατιωτικής υποχρέωσης δεν δύναται να είναι κατώτερη των πέντε (5) μηνών, αφού υπάρχει ο περιορισμός του άρθρου 60 παρ.2 για την προσαύξηση τουλάχιστο κατά δίμηνο από την στρατεύσιμη στρατιωτική υποχρέωση. Παρόλα ταύτα το άρθρο 79 του Ν. 3883/2010 (ΦΕΚ Α΄167) όπως τροποποιήθηκε με το άρθ.12 παρ.7 Ν.4361/2016 (ΦΕΚ Α΄10) «1. Όσοι συμπληρώνουν το τριακοστό πέμπτο έτος της ηλικίας τους μπορούν να εξαγοράσουν το υπόλοιπο της εναλλακτικής τους υπηρεσίας, εφόσον έχουν διατεθεί ή θα διατεθούν σε φορείς του δημόσιου τομέα και αφού προηγουμένως εκπληρώσουν εναλλακτική υπηρεσία σαράντα (40) ημερών.» 2. Το χρηματικό ποσό που καταβάλλεται για εξαγορά κάθε μήνα εναλλακτικής υπηρεσίας, η αναπροσαρμογή του, ο τρόπος, η διαδικασία και οι προθεσμίες καταβολής καθορίζονται με κοινή απόφαση των Υπουργών Οικονομικών και Εθνικής Άμυνας, που δημοσιεύεται στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως. Κατά τον αρχικό καθορισμό του δεν μπορεί να είναι μικρότερο του χρηματικού ποσού που καταβάλλεται για την εξαγορά κάθε μήνα στρατεύσιμης στρατιωτικής υποχρέωσης από τους αναφερόμενους στο άρθρο 57 του Ν.3421/2005 (ΦΕΚ 302/Α΄).» Με την υπ 'αριθμ. Φ.429.1/19/281812/11 (ΦΕΚ 517 Β/5-4-2011) κοινή απόφαση Υπουργών Οικονομικών - Εθνικής Άμυνας ορίζεται ότι «Το χρηματικό ποσό, που καταβάλλεται για την εξαγορά κάθε μήνα εναλλακτικής υπηρεσίας από τους υπαγόμενους στην παράγραφο 1 του άρθρου 79 του Ν.

Αποτελεί δε κοινή παραδοχή ότι η μεγαλύτερη διάρκεια της εναλλακτικής πολιτικής – κοινωνικής υπηρεσίας σε σχέση με αυτή της στρατεύσιμης στρατιωτικής υποχρέωσης έχει ως συνταγματικά θεμιτό δικαιολογητικό λόγο το ότι κατά την κοινή πείρα, η πολιτική υπηρεσία συνεπάγεται στην πράξη λιγότερους περιορισμούς των ατομικών ελευθεριών του υπόχρεου και εμπεριέχει λιγότερους κινδύνους από ότι το «φέρειν όπλα». Για το λόγο αυτό άλλωστε η μεγαλύτερη χρονική διάρκεια της εναλλακτικής υπηρεσίας αποτελεί το μόνο νόμιμο αντιστάθμισμα στον επαχθέστερο χαρακτήρα της στρατιωτικής θητείας. Προκειμένου λοιπόν η εκπλήρωση της εναλλακτικής υπηρεσίας να απεκδυθεί του τιμωρητικού της ενδύματος, η διάρκειά της θα πρέπει να είναι εύλογη και να προσδιορίζεται με κριτήρια που δεν αντίκεινται στις αρχές της απόλυτης προστασίας της αξίας του ανθρώπου, της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας και της αναλογικής ισότητας. Και αυτό ακριβώς επιτεύχθηκε με την έκδοση της ανωτέρω αναφερόμενης ΥΑ η οποία έλαβε υπόψη της την οικογενειακή και κοινωνική κατάσταση των αντιρρησιών συνείδησης και μείωσε τη διάρκεια της εναλλακτικής υπηρεσίας κατ΄ αντιστοιχία με την κατηγορία της μειωμένης θητείας που θα εκπλήρωνε ο αντιρρησίας συνείδησης εάν εκπλήρωνε στρατεύσιμη στρατιωτική υποχρέωση.

Μια άλλη παράμετρος που καταδεικνύει τη συνεχώς βελτιωμένη κατάσταση αλλά και την αναβάθμιση των συνθηκών εκπλήρωσης της εναλλακτικής υπηρεσίας, αποτελεί το γεγονός ότι με τις διατάξεις του άρθρου 12 παρ. 9 Ν. 4361/2016 η παράγραφος του Ν. 3421/2005 που προέβλεπε εκπλήρωση της εναλλακτικής υπηρεσίας σε φορείς του δημόσιου τομέα εκτός των Νομών Αττικής, Θεσσαλονίκης, γέννησης, καταγωγής ή διαμονής τους καθώς και εκτός των μεγάλης πληθυσμιακής πυκνότητας αστικών κέντρων, αντικαταστάθηκε με την παροχή υπηρεσιών κοινής ωφέλειας σε όλες τις περιοχές πλην αυτών που έχουν δηλώσει την κατοικία τους οι ενδιαφερόμενοι. Επομένως σε

3883/2010 (ΦΕΚ Α΄ 167), καθορίζεται σε οκτακόσια δέκα (810) ευρώ.». Επιπλέον στην παράγραφο 3 του ως άνω άρθρου παρέχεται περαιτέρω τακτοποίηση για τους αντιρρησίες συνείδησης που διατέλεσαν σε ανυποταξία αναφέροντας ότι «3. Όσοι διετέλεσαν ή διατελούν σε ανυποταξία και συμπληρώνουν το τριακοστό πέμπτο (35ο) έτος της ηλικίας τους μέχρι την 1η Ιανουαρίου 2016, εφόσον έχουν υποβάλει ή θα υποβάλουν δικαιολογητικά για την υπαγωγή τους στις διατάξεις περί αντιρρησιών συνείδησης (Κεφάλαιο Ι΄ του Ν. 3421/2005) μέχρι και την ημερομηνία αυτή και παρουσιαστούν εμπρόθεσμα για την εκπλήρωση της εναλλακτικής τους υπηρεσίας, λόγω της ως άνω υπαγωγής τους, εξαιρούνται από την πρόσκληση ή τις προσκλήσεις για τις οποίες κηρύχθηκαν ανυπότακτοι. 4. Το αξιόποινο της ανυποταξίας των παραπάνω εξαλείφεται με παραγραφή, αίρονται οι σχετικές συνέπειες και οι δικογραφίες τίθενται στο αρχείο με πράξη του εισαγγελέα του αρμόδιου στρατιωτικού δικαστηρίου. 5. Με απόφαση του Υπουργού Εθνικής Άμυνας, που εκδίδεται ύστερα από πρόταση του Αρχηγού του Γενικού Επιτελείου Εθνικής Άμυνας και δημοσιεύεται στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, καθορίζονται ο τρόπος και η διαδικασία διάθεσης σε φορείς και στρατολογικής τακτοποίησης των αναφερομένων στις προηγούμενες παραγράφους, οι προϋποθέσεις, οι διαδικασίες και τα δικαιολογητικά που απαιτούνται για την υπαγωγή στις διατάξεις του άρθρου αυτού, καθώς και κάθε αναγκαία λεπτομέρεια για την εφαρμογή του. 6. Με απόφαση του Υπουργού Εθνικής Άμυνας, που δημοσιεύεται στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, σε περίοδο επιστράτευσης, πολέμου ή έκτακτης ανάγκης σε περίοδο ειρήνης, είναι δυνατόν να αναστέλλεται η εφαρμογή των διατάξεων του άρθρου αυτού.»

σχέση με την εκπλήρωση της στρατεύσιμης στρατιωτικής υποχρέωσης που παρέχεται για τους τέσσερεις πρώτους μήνες σε παραμεθόριες περιοχές από τους στρατιώτες, η δυνατότητα εκπλήρωσης από έναν αντιρρησία συνείδησης της υποχρέωσής του ακόμη και σε μεγάλα αστικά κέντρα (Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Λάρισα, Βόλο κα) αποτελεί ιδιαίτερο προνόμιο σε σχέση με αυτό των εκπληρούντων στρατεύσιμη στρατιωτική υποχρέωση.

ΙΙΙ. Η ιδιότητα των αντιρρησιών συνείδησης (πολιτική ή στρατιωτική) και ο θεσμός της έκπτωσης

Στο άρθρο 64 παρ. 2 του Ν. 3421/2005 ορίζεται ότι: *«όσοι εκπληρώνουν εναλλακτική υπηρεσία α) Δεν έχουν στρατιωτική ιδιότητα..., β) Θεωρούνται οιονεί καταταγέντες στις Ένοπλες Δυνάμεις, γ) Δεν καλύπτουν οργανικές θέσεις του φορέα στον οποίο διατίθενται, αλλά εξομοιώνονται με τους υπαλλήλους του φορέα αυτού σε ό,τι αφορά την υγειονομική περίθαλψη και γενικά τη διοικητική μέριμνα δ. Δικαιούνται τροφή και στέγη από τον φορέα στον οποίο διατίθενται και εφόσον αυτός αδυνατεί, καταβάλλεται σε αυτούς χρηματικό ποσό, το ύψος του οποίου ... καθορίζονται με κοινή απόφαση των Υπουργών Εθνικής Άμυνας, Οικονομικών και των συναρμόδιων Υπουργών…*[86]*».*

Η διατύπωση των παραπάνω διατάξεων αφήνει πολλά κενά σχετικά με την εν γένει ιδιότητα. του αναγνωρισμένου αντιρρησία συνείδησης, αλλά και το είδος της εργασιακής σχέσης που συνδέει τον υπόχρεο εναλλακτικής υπηρεσίας με το φορέα απασχόλησης. Η αποσαφήνιση των όρων αυτών και η άρση των όποιων αμφισβητήσεων ωστόσο αποτέλεσε αντικείμενο αλλεπάλληλης και συχνής αλληλογραφίας του Υπουργείου Εθνικής Άμυνας με τα συναρμόδια Υπουργεία έχοντας ως βάση τη διαλεκτική αλλά και την ερμηνευτική προσέγγιση των ανωτέρω διατάξεων.

Οι διατάξεις που διέπουν την εναλλακτική υπηρεσία εξειδικεύουν κατά κάποιο τρόπο το δικαίωμα όσων αρνούνται για λόγους συνείδησης την υποχρεωτική στράτευση και προσδιορίζει την ειδική προστασία της ελευθερίας συνείδησης στη συγκεκριμένη εκδήλωσή της. Θα ήταν λοιπόν ανακόλουθο να συνδεθεί το νομικό καθεστώς αυτής της ειδικής προστασίας με το καθεστώς που διέπει την εκπλήρωση της στρατιωτικής θητείας[87].

[86] Σύμφωνα με την ΥΑ 2/24407/0022/ 9.6.2005 (ΦΕΚ Β΄858/23.6.2005) «Καθορισμός του μισθού που θα καταβάλλεται κατά το έτος 2005 και μετά σε όσους εκπληρώνουν εναλλακτική ….» ο μισθός που καταβάλλεται είναι της τάξεως των διακοσίων είκοσι τριών και πενήντα τρία (223,53) ευρώ μηνιαίως.

[87] Βλ. Λυκοβαρδή Κ., Η αντίρρηση συνείδησης στη στρατιωτική θητεία: από τις ποινικές καταδίκες στην νομική ανοχή, μελέτη στο συλλογικό έργο «Τα δικαιώματα στην Ελλάδα:1953¬2003 από το τέλος του εμφυλίου στο τέλος της μεταπολίτευσης» (Επιμ. Τσαπόγας Μ. ¬ Χριστόπουλος Δ.) Εκδ. Καστανιώτης 2004, σελ 144

Η σχέση της εναλλακτικής υπηρεσίας και της στρατιωτικής θητείας έγκειται στο γεγονός ότι και οι δύο αποτελούν μορφές εξειδίκευσης του χρέους εθνικής και κοινωνικής αλληλεγγύης, όπως αυτό κατοχυρώνεται στο άρθρο 25, παρ. 4 του Συντάγματος. Η ίδια η θεσμοθέτηση της εναλλακτικής υπηρεσίας και ο αποδιδόμενος σε αυτήν πολιτικό-κοινωνικός χαρακτήρας καθορίζει το πεδίο διαφοροποίησής της από τη στρατιωτική θητεία, αλλά και την αυτονόμησή της έναντι αυτής. Συγκεκριμένα, ο ίδιος ο νομοθέτης ορίζει ρητώς ότι οι εκπληρούντες εναλλακτική υπηρεσία *δεν έχουν στρατιωτική ιδιότητα* και δεν υπάγονται στην αρμοδιότητα των στρατιωτικών δικαστηρίων. Βέβαια, η διάταξη του δεύτερου εδαφίου της ίδιας παραγράφου, σύμφωνα με την οποία αυτοί θεωρούνται *οιονεί καταταγέντες στο στράτευμα,* εισάγει έναν περιορισμό στην απόλυτη αποδοχή της μη στρατιωτικής ιδιότητας. Ο περιορισμός αυτός ωστόσο εξειδικεύεται από τον ίδιο το νομοθέτη σε συγκεκριμένες διατάξεις του νόμου που αφορούν κυρίως στο ειδικό καθεστώς απασχόλησης και στην πειθαρχική διαδικασία[88].

Περαιτέρω προβλέπεται ότι όσοι εκπληρώνουν εναλλακτική υπηρεσία εξομοιώνονται με τους υπαλλήλους του φορέα στον οποίο διατίθενται. Από τις ειδικές ρυθμίσεις του άρθρου 64 και τα χαρακτηριστικά που ο ίδιος ο νομοθέτης προσέδωσε στην εν λόγω υπηρεσία, συνάγεται με ασφάλεια το συμπέρασμα ότι η εκπλήρωση εναλλακτικής πολιτικής κοινωνικής υπηρεσίας αποτελεί μια άτυπη και ιδιάζουσα εργασιακή σχέση, που διαφέρει από την κλασσική εργασιακή σχέση, στα σημεία που ο ίδιος ο νόμος εισάγει διαφορετική ρύθμιση (μισθός, άδειες, κατάσταση, έκπτωση), αλλά σε καμία περίπτωση δεν προσομοιάζει στην ειδική εξουσιαστική σχέση του στρατευμένου.

Όσον αφορά τη διατύπωση ότι οι αντιρρησίες συνείδησης «δεν καλύπτουν οργανική θέση» σε συνδυασμό με εκείνη του άρθρου 61 παρ.3 του Ν. 3421/2005 ότι «Το Σεπτέμβριο κάθε έτους το Γενικό Επιτελείο Εθνικής Άμυνας προσκαλεί τους φορείς του δημόσιου τομέα να δηλώσουν αν επιθυμούν να απασχολήσουν κατά το επόμενο έτος άτομα που δικαιούνται να εκπληρώσουν εναλλακτική υπηρεσία, καθώς και τα καθήκοντα που θα ασκούν.», συνάγεται ότι έχουν ανακύψει διάφορα ζητήματα σχετικά με την ορθολογική οργάνωση και λειτουργία των δημόσιων φορέων που διατίθενται οι αντιρρησίες. Καταρχάς είναι λογικό να μην νοείται κάλυψη οργανικής θέσης από μη τακτικό προσωπικό, αλλά όταν η διάταξη του νόμου αναφέρει μη κάλυψη οργανικών θέσεων από αντιρρησίες συνείδησης και παρόλα ταύτα δεν αποκλείεται η δυνατότητα ανάθεσης καθηκόντων οργανικής θέσης σε αντιρρησία συνείδησης, τότε δημιουργείται ζήτημα όχι μόνο ερμηνείας αλλά

[88] Βέβαια αρκετές φορές η ρήτρα αυτή «οιονεί καταταγέντες» έχει απομονωθεί ερμηνευτικά, ως ικανή να δικαιολογήσει την εξ' ορισμού ανάλογη εφαρμογή ρυθμίσεων ή πρακτικών που ισχύουν για τους στρατεύσιμους.

και εφαρμογής της διάταξης και λειτουργικότητας του φορέα απασχόλησης. Η νομική φύση της εναλλακτικής υπηρεσίας προσομοιάζει με εκείνη των εργαζομένων με σχέση εξαρτημένης εργασίας και οποιαδήποτε ασάφεια ή κενό θα έπρεπε να ρυθμίζεται κατ΄αναλογία με τα ισχύοντα για εκείνους. Έτσι η εξειδίκευση των εργασιακών υποχρεώσεων, ο καθορισμός των καθηκόντων, οι συνθήκες εκπλήρωσης και η πειθαρχική διαδικασία, αποτελούν αρμοδιότητα των φορέων απασχόλησης και κατ΄ επέκταση των Υπουργών που τους εποπτεύουν.

Το άρθρο 64 παρ. 3 έρχεται να αντικαταστήσει με ευνοϊκότερες ρυθμίσεις το άρθρο 21 παρ. 5 του Ν.2510/1997, για την επιβολή του διοικητικού μέτρου της έκπτωσης. Εφόσον λοιπόν διαπιστώνονται παραπτώματα που προβλέπονται ως κωλύματα για την υπαγωγή του αντιρρησία συνείδησης στις διατάξεις του Ν.3421/2005 (ένοπλη υπηρεσία μετά τον ενστερνισμό των πεποιθήσεων που τους εμποδίζουν στην εκπλήρωση ένοπλης στρατιωτικής υποχρέωσης, συμμετοχή σε εκδηλώσεις που έχουν σχέση με τη χρήση όπλων, άδεια οπλοφορίας ή αίτηση για άδεια παροχής οπλοφορίας ή τέλος καταδίκη τους για έγκλημα που έχει σχέση με τη χρήση όπλων, πυρομαχικών ή παράνομης βίας), δεν παρουσιαστούν στο δημόσιο φορέα για ανάληψη υποχρέωσης ή διαπράττουν πειθαρχική ή ποινικά αδικήματα τα οποία μπορούν να επιφέρουν για το προσωπικό του φορέα που διατέθηκαν, απόλυση ή λύση της σχέσης εργασίας, οι αναγνωριζόμενοι ως αντιρρησίες συνείδησης εκπίπτουν από το δικαίωμα εναλλακτικής υπηρεσίας και εκπληρώνουν ενόπλως το υπόλοιπο των υποχρεώσεων που τους απομένει[89].

Έχει υποστηριχθεί κατά καιρούς ότι η πρόβλεψη του μέτρου της έκπτωσης δεν συνάδει με τη λειτουργία του θεσμού της εναλλακτικής υπηρεσίας ως εκπλήρωσης του χρέους της εθνικής και κοινωνικής αλληλεγγύης, αλλά ούτε και με τη λογική καθιέρωσης ενός δικαιώματος, όσων για συνειδησιακούς λόγους αρνούνται την εκπλήρωση στρατιωτικής θητείας[90]. Η θεσμοθέτηση του μέτρου αυτού φαίνεται να ανταποκρίνεται περισσότερο στη λογική ότι η εναλλακτική πολιτική – κοινωνική υπηρεσία αποτελεί ευεργέτημα ή ευκαιρία παρά δικαίωμα. Έτσι η μη προσήκουσα εκπλήρωση της υπηρεσίας αυτής αποτελεί εκδήλωση «αγνωμοσύνης» με αποτέλεσμα η έκπτωση να εφαρμόζεται ως τιμωρία του μη ικανού αντιρρησία να επωφεληθεί από την ευκαιρία που του δόθηκε. Μόνη εύλογη περίπτωση, κατά την οποία θα ήταν επιτρεπτή η έκπτωση, θα μπορούσε να είναι η μεταγενέστερη διαπίστωση γεγονότων που θα απέκλειαν την αναγνώρισή του από την αρμόδια

[89] Το οποίο δεν μπορεί να είναι λιγότερο των έξι (6) μηνών, άρθ. 61 παρ6 Ν.3421/2005

[90] Βλ Συνήγορο του Πολίτη, Ειδική Έκθεση Συνηγόρου του Πολίτη, Ιούλιος 1999, Ο θεσμός της εναλλακτικής πολιτικής κοινωνικής υπηρεσίας Προτάσεις Αναμόρφωσης, Το Σ 3-4/1999, σελ. 701 επ.

επιτροπή, καθόσον οι λοιπές περιπτώσεις έκπτωσης έρχονται σε σύγκρουση με το συνταγματικά επιβεβλημένο σεβασμό της ηθικής και θρησκευτικής συνείδησης.

Παρόλα ταύτα το άρθρο 64 του Ν.3421/2005 με την τροποποίηση που υπέστη με το άρθρο 78 του Ν.3883/2010 κατήργησε το διοικητικό μέτρο της έκπτωσης για όσους ασκούν συνδικαλιστική δραστηριότητα ή συμμετέχουν σε απεργία κατά το χρονικό διάστημα της εναλλακτικής υπηρεσίας τους και για την περίπτωση που διαπιστωθούν τα ανωτέρω αναφερόμενα περιστατικά, προσαυξάνεται η εναλλακτική υπηρεσία για χρόνο ίσο με τις ημέρες απεργίας. Επιπλέον για την περίπτωση που οι αντιρρησίες συνείδησης παραβαίνουν τις διατάξεις περί χορήγησης αδειών που ισχύουν για τους υπαλλήλους του φορέα που διατέθηκαν τους επιβάλλεται το διοικητικό μέτρο της προσαύξησης της υπηρεσίας που εκτελούν για το διπλάσιο των ημερών αδικαιολόγητης απουσίας και όχι πλέον αυτό της έκπτωσης[91].

IV.Ο φορέας εποπτείας

Μολονότι ο Ν. 3421/2005 δεν προσδιορίζει ειδικώς το φορέα εποπτείας του θεσμού από τις κατανεμημένες στο νόμο αρμοδιότητες, προκύπτει με σαφήνεια ότι το Υπουργείο Εθνικής Άμυνας και το Γενικό Επιτελείο Εθνικής Άμυνας είναι αρμόδιοι για τη διαδικασία υπαγωγής και τοποθέτησης των αντιρρησιών συνείδησης και οι εκάστοτε φορείς απασχόλησης, αλλά και τα προϊστάμενα αυτών Υπουργεία είναι αρμόδια για την ανάθεση των καθηκόντων, την παρακολούθηση των όρων εκπλήρωσης και την πειθαρχική διαδικασία των υπόχρεων. Βεβαίως, στην πράξη και ήδη από την έναρξη εφαρμογής του νόμου ορισμένοι φορείς απασχόλησης επέδειξαν απροθυμία

[91] Εισακούστηκαν οι διαμαρτυρίες του Συνηγόρου του Πολίτη που είχε διατυπώσει την άποψη ότι αν ως συνδικαλιστική δράση νοείται η σύσταση ενώσεων αντιρρησιών συνείδησης ή η δια συλλογικών διαβημάτων διατύπωση αιτημάτων που αφορούν τους όρους εκπλήρωσης της εναλλακτικής υπηρεσίας, τότε γεννώνται σοβαρά ζητήματα συνταγματικότητας λόγω αδικαιολόγητου και υπέρμετρου περιορισμού της ελευθερίας του συναιτερίζεσθαι και του δικαιώματος του αναφέρεσθαι, ώστε να κρίνεται σκόπιμη η πλήρης απάλειψη κάθε αναφοράς στη συνδικαλιστική δράση. Προτεινόμενη λύση ήταν ασφαλώς η κατάργηση του μέτρου της έκπτωσης με μόνη περίπτωση απώλειας της ιδιότητας του αντιρρησία τη διαπίστωση της συνδρομής λόγων που θα απέκλειαν την υπαγωγή σε αυτό το καθεστώς. Επίσης επειδή ακριβώς το υπηρεσιακό με το πειθαρχικό καθεστώς των αντιρρησιών συνείδησης προσομοιάζει από τη φύση του με αυτό των πολιτικών υπαλλήλων, δεν είναι δυνατό να ταυτίζεται με το τελευταίο αφού μπορεί για τον προσδιορισμό των πειθαρχικών παραπτωμάτων των αντιρρησιών συνείδησης να αρκεί η νομοθετική παραπομπή στον Υπαλληλικό Κώδικα, δεν συμβαίνει όμως το ίδιο με τον προσδιορισμό των πειθαρχικών ποινών. Μόνη η ποινή της έγγραφης επίπληξης και πιθανόν και αυτή του προστίμου έως τις αποδοχές τριών μηνών, προσιδιάζουν στη φύση της εναλλακτικής πολιτικής κοινωνικής υπηρεσίας. Η στέρηση βαθμού ή δικαιώματος προαγωγής και η προσωρινή ή οριστική παύση δεν είναι συμβατές με τη φύση της εναλλακτικής υπηρεσίας ως περιορισμένης διάρκειας μη εκούσιας εκπλήρωσης του χρέους αλληλεγγύης. Βλ. Ειδική Έκθεση Συνηγόρου του Πολίτη, Ιούλιος 1999, Ο θεσμός της εναλλακτικής πολιτικής κοινωνικής υπηρεσίας. Αντίστοιχες ήταν οι παρατηρήσεις της Εθνικής Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΕΔΑ) ήδη από την ψήφιση του Ν.3421/2005 αλλά αργότερα με την τροποποίηση που υπέστη με το Ν. 3883/2010 αλλά και πρόσφατα με τον Ν. 4361/2016.

να αποδεχθούν αυτή την αρμοδιότητα. Με δεδομένη αυτή τη συγκυρία, το ΓΕΕΘΑ αρχικώς εξελήφθη, αλλά εκ των πραγμάτων εξακολουθεί να θεωρείται ως αρμόδια αρχή εποπτείας και αυθεντικός ερμηνευτής των ρυθμίσεων του νόμου.

Η πρακτική αυτή θα μπορούσε να θεωρηθεί ανεκτή κατά την έναρξη εφαρμογής του αρχικού νόμου (Ν.2510/1997) λόγω των ιδιαίτερων προβλημάτων που ανέκυψαν και του αιφνιδιασμού των φορέων απασχόλησης, οι οποίοι εκλήθησαν να εφαρμόσουν ένα ιδιότυπο καθεστώς απασχόλησης, χωρίς μάλιστα να έχουν ερωτηθεί ή ενημερωθεί σχετικά. Ωστόσο, η διατήρηση της πρακτικής αυτής και η εν τοις πράγμασι ανάθεση της αρμοδιότητας εποπτείας σε στρατιωτική αρχή δεν υφίσταται μέχρι σήμερα. Η ανάγκη παρακολούθησης των όρων εκπλήρωσης, επίλυσης των αμφισβητούμενων ζητημάτων και ενιαίας εφαρμογής των υιοθετούμενων λύσεων, ρυθμίστηκε αρκετό καιρό μετά την ψήφιση του νόμου.

Ασφαλώς και προηγήθηκε μια μακρά αλληλογραφία με τους φορείς απασχόλησης, ο ρόλος του Συνηγόρου του Πολίτη με τις συνεχείς οχλήσεις του ήταν αποτελεσματικός και τελικά αυτό που και το ίδιο το ΓΕΕΘΑ αναγνώρισε εγγράφως[92], ήταν ότι η στρατολογική παρακολούθηση όσων εκπληρώνουν εναλλακτική υπηρεσία εξαντλείται στην υπαγωγή και την τοποθέτηση αυτών καθώς και στην τήρηση των νόμιμων χρονικών ορίων της υπηρεσίας στο σύνολό της (σε σχέση με την απόλυση ή τυχόν διακοπή). Αρμόδιοι για την ανάθεση καθηκόντων, τις συνθήκες εκτέλεσης υπηρεσίας και τον χρόνο αυτής, παραμένουν οι φορείς απασχόλησης και κατ΄ επέκταση τα προϊστάμενα αυτών Υπουργεία.

Η πολιτική φύση της εναλλακτικής υπηρεσίας, η ειδική πρόβλεψη περί μη στρατιωτικής ιδιότητας του αντιρρησία συνείδησης, αλλά και η αντίφαση που θα ενείχε η διατήρηση εποπτείας του θεσμού από στρατιωτική υπηρεσία, είχαν σαν αποτέλεσμα μια θετική εξέλιξη ευρύτερης σημασίας για την απασχόληση των αντιρρησιών συνείδησης.

Μεγάλα ζητήματα προέκυψαν και από το γεγονός ότι πολλοί από τους φορείς απασχόλησης παρέλειπαν αλλά εξακολουθούν να παραλείπουν να δηλώνουν τα καθήκοντα που θα ασκούν οι αντιρρησίες που θα ασχοληθούν σε αυτούς, με αποτέλεσμα αφενός να μην υπάρχει εκ των προτέρων προσδιορισμός καθηκόντων. Αφετέρου, η έλλειψη ειδικής ρύθμισης ως προς το χρόνο απασχόλησης των αντιρρησιών τόσο σε ημερήσια όσο και σε εβδομαδιαία βάση έχει αποτελέσει σημείο τριβής μεταξύ των αντιρρησιών και των φορέων απασχόλησής τους.

[92] Φ.429.39/69/152241/Σ.584/24-3-2008/ΓΕΕΘΑ/ΔΣΛ/ΤΜ. ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ ΣΤΡΑΤΟΛΟΓΙΚΗΣ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑΣ

Επισημάνθηκε επίσης το ζήτημα του χρόνου απασχόλησης των αντιρρησιών, σε ημερήσια αλλά και εβδομαδιαία βάση. Η άδεια που ορίζεται εκ του νόμου ότι δικαιούνται οι αντιρρησίες κατά τη διάρκεια της εκπλήρωσης της υπηρεσίας τους (δύο ημέρες απουσίας για κάθε μήνα υπηρεσίας)[93] πρέπει να υπολογίζεται επί των εργάσιμων ημερών και όχι επί των αργιών όπως συμβαίνει με τους οπλίτες[94].

Όσον αφορά δε τον τρόπο πληρωμής των αντιρρησιών συνείδησης με έγγραφό του το Υπουργείο Οικονομικών/Γενική Δνση Δημοσιονομικής Πολιτικής/Γενικό Λογιστήριο του Κράτους διευκρίνισε ότι η καταβολή του οριζόμενου ποσού μισθού των αντιρρησιών συνείδησης θα γίνεται με χρηματικό ένταλμα με την προσκόμιση σχετικής βεβαίωσης ότι ο δικαιούχος του ποσού εκπληρώνει εναλλακτική πολιτική κοινωνική υπηρεσία καθώς και ότι επί του καταβαλλόμενου ποσού δεν θα διενεργείται καμία κράτηση. Τέλος σχετικά με την υγειονομική περίθαλψη των αντιρρησιών σύμφωνα με το άρθρο 8 Ν.2747/1999 (ΦΕΚ Α΄226/ 27-10-1999) «Ρύθμιση

---

[93] Άρθ. 64 παρ. 2 εδ. ε Ν.3421/2005

[94] Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση αντιρρησία που εκπλήρωνε την υπηρεσία του στο Γενικό Νοσοκομείο Καστοριάς και ανέκυψε ζήτημα σχετικά με το καθεστώς απασχόλησής του, όπου σε σχετικό ερώτημα του αντιρρησία, το Νοσοκομείο είχε απαντήσει ως εξής: *«Σύμφωνα με την ισχύουσα νομοθεσία δικαιούσθε 2 ημέρες άδεια (εργάσιμες και μη) για κάθε μήνα υπηρεσίας σας, ... Επομένως εργάζεσθε 7 ημέρες την εβδομάδα, με ωράριο εργασίας 7,5 ώρες ημερησίως (πρωί ή απόγευμα). Είναι όμως δυνατή και η πέραν του τυπικού ωραρίου εργασίας απασχόλησή σας, όταν υφίσταται πραγματική ανάγκη. ... Η υπηρεσία θα καθορίζει, βάσει των πραγματικών αναγκών, σε ποιες αργίες θα τίθεσθε εκτός υπηρεσίας, σύμφωνα με το πρόγραμμα εργασίας σας. Για τις άδειες μετακίνησης και διανυκτέρευσης ..., δεν προβλέπεται για την περίπτωσή σας από την ισχύουσα Νομοθεσία».* Επί πλέον, η Διεύθυνση του Νοσοκομείου είχε επιφυλαχθεί για επικοινωνία με τις στρατολογικές αρχές εφ' όσον ανακύψει ανάγκη διευκρινίσεων. Με παρέμβασή του ο Συνήγορος του Πολίτη επισήμανε ότι η κανονική άδεια είναι η μόνη ρητώς ρυθμιζόμενη άδεια απουσίας των εκπληρούντων εναλλακτική υπηρεσία. Ωστόσο, ερμηνευόμενη υπό το πρίσμα γενικών αρχών του δικαίου, η διάταξη αυτή δεν είναι ανεκτό να ερμηνεύεται ως επιβάλλουσα απασχόληση, κατά συνολικό χρόνο, σε ώρες (ημερησίως) ή σε ημέρες (εβδομαδιαίως) πέραν των γενικώς προβλεπόμενων ως προς τη λειτουργία του συγκεκριμένου φορέα ή την απασχόληση λοιπών εργαζομένων με όμοια ή ανάλογα καθήκοντα, εκτός αν πρόκειται για αντιμετώπιση καταστάσεων έκτακτης ανάγκης. Ανεξάρτητα από τη φύση και τις λειτουργικές ανάγκες κάθε φορέα απασχόλησης, τα ανώτατα και ανελαστικά χρονικά όρια που προβλέπει το εργατικό δίκαιο αποτελούν, για την ελληνική έννομη τάξη, το έσχατο προστατευόμενο άκρο σωματικής και πνευματικής αντοχής, ενώ κάθε αντίθετος συλλογισμός θα μπορούσε να οδηγήσει σε συνθήκες μη παραδεκτές, αντίθετες σε στοιχειώδεις παραδοχές του νομικού πολιτισμού και του κοινωνικού ανθρωπισμού. Μετά από παρόμοιες αναφορές αντιρρησιών κυρίως για παροχή υπηρεσιών πολιτικής-κοινωνικής υπηρεσίας σε προνοιακούς φορείς, το Υπουργείο Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης αποδέχθηκε την αρμοδιότητά του και απέστειλε σχετική εγκύκλιο (ΑΠ·Υ10Β/ΓΠ 31972/22-3-2006) στους φορείς απασχόλησης τους οποίους εποπτεύει. Στην εγκύκλιο αυτή καθίσταται σαφές ότι οι εκπληρούντες εναλλακτική υπηρεσία δεν είναι επιτρεπτό να απασχολούνται, κατά συνολικό χρόνο, περισσότερο από όσο οι λοιποί απασχολούμενοι στον ίδιο φορέα που εκτελούν καθήκοντα όμοια με τα δικά τους. Βλ. Συνήγορο του Πολίτη, Εναλλακτική πολιτική – κοινωνική υπηρεσία: αρμοδιότητα εποπτείας, ωράριο απασχόλησης και καθεστώς αδειών, Σύνοψη διαμεσολάβησης (Αναφορές υπ΄αριθμ. Πρωτ. 19404/2005 και 17312/2006, πορίσματα από 22.9.226 και 19.2.2008), Μάιος 2008, www.synigoros.gr

συνταξιοδοτικών θεμάτων προσωπικού ΕΡΤ ΑΕ και άλλες διατάξεις» οι αντιρρησίες συνείδησης που εκπληρώνουν την υπηρεσία τους σε φορείς όπως αυτοί καθορίζονται από τις διατάξεις για την υπαγωγή τους στο καθεστώς των αντιρρησιών συνείδησης, ασφαλίζονται για παροχές ασθένειας σε είδος στον ασφαλιστικό φορέα που ασφαλίζεται και το λοιπό προσωπικό της υπηρεσίας που υπηρετούν. Λίγους μήνες μάλιστα πριν την έκδοση του Ν. 2747/1999 το ΙΚΑ με την υπ΄αριθμ.64/26-5-1999 εγκύκλιό του είχε αναφέρει ότι οι αντιρρησίες συνείδησης δεν συνδέονται με σχέση εξαρτημένης εργασίας έναντι αμοιβής (και για το λόγο αυτό δεν δημιουργείται υποχρέωση ασφάλισης – υπαγωγής στο ΙΚΑ), αλλά είναι απλώς δικαιούχοι παροχών υγειονομικής περίθαλψης, δηλαδή παροχών ασθένειας σε είδος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄

ΔΙΕΘΝΗΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΣΕ ΕΥΡΩΠΑΙΚΟ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΕΣ ΕΠΙΠΕΔΟ

§8. Η αντίρρηση συνείδησης και η θρησκευτική ελευθερία στην έννομη τάξη των χωρών μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης.

Το Συμβούλιο της Ευρώπης είναι ο παλαιότερος ευρωπαϊκός πολιτικός οργανισμός. Ιδρύθηκε στις 5 Μαΐου 1949 και είναι ο παλαιότερος οργανισμός ο οποίος έχει σκοπό την ευρωπαϊκή ενοποίηση, με ιδιαίτερη έμφαση στα νομικά πρότυπα και την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, τη δημοκρατική ανάπτυξη και τη ρύθμιση των νομοθεσιών, καθώς και την πολιτισμική συνεργασία στην Ευρώπη. Κορυφαίο νομικό κείμενο όπου εδράζονται αυτές οι αξίες αποτελεί η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου – ΕΣΔΑ την οποία υπογράφουν σαράντα επτά (47) κράτη – μέλη, μεταξύ των οποίων και τα είκοσι οκτώ (28) κράτη – μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Συμμετέχουν επίσης πέντε (5) κράτη ως παρατηρητές του Συμβουλίου (ΗΠΑ, Ιαπωνία, Καναδάς, Μεξικό και Αγία Έδρα) και τρία (3) ως παρατηρητές της συνέλευσής του (Ισραήλ, Καναδάς και Μεξικό). Μέχρι σήμερα το Συμβούλιο της Ευρώπης έχει επιτύχει την υιοθέτηση μεγάλου αριθμού νομικά δεσμευτικών Ευρωπαϊκών Συμβάσεων, οι οποίες αποτελούν τη βάση της μεταρρύθμισης και εναρμόνισης νομοθεσιών των κρατών – μελών σε σειρά θεμάτων όπως τα ανθρώπινα δικαιώματα, η καταπολέμηση των βασανιστηρίων, η προστασία των δεδομένων, η πολιτιστική συνεργασία και άλλοι τομείς.

Ι. Η υποχρέωση στράτευσης

Προκειμένου να αναφέρουμε για αντίρρηση συνείδησης και θρησκευτική ελευθερία στην έννομη τάξη των χωρών μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης, κρίνεται σκόπιμο να δούμε τη σχέση των χωρών αυτών με την υποχρέωση στράτευσης και το θεσμό της στρατιωτικής υποχρέωσης. Αξίζει να σημειώσουμε ότι την τελευταία πενταετία η Γερμανία και η Σερβία είναι οι χώρες που κατήργησαν την υποχρέωση στράτευσης ανεβάζοντας έτσι τον αριθμό των κρατών μελών του Συμβουλίου που δεν περιλαμβάνουν πλέον στο νομικό τους σύστημα την υποχρέωση στράτευσης, στον αριθμό είκοσι πέντε (25).

Το έτος κατά το οποίο ο τελευταίος κληρωτός αποστρατεύθηκε και καταργήθηκε η υποχρεωτική στράτευση παρουσιάζεται στον ακόλουθο πίνακα.

Πίνακας 1. Ημερομηνία κατάργησης της στρατιωτικής υποχρέωσης στα κράτη μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης

ΧΩΡΑ	**ΕΤΟΣ ΚΑΤΑΡΓΗΣΗΣ**
	(αύξουσα σειρά)
Ηνωμένο Βασίλειο	1963
Λουξεμβούργο	Ιούνιος 1969
Βέλγιο	Φεβρουάριος 1995
Δανία	1996
Γαλλία	2001
Ισπανία	Δεκέμβριος 2001
Σλοβενία	Σεπτέμβριος 2003
Τσέχικη Δημοκρατία	Δεκέμβριος 2004
Ιταλία	Δεκέμβριος 2004
Πορτογαλία	Δεκέμβριος 2004
Σλοβακία	2004
Ουγγαρία	Ιούλιος 2005
Βοσνία – Ερζεγοβίνη	Δεκέμβριος 2005
Μαυροβούνιο	Ιούλιος 2006
Ρουμανία	Δεκέμβριος 2006
Βουλγαρία	2007
Λετονία	2007
ΠΓΔΜ	2007
Κροατία	Ιανουάριος 2008
Πολωνία	Οκτώβριος 2009

ΧΩΡΑ	ΕΤΟΣ ΚΑΤΑΡΓΗΣΗΣ
Αλβανία	Ιανουάριος 2010
Σουηδία	Ιούλιος 2010
Σερβία	Ιανουάριος 2011
Γερμανία	Ιούλιος 2011

Πηγή: Αντίρρηση Συνείδησης στη Στρατιωτική Θητεία στην Ευρώπη το 2015, Ετήσια Έκθεση, Ευρωπαϊκό Γραφείο για την αντίρρηση συνείδησης.

Παρόλα ταύτα σε δέκα έξι χώρες του Συμβουλίου η υποχρέωση στράτευσης είναι ακόμη εν ισχύ. Αυτές , με αλφαβητική σειρά η Αρμενία, Αυστρία, Αζερμπαιζάν, Γεωργία, Δανία, Εσθονία, Ελλάδα, Ελβετία, Κύπρος, Λευκορωσία, Λιθουανία, Μολδαβία, Νορβηγία, Ουκρανία, Ρώσσικη Ομοσπονδία και Τουρκία.

Η στράτευση έχει επίσης επιβληθεί από αυτόνομες δυνάμεις σε περιοχές που δεν είναι διεθνώς αναγνωρισμένες όπως η Αμπχαζία και η Νότια Οσετία (Γεωργία), το Ναγκόρνο – Καραμπάχ (Αζερμπαιζάν), Τρανσνίστρια (Μολδαβία) και στο βόρειο τμήμα της Κύπρου. Το Κόσσοβο, η άλλη περιοχή μέσα στην κοινότητα που το καθεστώς του δεν είναι απόλυτα ξεκαθαρισμένο, τον Ιανουάριο του 2009 καθιέρωσε μια δύναμη ασφαλείας μη στρατιωτική, εξοπλισμένη με ελαφρύ οπλισμό και οχήματα, με αρμοδιότητες αντιμετώπισης κρίσεων, πολιτικής προστασίας και απομάκρυνσης εξοπλισμών.

ΙΙ. Αναγνώριση της αντίρρησης συνείδησης

Με μόνη εξαίρεση την Τουρκία , όλα τα κράτη μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης που έχουν ακόμη εν ισχύ την υποχρέωση στράτευσης, έχουν αναγνωρίσει με το πέρασμα των ετών την αντίρρηση συνείδησης στην εκπλήρωση στρατεύσιμης στρατιωτικής υποχρέωσης ή έχουν κατ΄ ελάχιστο δείξει την πρόθεση να καταστήσουν εφικτή την εναλλακτική υπηρεσία.

Ένα από τα πρώτα ευρωπαϊκά κράτη που καθιέρωσαν συνταγματικά την αντίρρηση συνείδησης ήταν η Γερμανία. Μετά τη λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου η Γερμανία με το Θεμελιώδη Νόμο της Βόννης του 1949 και συγκεκριμένα με το άρθρο 4 παρ. 3 ορίζεται ότι «Κανένας

δεν υποχρεώνεται παρά τη συνείδησή του σε εκτέλεση ένοπλης υπηρεσίας σε καιρό πολέμου. Τα λοιπά ρυθμίζονται με ομοσπονδιακό νόμο.»[95] Αργότερα και συγκεκριμένα μετά τη συγκρότηση του γερμανικού στρατού (Bundeswehr) το 1955 αρχικά αναθεωρήθηκε το άρθρο 12 του θεμελιώδους νόμου, προκειμένου να καθιερωθεί η εναλλακτική πολιτική θητεία για τους αντιρρησίες (συνταγματικός νόμος της 19-3-1956). Στη συνέχεια προστέθηκε το άρθρο 12 α το οποίο θέτει τους γενικούς κανόνες ως προς τη στρατιωτική θητεία και τις άλλες υποχρεώσεις παροχής υπηρεσιών πολιτικού χαρακτήρα[96].Όλα αυτά βέβαια μέχρι το 2011, έτος που καταργήθηκε η υποχρεωτική στρατιωτική υποχρέωση και συνακόλουθα και η εναλλακτική υπηρεσία.

Σε ότι αφορά τη συνταγματική κατοχύρωση των αντιρρησιών συνείδησης ειδικές διατάξεις περιείχαν τα Συντάγματα της Ολλανδίας (άρθρο 196 μετέπειτα άρθρο 99: εξαίρεση από την στρατιωτική θητεία για σοβαρούς λόγους συνείδησης) η οποία όμως έχει καταργήσει ήδη από το 1999 τη στρατιωτική θητεία, της Πορτογαλίας (άρθρο 41 παρ. 5: δικαίωμα σε άοπλη θητεία ίσης διάρκειας για τους αντιρρησίες) η οποία επίσης κατήργησε τη στρατιωτική θητεία το 2004 και της Ισπανίας (άρθρο 30 παρ. 2:δυνατότητα εναλλακτικής κοινωνικής υπηρεσίας για τους αντιρρησίες) που και αυτή με τη σειρά της κατήργησε τη στρατιωτική θητεία το 2001 καθιστώντας της συνταγματικής της διάταξη ανενεργή[97]. Επίσης η Σλοβακία, η Ουγγαρία και η Βουλγαρία περιείχαν στις συνταγματικές τους διατάξεις ρυθμίσεις με τις οποίες κατοχύρωναν το δικαίωμα στην αντίρρηση συνείδησης και οι οποίες βέβαια κατέστησαν ανενεργές τα έτη 2004, 2005 και 2007 αντίστοιχα, έτη κατάργησης της υποχρεωτικής στράτευσης για τις παραπάνω αναφερόμενες χώρες. Τέλος η Ρώσσικη Ομοσπονδία στο άρθρο 59 του Συντάγματος 1993 ορίζει ότι η άμυνα της πατρίδας είναι καθήκον και υποχρέωση όλων των πολιτών της, οι οποίοι εκπληρώνουν καταρχήν στρατιωτική θητεία όπως ορίζεται από το νόμο. Όσοι πολίτες όμως λόγω πεποιθήσεων ή πίστης δεν συμφωνούν με την εκπλήρωση στρατιωτικής θητείας δύνανται να την αντικαταστήσουν με εναλλακτική πολιτική υπηρεσία, σύμφωνα με ομοσπονδιακό νόμο[98].

Στον πίνακα που ακολουθεί δίδονται οι ημερομηνίες από την πρώτη ρητή αναφορά, σε διάταξη νόμου είτε σε συνταγματικό κείμενο, είτε για την αντίρρηση συνείδησης στη στρατιωτική θητεία είτε για την εναλλακτική υπηρεσία για τους αντιρρησίες συνείδησης. Αυτό βέβαια δεν πρέπει

[95] Βλ. Αλιβιζάτο Ν., Αντιρρησίες συνείδησης και Στρατιωτική θητεία, NoB 36/1988, σελ 519 επ. και υποσημ. 4 του ίδιου άρθρου.
[96] Βλ όπ. π. σημ. 95
[97] Βλ. όπ.π. Αλιβιζάτο Ν., Αντιρρησίες συνείδησης και Στρατιωτική Θητεία, υποσημ. 5
[98] Βλ Gerhard Robbers (επιμέλεια), Κράτη και Θρησκεύματα στην Ευρωπαϊκή Ένωση, επιστημονική απόδοση στην ελληνική Κυριαζόπουλος Κυριάκος, β΄ έκδοση, Εκδ. Σάκκουλα Αθήνα – Θεσσαλονίκη 2007

να εκληφθεί ως γεγονός που υποδηλώνει ότι υπάρχουν διατάξεις, σύμφωνα με τις ισχύουσες και σύγχρονες νομοθετικές ρυθμίσεις, ήδη από την ημερομηνία που αναγράφεται στον πίνακα. Συνταγματικές διατάξεις για παράδειγμα που ίσχυαν στη Βουλγαρία ή στη Ρώσικη Ομοσπονδία δεν είχαν εφαρμοστεί για αρκετά χρόνια στην εσωτερική νομοθεσία. Στη Λευκορωσία αν και η πρώτη αναγνώριση για την αντίρρηση συνείδησης ήταν το 1994, μόλις τον Ιούνιο του 2015 ψηφίστηκε νόμος για την εναλλακτική υπηρεσία' αλλά και σε αυτή την περίπτωση ο νόμος εφαρμόζεται μόνο για τους θρησκευτικούς αντιρρησίες συνείδησης και όχι για τους ιδεολογικούς. Καταλήγουμε λοιπόν ότι σε αρκετές περιπτώσεις οι αρχικές νομοθετικές ρυθμίσεις, απευθύνονταν σε ιδιαίτερα περιορισμένο κοινό ή απλώς έκαναν λόγο για δυνατότητα εφαρμογής άοπλης στρατιωτικής θητείας. Ας μην λησμονούμε βέβαια ότι η δίωξη των αντιρρησιών συνείδησης συχνά επέμενε αρκετό καιρό και μετά την εφαρμογή των νέων νομοθετικών ρυθμίσεων.

Πίνακας 2. Ημερομηνία και σχετική διάταξη αρχικής αναγνώρισης Αντίρρησης Συνείδησης στη στρατιωτική θητεία στα κράτη μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης

ΧΩΡΑ	***ΕΤΟΣ ΑΝΑΓΝΩΡΗΣΗΣ*** *(αύξουσα σειρά)*	***ΔΙΑΤΑΞΗ***
Ηνωμένο Βασίλειο	1916	Νόμος για τη στρατιωτική θητεία, 27 Ιαν./ Military service Act, 27th Jan.
Δανία	1917	Νόμος για την εναλλακτική Υπηρεσία, 13 Δεκ./ Alternative Service Act 13th Dec.
Σουηδία	1920	Νόμος για την εναλλακτική Υπηρεσία 21 Μάιου/ Alternative Service Schemes Act 21st May
Ολλανδία	1922	Συνταγματική τροπολογία / Constitutional amendment

ΧΩΡΑ	*ΕΤΟΣ ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗΣ*	*ΔΙΑΤΑΞΗ*
Νορβηγία	1922	Νόμος για την στρατολόγηση άμαχου πληθυσμού, 24ης Μαΐου/ Civilian Conscript Workers Act, 24th March
Φινλανδία	1931	Νόμος για την εναλλακτική υπηρεσία, 4ης Ιουνίου / Alternative Service Act, 4th June
Γερμανία	1949	Θεμελιώδης Νόμος της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας, άρθ. 4 / Basic law of the Federal Republic of Germany, Art. 4,
Αυστρία	1955	Νόμος για την Εθνική Υπηρεσία/ National Service Act
Γαλλία	1963	N. 1256/1963 της 21ης Δεκεμβρίου Act No. 1255/63, 21st December
Λουξεμβούργο	1963	Νόμος της 23ης Ιουλίου (Άρθρο 8) Act of 23rd July (Art. 8)
Βέλγιο	1964	Νόμος της 3ης Ιουνίου Act of 3rd June
Ιταλία	1972	Νόμος 772/1972 Act No. 772/1972
Πορτογαλία	1976	Σύνταγμα - άρθρο 41/ Constitution, Art. 41
Ισπανία	1978	Συνταγματική διάταξη / Constitution
Πολωνία	1988	Σύνταγμα – άρθρο 85 / Constitution, art. 85
Ουγγαρία	1989	Σύνταγμα – άρθρο 70 / Constitution, art. 70
Κροατία	1990	Σύνταγμα – άρθρο 47 παρ. 2 / Constitution, art. 47.2

ΧΩΡΑ	***ΕΤΟΣ ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗΣ***	***ΔΙΑΤΑΞΗ***
Λετονία	1990	Νόμος για την Εναλλακτική Υπηρεσία στην Σοβιετική Σοσιαλιστική Δημοκρατία της Λετονίας
Λιθουανία	1990	Νόμος για την Εναλλακτική Υπηρεσία στην Σοβιετική Σοσιαλιστική Δημοκρατία της Λιθουανίας
Βουλγαρία	1991	Σύνταγμα – άρθρο 59 παρ. 2 / Constitution, art. 59.2
Εσθονία	1991	Σύνταγμα - άρθρο 124 / Constitution, art. 124
Μολδαβία	1992	Νόμος για την Εναλλακτική Υπηρεσία No633/1991 / Alternative Service Act No 633/1991
Κύπρος	1992	Νόμος για την Εθνική Φρουρά N. 2/1992,9 Ιαν. / National Guard Act No. 2/1992, 9th Jan.
Τσεχοσλοβακία	1992	Νόμος για την Πολιτική Υπηρεσία N.18/1992 / Civilian Service Act No18/1992 –τώρα ως Τσέχικη Δημοκρατία και Σλοβακία
Γεωργία	1992	Νόμος για τη Στρατιωτική Θητεία, Άρθ. 12 / Military Service Act, Art. 12
Σερβία και Μαυροβούνιο	1992	Σύνταγμα – άρθρο 58 / Constitution, art. 58,
Σλοβενία	1992	Συνταγματική διάταξη / Constitution
Ρώσικη Ομοσπονδία	1993	Σύνταγμα άρθρο 59 παρ. 3 / Constitution, art. 59.3

ΧΩΡΑ	ΕΤΟΣ ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗΣ	ΔΙΑΤΑΞΗ
Λευκορωσία	1994	Σύνταγμα άρθρο 57 / Constitution, art. 57
Αζερμπαϊτζάν	1995	Σύνταγμα άρθρο 76 / Constitution, art. 76
Βοσνία Ερζεγοβίνη	1996	Παράλληλοι Νόμοι για την Εθνική Άμυνα τόσο στην Ομοσπονδία Βοζνίας Ερζεγοβίνης όσο και στην Δημοκρατία της Σρπούρσκα[99] (Republica Srpska)
Ρουμανία	1996	Νόμος 46/1996, άρθρο 4 / Act No. 46/1996, Art. 4
Ελβετία	1996	Νόμος για την Πολιτική Υπηρεσία / Civilian Service Act
Ουκρανία	1996	Σύνταγμα – άρθρο 35 παρ. 3 / Constitution, art. 35.3
Ελλάδα	1997	Νόμος 2510/1997 / Act No 2510/1997
Αλβανία	1998	Σύνταγμα – άρθρο 166 / Constitution, art. 166
ΠΓΔΜ	2001	Νόμος για την Άμυνα – άρθρο 8 / Defence Act, Art. 8
Αρμενία	2003	Νόμος για την Εναλλακτική Υπηρεσία/ Alternative Service Act

Πηγή: Αντίρρηση Συνείδησης στη Στρατιωτική Θητεία στην Ευρώπη το 2016, Ετήσια Έκθεση, Ευρωπαϊκό Γραφείο για την αντίρρηση συνείδησης (για το λόγο αυτό παρατίθεται και η αγγλική γλώσσα που χρησιμοποιείται στην Ετήσια Έκθεση).

[99] Είναι μια από τις δύο συνταγματικές και νομικές οντότητες της Βοσνίας Ερζεγοβίνης. Η άλλη είναι η Ομοσπονδία της Βοσνίας Ερζεγοβίνης. Οι οντότητες είναι αυτόνομες. www. Wikipedia.org

III. Υποχρέωση στράτευσης και εκπλήρωσης εναλλακτικής υπηρεσίας

Όπως αναφέραμε και πιο πάνω, υπάρχουν ακόμη χώρες (όπως η Ελλάδα) ανάμεσα στους κόλπους του Συμβουλίου της Ευρώπης, που διατηρούν το θεσμό της υποχρεωτικής στρατεύσιμης στρατιωτικής υποχρέωσης, έχοντας βέβαια παράλληλα σε ισχύ και διατάξεις για την εναλλακτική πολιτική κοινωνική υπηρεσία. Μόνο δύο εξ΄ αυτών δεν περιέχουν διατάξεις για την αντίρρηση συνείδησης (Τουρκία και Αζερμπαϊτζάν) ενώ μια τρίτη χώρα (Νορβηγία) δεν καθιερώνει εναλλακτική υπηρεσία για τους αντιρρησίες συνείδησης, απαλλάσσοντας τους από την υποχρέωση στράτευσης με την αναγνώρισή τους ως αντιρρησίες.

Στον πίνακα που ακολουθεί παρατίθεται η διάρκεια της στρατιωτικής υπηρεσίας (βασικής και χωρίς να υπολογίζονται τυχόν αυξομειώσεις ανάλογα με τον κλάδο των ενόπλων δυνάμεων, το βαθμό που φέρουν κατά τη διάρκεια της εκπλήρωσης της στρατεύσιμης στρατιωτικής υποχρέωσης ή τυχόν άλλες παραμέτρους) αλλά και της εναλλακτικής υπηρεσίας κάθε χώρας καθώς και η ποσοστιαία μεταβολής της δεύτερης επί της πρώτης.

Πίνακας 3. Διάρκεια στρατεύσιμης στρατιωτικής υποχρέωσης, εναλλακτικής υπηρεσίας και ποσοστιαία μεταβολή αυτών.

ΧΩΡΑ	***ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΣΤΡΑΤΕΥΣΙΜΗΣ ΥΠΟΧΡΕΩΣΗΣ***	***ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ***	***ΠΟΣΟΣΤΟ ΕΠΙ ΤΗΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗΣ ΘΗΤΕΙΑΣ***
	(αύξουσα σειρά)		
Δανία	4	4	1
Αυστρία	6	9	1,5
Φινλανδία	5,5	11,5	2,09
Εσθονία	8	8	1
Ελβετία	260 ημέρες	390 ημέρες	1,5
Ελλάδα	9	15	1,7
Νορβηγία	12	Δεν απαιτείται εναλλακτική υπηρεσία για τους αντιρρησίες συνείδησης	

ΧΩΡΑ	***ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΣΤΡΑΤΕΥΣΙΜΗΣ ΥΠΟΧΡΕΩΣΗΣ***	***ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ***	***ΠΟΣΟΣΤΟ ΕΠΙ ΤΗΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗΣ ΘΗΤΕΙΑΣ***
Μολδαβία	12	12	1
Ουκρανία	12	18	1,5
Ρώσικη Ομοσπονδία	12	18	1,5
Γεωργία	12	24	2
Λευκορωσία	18	27	1,5
Αζερμπαιζάν	18	Δεν έχει αναγνωρίσει το θεσμό της εναλλακτικής κοινωνικής υπηρεσίας	
Κύπρος	24	33	1,4
Αρμενία	24	42	1,75
Τουρκία	12	Δεν έχει αναγνωρίσει το θεσμό της εναλλακτικής κοινωνικής υπηρεσίας	

Πηγή: Αντίρρηση Συνείδησης στη Στρατιωτική Θητεία στην Ευρώπη το 2016, Ετήσια Έκθεση, Ευρωπαϊκό Γραφείο για την αντίρρηση συνείδησης.

Από τα στοιχεία του πίνακα προκύπτει ότι χώρες που ανήκουν ακόμη και στο στενότερο κύκλο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Αυστρία, Φινλανδία, Ελβετία και Κύπρος) έχουν καθιερώσει εναλλακτική κοινωνική υπηρεσία συνολικής διάρκειας περίπου ίσης, ίσης ή ακόμη και μεγαλύτερης από αυτή που ισχύει στην χώρα μας. Παρόλα ταύτα στις τελευταίες ετήσιες εκθέσεις για την αντίρρηση συνείδησης σε ευρωπαϊκό επίπεδο, η Ελλάδα είναι η μόνη χώρα που αναφέρεται ως η χώρα που δεν καταφέρνει να φέρει την εσωτερική της νομοθεσία για τους αντιρρησίες συνείδησης σε αντίστοιχα επίπεδα διεθνώς αναγνωρισμένα για τα ανθρώπινα δικαιώματα[100]. Και δεν είναι μόνο

[100] Χαρακτηριστική είναι η φράση που χρησιμοποίησε το Ευρωπαϊκό Γραφείο για την αντίρρηση συνείδησης στην Ετήσια Έκθεσή του για τους Αντιρρησίες Συνείδησης το 2016, European Bureau for Conscientious Objection, annual report , Conscientious objection to military Service in Europe 2016, «…1.2.7 … In January 2016, Greece adopted a new law amending certain provisions concerning military service (law 4361/2016). *The law was another missed opportunity to bring*

η ευρωπαϊκή φωνή της δυσμενούς κριτικής για τη χώρα μας. Η Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΕΔΑ)[101] έχει επανειλημμένα κάνει προτάσεις για το θεσμό της εναλλακτικής πολιτικής κοινωνικής υπηρεσίας[102]όπου κάθε φορά γίνεται μνεία για τη μη τιμωρητική φύση της εναλλακτικής υπηρεσίας και την εύλογη διάρκειά της. Παρόμοια μέθοδο ακολουθεί και ο Συνήγορος του Πολίτη, ο οποίος είτε με τις επίσημες εκθέσεις του, είτε με τις έγγραφες διαμεσολαβήσεις/παρεμβάσεις του, κάνει λόγο για υπέρμετρη επιμήκυνση της εναλλακτικής πολιτικής κοινωνικής υπηρεσίας, αν και δεν παραβλέπει το γεγονός ότι στην πράξη συνεπάγεται λιγότερους περιορισμούς των ατομικών ελευθεριών του υπόχρεου και εγκυμονεί λιγότερους κινδύνους από ό,τι το «φέρειν όπλα».

§ 9. Οι συστάσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης

Η αντίρρηση συνείδησης έχει αποτελέσει αντικείμενο ενασχόλησης και από τα δικαιοδοτικά όργανα του Συμβουλίου της Ευρώπης κυρίως με την ανάληψη πρωτοβουλιών νομοθετικού χαρακτήρα. Οι πρωτοβουλίες αυτές αποτυπώνονται στις συστάσεις των οργάνων του Συμβουλίου προς τα Κράτη Μέλη, όπου προσδιορίζονται οι γενικές κατευθυντήριες αρχές για τη ρύθμιση του ζητήματος στις εθνικές έννομες τάξεις. Τα όργανα του Συμβουλίου και ειδικότερα η Κοινοβουλευτική Συνέλευση και το Συμβούλιο Υπουργών, έχουν διατυπώσει, στο πλαίσιο των

---

the legislation about Cos in the line with international human rights law and standards…» . Η Ελλάδα έχασε άλλη μία ευκαιρία να μη συμμορφωθεί με τα διεθνή πρότυπα για τα ανθρώπινα δικαιώματα. www. ebco-beoc.org

[101] Η ΕΕΔΑ είναι το ανεξάρτητο συμβουλευτικό όργανο της ελληνικής Πολιτείας σε θέματα προστασίας Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Έχει συσταθεί με το Ν. 2667/1998 σύμφωνα με κανόνες των Ηνωμένων Εθνών, τις «Αρχές των Παρισίων». Σε αυτήν μετέχουν πρόσωπα οριζόμενα από τριάντα δύο φορείς (ανεξάρτητες Αρχές, πανεπιστημιακές σχολές νομικών επιστημών, συνδικαλιστικές οργανώσεις, ΜΚΟ, πολιτικά κόμματα και υπουργεία).

[102] ΕΕΔΑ «Προτάσεις για το θεσμός της εναλλακτικής πολιτικής- κοινωνικής υπηρεσίας» της 5-7-2001, «Προτάσεις της 10/06/2004 όπως τροποποιήθηκαν στις 01/07/2004 επί ζητημάτων αντιρρησιών συνείδησης και του θεσμού της εναλλακτικής πολιτικής – κοινωνικής υπηρεσίας στην Ελλάδα» της 2-7-2004, «Πρόταση επί της παρ.5, άρθρου 64 του Σχεδίου Νόμου του Υπουργείου Εθνικής Άμυνας «Στρατολογία των Ελλήνων και άλλες διατάξεις» της 25-11-2005, «Παρατηρήσεις της ΕΕΔΑ επί του άρθρου 12 του Σχεδίου Νόμου του Υπουργείου Εθνικής Άμυνας «Ρύθμιση θεμάτων μεταθέσεων οπλιτών, μέριμνας προσωπικού και άλλες διατάξεις»(Αντιρρησίες συνείδησης) της 20-1-2016. Αναλύοντας τις ανωτέρω προτάσεις της ΕΕΔΑ θα διαπιστώσει κανείς, όσον αφορά τη διάρκεια τουλάχιστο της εναλλακτικής υπηρεσίας, ότι ενώ στις παλαιότερες προτάσεις γίνεται λόγος για διάρκεια θητείας *«εύλογη»* που να μην ισοδυναμεί με τιμωρία (5-7-2001), ακολουθεί η πρόταση «…4 Η διάρκεια της άοπλης εναλλακτικής θητείας *να είναι μεγαλύτερη κατά 30% της διάρκειας της κανονικής στρατιωτικής θητείας, ενώ αντίστοιχα η διάρκεια της εναλλακτικής κοινωνικής υπηρεσίας να είναι μεγαλύτερη κατά 50% της διάρκειας της κανονικής στρατιωτικής θητείας*.»(2-7-2004) και τέλος στις προτάσεις της η ΕΕΔΑ στις 20-1-2016 τονίζει ότι «…1….*η διάρκεια της εναλλακτικής υπηρεσίας είναι πολύ μεγαλύτερη από τη διάρκεια της στρατιωτικής θητείας* και καλεί την ελληνική Πολιτεία στην προσαρμογή της νομοθεσίας ώστε η εναλλακτική υπηρεσία να μη συνεπάγεται για τους αντιρρησίες συνείδησης κυρώσεις ή διακρίσεις ως προς τη φύση, το κόστος ή τη διάρκειά της.». Παρατηρούμε έτσι ότι εφόσον εφαρμόζονται εκ των υστέρων οι προτάσεις της ΕΕΔΑ ως προς τη διάρκεια τουλάχιστο της εναλλακτικής υπηρεσίας, ακολουθούν νέες προτάσεις και νέα δεδομένα με αποτέλεσμα να καθίσταται επιβεβλημένη και πάλι η αλλαγή στη διάρκειά της.

αρμοδιοτήτων τους, γενικές κατευθυντήριες αρχές, τις οποίες καλούνται τα Κράτη Μέλη να υιοθετήσουν, κατά τη ρύθμιση του ζητήματος της αντίρρησης συνείδησης στις εθνικές νομοθεσίες.

Το 1967 η Κοινοβουλευτική Συνέλευση του Συμβουλίου της Ευρώπης υιοθέτησε την απόφαση υπ. αριθμ. 337 (1967) με την οποία αναγνωρίστηκαν δύο σημαντικές αρχές για το *«δικαίωμα στην αντίρρηση»*[103]: Σύμφωνα με την πρώτη *« Άτομα που υπόκεινται σε στρατολόγηση για στρατιωτική θητεία και τα οποία για. λόγους συνείδησης ή βαθιάς πεποίθησης προερχόμενης από θρησκευτικά, δεοντολογικά., ηθικά, ανθρωπιστικά, φιλοσοφικά ή παρόμοια κίνητρα αρνούνται να εκτελέσουν ένοπλη υπηρεσία, θα έχουν προσωπικό δικαίωμα απαλλαγής από την υποχρέωση εκτέλεσης αυτής της υπηρεσίας*». Σύμφωνα με τη δεύτερη, *«Το δικαίωμα αυτό θα θεωρείται ότι αντλείται λογικά από τα θεμελιώδη δικαιώματα του ατόμου στα δημοκρατικά κράτη δικαίου, τα οποία εγγυάται το άρθρο 9 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου».* Στη συνέχεια η απόφαση περιέχει προτάσεις για τη διαδικασία διακρίβωσης των σοβαρών λόγων αντίρρησης από κάποια αμερόληπτη διοικητική ή δικαστική αρχή, όπου ο αντιρρησίας θα έχει όλα τα δικονομικά δικαιώματα.

Το ίδιο έτος και με τη Σύσταση 478 (1967) η Συνέλευση ζήτησε από την Επιτροπή των Υπουργών να αναθέσει στην Επιτροπή των Εμπειρογνωμόνων για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου τη διατύπωση προτάσεων, ώστε να υλοποιηθούν οι αρχές που θεσπίστηκαν από τη Συνέλευση με την απόφαση 337, κυρίως μέσω μιας σύμβασης[104].

Η Συνέλευση, επανεξετάζοντας το ζήτημα υιοθέτησε στις 7 Οκτ.1977 τη Σύσταση υπ. αριθμ. 816 (77) για το δικαίωμα της αντίρρησης συνείδησης στη στρατιωτική υπηρεσία. Με τη σύσταση αυτή, συνέστησε στην Επιτροπή των Υπουργών να ενθαρρύνει τις κυβερνήσεις των κρατών – μελών, ώστε να εναρμονίσουν τις εθνικές τους νομοθεσίες με τις υιοθετούμενες, από τη Συνέλευση αρχές, όπως αυτές υιοθετήθηκαν στην Απόφαση 337 και να εισάγουν στην ΕΣΔΑ το δικαίωμα στην αντίρρηση συνείδησης στη στρατιωτική θητεία[105]. Το Συμβούλιο Υπουργών έκρινε, ωστόσο, ότι δεν ήταν σκόπιμο να δοθεί συνέχεια στις προτεινόμενες υποδείξεις, διαβεβαιώνοντας ότι τα περισσότερα Κράτη Μέλη έχουν ήδη αντιμετωπίσει το ζήτημα στις νομοθεσίες τους και άλλα, για λόγους αρχής, δεν μπορούν ακόμη να προβούν σε τροποποίηση της εσωτερικής τους νομοθεσίας.

[103] Βλ Parliamentary Assembly, Session 1966- 18th Session, 26.1.1967- third part (Συμβουλευτική Συνέλευση, 18η Σύνοδος, 3ο Μέρος), www. assembly.coe.int
[104] Βλ όπ.π. σημ. 95
[105] Βλ. Σιμιτσής Κ., Αντίρρηση συνείδησης στη στρατιωτική θητεία: η ανάδυση ενός δικαιώματος του ανθρώπου σε διεθνές επίπεδο, Δίκαιο και Πολιτική, τεύχος 17-18,σελ 61 επ.

Το 1981 το ζήτημα επανήλθε στο Συμβούλιο της Ευρώπης. Μία μελέτη της Διευθύνουσας Επιτροπής Δικαιωμάτων του Ανθρώπου μεταξύ των ετών 1981 και 1986, έδειξε ότι οι υιοθετούμενες λύσεις του ζητήματος στο πλαίσιο των εθνικών έννομων τάξεων των κρατών που αναγνωρίζουν την αντίρρηση συνείδησης παρουσίαζε εξαιρετική ανομοιογένεια και διαπίστωνε την ανάγκη να εναρμονιστούν οι νομοθετικές ρυθμίσεις και πρακτικές των εθνικών έννομων τάξεων στη βάση συγκεκριμένων αρχών και κανόνων[106]. Αυτή η μελέτη οδήγησε στη Σύσταση υπ. αριθμ.(87) της 8ης Απριλίου 1987, κατά την 406η σύνοδο των Αντιπροσώπων των Υπουργών, όπου αναπτύχθηκε η προβληματική και η προοπτική ρύθμισης του ζητήματος[107].

Στο προοίμιο αυτής της Σύστασης το Συμβούλιο των Υπουργών, υπενθυμίζοντας ότι *«ο σεβασμός των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών είναι η κοινή κληρονομιά των κρατών μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης»,* εκτιμώντας *«τα προβλήματα που εγείρονται από την αντίρρηση συνείδησης* στην *υποχρεωτική στρατιωτική θητεία»* και επιθυμώντας *«να αναγνωρισθεί η αντίρρηση συνείδησης στη στρατιωτική θητεία και να διέπεται από κοινές αρχές»,* συνιστά στις κυβερνήσεις των κρατών *«να ευθυγραμμίσουν την εθνική τους νομοθεσία και πρακτική»* με τις υιοθετούμενες αρχές και κανόνες.

Η διατύπωση που χρησιμοποίηση η Επιτροπή των Υπουργών είναι πολύ προσεκτική. Χρησιμοποιούνται λιγότερο δεσμευτικές εκφράσεις, όπως: *«το κράτος μπορεί»,* αντί του *«το κράτος οφείλει».* Επίσης, στο κείμενο της Σύστασης αυτής, δεν διατυπώνεται πλέον ρητώς η παραπομπή της προστασίας της αντίρρησης συνείδησης στο πεδίο προστασίας του άρθρου 9 της Ε.Σ.Δ.Α. Ένα ακόμη από τα σημαντικά σημεία της Σύστασης είναι ο καθορισμός του τρόπου που θα γίνεται η διακρίβωση των σοβαρών λόγων που συνιστούν την αντίρρηση συνείδησης, έτσι ώστε η αίτηση του αντιρρησία να κρίνεται τόσο σε πρώτο όσο και σε δεύτερο βαθμό αντικειμενικά και αμερόληπτα. Τέλος, στο κείμενο της Σύστασης διαφοροποιήθηκε και το ζήτημα της διάρκειας΄ ενώ η Κοινοβουλευτική

[106] Βλ όπ.π. σημ. 97

[107] 30. Βλ. Council of Europe, Parliamentary Assembly, Official reports of debates, vol. III, page 826-833, doc. 5663. Οι περισσότεροι ομιλητές αναφέρθηκαν στην ανάγκη αναγνώρισης της εναλλακτικής θητείας όχι μόνο για λόγους ανθρωπιστικούς, αλλά επιπλέον και για να μην ευνοούνται όσοι απλώς θέλουν να αποφύγουν τη στρατιωτική τους υποχρέωση. Για τη χώρα μας η συζήτηση παρουσιάζει και το εξής ενδιαφέρον: εκ μέρους των Ελλήνων βουλευτών πήρε το λόγο ο κ. Ντεγιάννης, ο οποίος μίλησε στην ελληνική γλώσσα και χωρίς να μοιράσει το κείμενο της ομιλίας του σε κάποια από τις επίσημες γλώσσες, με αποτέλεσμα οι απόψεις της ελληνικής κυβέρνησης να μη γίνουν γνωστές ουσιαστικά αφού δεν τυπώθηκαν στο έγγραφο των πρακτικών της Συνέλευσης. Οι λόγοι που ισχυρίστηκε ο κ. Ντεγιάννης ήταν ως επί το πλείστον λόγοι εθνικής άμυνας. Η Ελβετία επίσης αντιτάχθηκε, επιχειρηματολογώντας κατά του όρου «αντίρρηση συνείδησης» στην περίπτωση άρνησης στρατεύσεως, γιατί ένας τέτοιος όρος θα μπορούσε να νομιμοποιηθεί ενάντια στη χρήση όπλων όχι όμως και ενάντια κάθε στρατιωτικής θητείας. Βλ και Σιμιτσή Κ., Αντίρρηση συνείδησης στη στρατιωτική θητεία: η ανάδυση ενός δικαιώματος του ανθρώπου σε διεθνές επίπεδο, Δίκαιο και Πολιτική, τεύχος 17-18,σελ 61 επ.

Συνέλευση είχε καταλήξει στην παραδοχή ότι η διάρκεια της εναλλακτικής υπηρεσίας θα πρέπει να είναι ίση με την προβλεπόμενη για τη στρατιωτική θητεία, τελικώς υιοθετήθηκε η άποψη ότι *«θα πρέπει να παραμένει σε λογικά όρια, σε σχέση με την ισχύουσα στη στρατιωτική θητεία».*

Είναι γεγονός, ότι η Σύσταση δεν εισάγει νέο δικαίωμα στον κατάλογο των δικαιωμάτων και ασφαλώς δεν έχει υποχρεωτικό χαρακτήρα[108]. Εντούτοις, η Σύσταση R (87) 8 του Συμβουλίου της Ευρώπης, αποτελεί το πιο ολοκληρωμένο και σαφές διεθνές κείμενο που ρητά αναφέρεται στους αντιρρησίες συνείδησης περιέχοντας γι΄ αυτούς ευνοϊκές διατάξεις ως προς τη μεταχείρισή τους, αλλά προτείνοντας παράλληλα και τις μεθόδους διερεύνησης των λόγων της συνείδησης[109].

Όταν υιοθετήθηκε η Σύσταση ο Έλληνας αντιπρόσωπος δήλωσε ότι η κυβέρνησή του επιφυλάσσεται να συμμορφωθεί ή όχι με αυτή, αλλά ακόμη και μετά τη μεταγενέστερη ανεπιφύλακτη αποδοχή της, η Ελλάδα καθυστέρησε τα απαιτούμενα μέτρα εναρμόνισης της εσωτερικής της νομοθεσίας με το περιεχόμενο των αρχών της Σύστασης. Η Κύπρος δε διατύπωσε επιφύλαξη στο άρθρο 9 της Σύστασης, η κυβέρνηση της Ιταλίας απείχε και με ερμηνευτική δήλωση ισχυρίστηκε ότι όπως υιοθετήθηκε η Σύσταση βρισκόταν μακριά από τις προτάσεις της Συνελεύσεως και για το λόγο αυτό η Σύσταση έμοιαζε αναποτελεσματική, ενώ οι κυβερνήσεις της Ελβετίας και της Τουρκίας απείχαν και με ερμηνευτικές δηλώσεις διακήρυξαν ότι αδυνατούν να συμμορφωθούν με το κείμενο[110].

Τέλος το 2001 η Κοινοβουλευτική Συνέλευση του Συμβουλίου της Ευρώπης με τη Σύσταση 1518 (2001) υπενθυμίζει αφενός τις υποχρεώσεις που έχει αναλάβει στον τομέα της αντίρρησης συνείδησης στη στρατιωτική θητεία με την απόφαση υπ. αριθμ. 337 (1967), τη Σύσταση υπ. αριθμ. 816 (77) και Σύσταση R (87) 8 του 1987 καθώς και ότι το δικαίωμα στην αντίρρηση συνείδησης αναφορικά με την υποχρεωτική στράτευση απασχολεί για παραπάνω από τριάντα χρόνια το Συμβούλιο της Ευρώπης. Το δικαίωμα αντίρρησης συνείδησης αποτελεί θεμελιώδη πτυχή του δικαιώματος στην ελευθερία της σκέψης, συνείδησης και της θρησκείας και κατοχυρώνεται στην Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα

[108] Σύμφωνα με το άρθρ.16 του Καταστατικού του Συμβουλίου της Ευρώπης, υποχρεωτική ισχύ έχουν μόνο οι αποφάσεις της Επιτροπής των Υπουργών για «παν ζήτημα σχετικόν με την οργάνωσιν και τους εσωτερικούς κανονισμούς του Συμβουλίου της Ευρώπης.» Αντίθετα οι Συστάσεις προέρχονται από τα πορίσματα της Επιτροπής των Υπουργών τα οποία «δύνανται εάν συντρέχει λόγος να περιαφθώσι τύπου συστάσεων προς τας Κυβερνήσεις» ενώ ακόμη «η Επιτροπή δύναται να προσκαλεί ταύτας, όπως γνωστοποιώσιν εις αυτήν την υπ΄αυτών δοθείσαν συνέχειαν εις τας ρηθείσας συστάσεις». (άρθ. 15.2 Καταστατικού του Συμβουλίου της Ευρώπης). Καμία συνέχεια δεν προβλέπεται ούτε κάποιος μηχανισμός εφαρμογής όπως στην ΕΣΔΑ.

[109] Βλ όπ.π. σημ.97

[110] Βλ οπ.π. σημ.97 και Λυκοβαρδή Κ., Η αντίρρηση συνείδησης στη στρατιωτική θητεία, Το Σ 3/2000, σελ.461 επ.

Δικαιώματα του Ανθρώπου. Το καθεστώς των αντιρρησιών συνείδησης διαφέρει από χώρα σε χώρα έχοντας βέβαια σαν αποτέλεσμα διαφορετικά επίπεδα προστασίας. Η Σύσταση κάνει έκκληση κυρίως στα πέντε κράτη – μέλη που δεν έχουν ακόμη αναγνωρίσει στην εσωτερική τους νομοθεσία το καθεστώς των αντιρρησιών συνείδησης, να εισαγάγουν σε αυτή: το δικαίωμα να εγγραφεί ο αιτών ως αντιρρησίας συνείδησης οποιαδήποτε στιγμή: πριν, κατά τη διάρκεια ή μετά από τη στράτευση, ή την εκτέλεση της στρατιωτικής υπηρεσίας του, το δικαίωμα στα μόνιμα μέλη των ενόπλων δυνάμεων να υποβάλουν αίτηση για την αναγνώρισή τους ως αντιρρησίες συνείδησης, το δικαίωμα για όλους τους κληρωτούς να λαμβάνουν πληροφορίες σχετικά με το θεσμό της αντίρρησης συνείδησης καθώς και των μέσων απόκτησης αυτού και τέλος ότι η εναλλακτική υπηρεσία θα πρέπει να έχει ένα σαφώς πολιτικό κοινωνικό και όχι αποτρεπτικό ή τιμωρητικό χαρακτήρα[111]. Προωθεί τέλος ρητά ειδική ρύθμιση στην ΕΣΔΑ για το δικαίωμα στην αντίρρηση συνείδησης ύστερα από αναθεώρηση των άρθρων 4 παρ. 3 (β) και 9 της ΕΣΔΑ.

[111] Βλ Parliamentary Assembly, Session 2001, May Standing Committee (Instanbul,TR) , 23.5.2001,www. assembly.coe.int

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ

§ 10. Το Συμβούλιο της Επικρατείας

Η στάση της νομολογίας του Συμβουλίου της Επικρατείας αν και μακραίωνη και όχι πάντα με τους πιο καλούς οιωνούς, τείνει προς την προς την κατεύθυνση ότι ούτε το Σύνταγμα ούτε η ΕΣΔΑ κατοχυρώνουν ατομικό δικαίωμα απαλλαγής των ικανών να φέρουν όπλα από την υποχρέωση στράτευσης για λόγους συνείδησης. Στις σχετικές αποφάσεις το ζήτημα εξετάζεται υπό το πρίσμα των άρθρων 6, παρ. 4 του Συντάγματος και των άρθρων 4 (παρ. 1,2, 3), 9, παρ'. 1 (ελευθερία θρησκευτικής συνείδησης) και 10, παρ. 1 (ελευθερία έκφρασης) της ΕΣΔΑ, καταλήγοντας στην κρίση ότι είναι συνταγματικά ανεκτή[112] η θέση είτε της άοπλης θητείας (για όσο χρονικό διάστημα αυτή ίσχυσε), είτε της κοινωνικής – πολιτικής υπηρεσίας για τους αρνούμενους να εκπληρώσουν τη στρατιωτική τους υποχρέωση λόγω θρησκευτικών ή ιδεολογικών πεποιθήσεων και κατά συνέπεια η παρέκκλιση από την καθολική υποχρέωση στράτευσης, εφόσον υπαγορεύεται από σοβαρούς λόγους δημοσίου συμφέροντος, καθοριζόμενους από το νόμο επί τη βάσει γενικών και αντικειμενικών κριτηρίων και υπό την προϋπόθεση ότι δεν διαταράσσεται η εύρυθμη λειτουργία του στρατεύματος.

Παρά το γεγονός ότι ο ίδιος ο νόμος ομιλεί για δικαίωμα, ο θεσμός της εναλλακτικής υπηρεσίας προσομοιάζει περισσότερο με ρύθμιση χαριστικής διευθέτησης του ζητήματος παρά με αναγνώριση δικαιώματος. Η απαλλαγή των αντιρρησιών συνείδησης από την καθολική υποχρέωση στράτευσης και η δυνατότητα εκπλήρωσης εναλλακτικής υπηρεσίας εμφανίζεται κατά συνέπεια ως ευχέρεια την οποία αποδίδει ο νομοθέτης και υφίσταται υπό τους όρους που εκείνος προσδιορίζει. Με το ανωτέρω αιτιολογικό έχει κριθεί συνταγματικά επιτρεπτός και ο θεσμός της έκπτωσης[113].

Το Συμβούλιο της Επικράτειας έχει αποφανθεί όχι μόνο γενικώς για το θεσμό της εναλλακτικής κοινωνικής υπηρεσίας αλλά και για ειδικότερα ζητήματα που σχετίζονται με τον τρόπο εκπλήρωσης της εναλλακτικής υπηρεσίας καθώς και υπαγωγής στο καθεστώς των αντιρρησιών

[112] Βλ. ΣτΕ 526/2001, 2001 η οποία εκτός των άλλων αναφέρει ότι «…δεν κατοχυρώνεται μεν, ούτε από το Σύνταγμα, ούτε από τις ως άνω διατάξεις…της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών, ατομικό δικαίωμα απαλλαγής των ικανών να φέρουν όπλα Ελλήνων, από την υποχρέωση προς στράτευση για λόγους αντίρρησης συνείδησης, είναι όμως συνταγματικώς ανεκτή, εν όψει των ανωτέρω, εφόσον συντρέχουν σοβαρό λόγοι δημοσίου συμφέροντος και δεν θίγεται η εύρυθμη λειτουργία του στρατεύματος, η θέσπιση άοπλης στρατιωτικής θητείας ή και άλλου είδους υποχρεωτικής (πχ κοινωνικής) υπηρεσίας για του αρνούμενους να εκπληρώσουν τις στρατιωτικές τους υποχρεώσεις λόγω θρησκευτικών ή ιδεολογικών πεποιθήσεων…» και ΣτΕ 1675/2001, 575/2001, 4508/2001, 202/2002,284/2003

[113] ΣτΕ 2274/2003

συνείδησης. Έτσι, σε αρκετές αποφάσεις του[114] το Δικαστήριο έχει ακυρώσει απορριπτικές αποφάσεις των αρμόδιων στρατολογικών υπηρεσιών ή του Υπουργού Εθνικής Άμυνας για υπαγωγή των αιτούντων στο καθεστώς της εναλλακτικής υπηρεσίας, διαπιστώνοντας τυπικές παραλείψεις της Διοίκησης κατά την τήρηση της σύμφωνης με το νόμο διαδικασίας. Συγκεκριμένα, το Δικαστήριο έκρινε ότι οι στρατολογικές υπηρεσίες είναι μεν αρμόδιες να απορρίψουν για τυπικούς λόγους αίτημα υπαγωγής αντιρρησιών συνείδησης (π.χ. μη εμπρόθεσμη παρουσίαση ενώπιον της αρμόδιας υγειονομικής επιτροπής), ωστόσο τυχόν απόρριψη για τους λόγους αυτούς δεν αποκλείει την επαναφορά του αιτήματος από τον ενδιαφερόμενο έτσι ώστε να του δοθεί η δυνατότητα για κατ' ουσίαν εξέταση του αιτήματος του.

Το Συμβούλιο της Επικράτειας έχει απασχολήσει επίσης το ζήτημα της πρόσκλησης για αυτοπρόσωπη παρουσία του υποψηφίου προς υπαγωγή ενώπιον της αρμόδιας Επιτροπής του άρθρου 62, παρ. 1 Ν.3421/2005. Στις εν λόγω αποφάσεις έχει κριθεί απαραίτητο να προκύπτει με ασφάλεια από τα στοιχεία του φακέλου το γεγονός ότι ο ενδιαφερόμενος έλαβε γνώση της σχετικής πρόσκλησης. Επίσης, έχει κριθεί αναγκαία η αναλυτική καταγραφή στα πρακτικά των ειδικών λόγων στους οποίους η Επιτροπή στήριξε την αρνητική της γνώμη. Εφόσον δε η Επιτροπή στηρίζει την κρίση της σε αξιολογικές κρίσεις, είναι αναγκαία η αναλυτική παράθεση των λόγων που τις στοιχειοθετούν. Ειδικότερα, κρίθηκε αναγκαία η καταγραφή στα πρακτικά των ερωτήσεων και απαντήσεων κατά την αυτοπρόσωπη παρουσία του ενδιαφερομένου, όταν, για παράδειγμα, η Επιτροπή διαμορφώνει αρνητική γνώμη και στηρίζει την κρίση της αυτή στον μη πειστικό τρόπο παρουσίασης των ιδεολογικών αντιλήψεων που υπαγορεύουν την άρνηση του αιτούντος να στρατευθεί. Με τον τρόπο αυτό εξειδικεύεται η αιτιολογία[115] στην οποία στήριξε την κρίση της η Επιτροπή και καθίσταται εφικτός ο ακυρωτικός έλεγχος από τα δικαστήρια.

Με τη ΣτΕ 1119/2004[116] κρίθηκε ότι οι διατάξεις των άρθρων 18 και 20 §1 ν.2510/1997 με τις οποίες αφενός μεν προσδιορίζονται οι λόγοι αντίρρησης συνείδησης που δικαιολογούν την απαλλαγή από την υποχρέωση εκπληρώσεως ένοπλης θητείας, αφετέρου δε θεσπίζεται ειδική διοικητική διαδικασία για τον έλεγχο της συνδρομής κατά των ανωτέρω λόγων απαλλαγής, είναι

[114] Βλ. ΣτΕ 526/2001, 284/2003, 1675/2001

[115] ΣτΕ 3885/2002, Η Επιτροπή κατέληξε σε αρνητική εισήγηση βασιζόμενη στην έλλειψη εξωτερικών στοιχείων τεκμηρίωσης των ισχυρισμών του αιτούντος (διερεύνησε εάν ο ενδιαφερόμενος ασπάζεται γνωστό ιδεολογικό ή θρησκευτικό δόγμα που εναντιώνεται στη στράτευση, καθώς και εάν είχε στο παρελθόν αναπτύξει σχετική κοινωνική ή άλλης μορφής δραστηριότητα) αλλά και στην κρίση ότι ο ενδιαφερόμενος δεν εξέθεσε πειστικά ενώπιον της Επιτροπής τη γενική αντίληψη περί ζωής που του απαγορεύει την ανάληψη στρατιωτικής υπηρεσίας, χωρίς να εξειδικεύονται στα πρακτικά οι λόγοι της μη πειστικότητας του αιτούντος.

[116] Βλ. σε Νομοκανονικά 1/2006 σελ. 108-117 (με ενημερωτικό σημείωμα Γ.Ι.Ανδρουτσόπουλου)

σύμφωνες με τις διατάξεις των άρθρων 4 §§1,6 και της ερμηνευτικής δήλωσης της §6 και του άρθρου 5 παρ. 1 Σ, με τις οποίες επιτρέπεται, αντί της ένοπλης ή εν γένει της στρατιωτικής υπηρεσίας, να προβλέπεται από τον κοινό νομοθέτη η υποχρεωτική προσφορά άλλων υπηρεσιών εκ μέρους εκείνων που έχουν «τεκμηριωμένη» αντίρρηση συνείδησης. Επιπλέον είναι σύμφωνες με τις διατάξεις των διεθνών συμβάσεων (άρθ. 4, 9 παρ.1, 10 παρ. 1, 14 της ΕΣΔΑ και άρθ. 8,18,19,26 της ΔΣΑΠΔ) με τις οποίες επιτρέπεται στον κοινό νομοθέτη να λαμβάνει τα αναγκαία μέτρα για τη διαπίστωση της ειλικρίνειας και σοβαρότητας των λόγων αντίρρησης συνείδησης, των οποίων γίνεται επίκληση, προκειμένου να χορηγηθεί απαλλαγή από την υποχρέωση εκπλήρωσης ένοπλης θητείας.

Με τη ΣτΕ 2793/2005 κρίθηκε ότι κατά την έννοια του άρθρου 18 παρ. 4 Ν.2510/1997 η προηγηθείσα ένοπλη στρατιωτική υπηρεσία του αιτούμενου την υπαγωγή στις διατάξεις του νόμου περί αντιρρησιών συνείδησης, κωλύει σε κάθε περίπτωση και ανεξάρτητα από τις τότε πεποιθήσεις του αιτούντος την αποδοχή του αιτήματός του, δεδομένου ότι η εν λόγω ένοπλη στρατιωτική υπηρεσία αποδεικνύει ότι όντως δεν συντρέχουν οι λόγοι συνείδησης που δικαιολογούν την απαλλαγή από την υποχρέωση εκπλήρωσης ένοπλης θητείας. Η πλειοψηφία του ΣτΕ θεώρησε ότι η μεταβολή των θρησκευτικών πεποιθήσεων του αιτούντος λίγο χρόνο πριν από την κλήση του για να υπηρετήσει τη στρατιωτική του θητεία, μόνο ως προσχηματική νοείται, ώστε το αίτημά του δεν στεγάζεται την αξιούμενη από το Σύνταγμα «τεκμηριωμένη» αντίρρηση συνείδησης. Ωστόσο εκφράσθηκε και η αντίθετη γνώμη της μειοψηφίας σύμφωνα με την οποία η κρίσιμη διάταξη είναι ερμηνευτέα βάσει των άρθρων 9 και 14 της ΕΣΔΑ και 18 και 26 της ΔΣΑΠΔ. Η προηγηθεί σα ένοπλη υπηρεσία συνιστά κώλυμα υπαγωγής στις διατάξεις των άρθρων 18-24 Ν.2510/1997 μόνο αν εκπληρωθεί σε χρονικό διάστημα, που ο αιτούμενος την υπαγωγή είχε ήδη ενστερνισθεί τις πεποιθήσεις που τον εμποδίζουν να υπηρετήσει ενόπλως.

Στην απόφαση ΣτΕ 1845/2007 (επταμελούς συνθέσεως κατόπιν παραπομπής από το ΣΤ΄ Τμήμα με την ΣτΕ υπ΄αριθμ. 2472/2006) όπου αίτημα για αναγνώριση του αιτούντα ως αντιρρησία συνείδησης απορρίφθηκε για το λόγο ότι δεν πληρούνταν οι νόμιμες προϋποθέσεις και συγκεκριμένα επειδή ο αιτών είχε υπηρετήσεις ενόπλως σε ξένες Ένοπλες Δυνάμεις, το Ανώτατο Δικαστήριο δικαίωσε τον αιτούντα και ακύρωσε την αντίστοιχη απόφαση του Στρατολογικού Γραφείου αναπέμποντας την υπόθεση σε αυτό[117].

[117] Η πλειοψηφία ακολούθησε την γνώμη της μειοψηφίας της ΣτΕ 2793/2005. Η μειοψηφία όμως της ΣτΕ 1845/2007 υποστήριξε ότι σύμφωνα με το άρθ.4 παρ. 6 Συντ. και την οικεία ερμηνευτική δήλωση, η υποχρέωση στράτευσης είναι καθολική και επιπλέον δεν κατοχυρώνεται ούτε από το Σύνταγμα ούτε από την ΕΣΔΑ ατομικό δικαίωμα απαλλαγής για λόγους συνείδησης. Αυτή η εξαιρετική δυνατότητα είναι συνταγματικά ανεκτή μονο όταν εδράζεται σε «τεκμηριωμένη»

Με την ΟλΣτΕ 170/2010 κρίθηκε ότι οι διατάξεις του άρθρου 18 Ν.2510/1997 προσδιορίζουν τους λόγους αντίρρησης συνείδησης, οι οποίοι δικαιολογούν την απαλλαγή από την υποχρέωση εκπλήρωσης ένοπλης στρατιωτικής υπηρεσίας και καθορίζονται εξαιρέσεις από την υπαγωγή στις διατάξεις του νόμου αυτού, λόγω της συνδρομής περιστατικών, από τα οποία προκύπτει η έλλειψη των ανωτέρω λόγων. Εξάλλου η θέσπιση κριτηρίων από τον κοινό νομοθέτη για τη διαπίστωση της ειλικρίνειας και σοβαρότητας των λόγων αντίρρησης συνείδησης, τους οποίους επικαλείται κάποιος προκειμένου να του χορηγηθεί απαλλαγή από την υποχρέωση εκπλήρωσης ένοπλης θητείας, είναι σύμφωνη με τις διατάξεις των άρθρων 4 παρ. 1 και 6, 13 παρ. 1 και 4 του Συντάγματος και των αντίστοιχων των διεθνών συμβάσεων. Ωστόσο τα κριτήρια αυτά πρέπει σύμφωνα με τα ανωτέρω να είναι συνταγματικώς θεμιτά δηλαδή να μην παραβιάζουν συνταγματικώς προστατευόμενα ατομικά δικαιώματα. Η ένοπλη υπηρεσία στις ελληνικές ή αλλοδαπές Ένοπλες Δυνάμεις αποτελεί κώλυμα υπαγωγής στις διατάξεις του Ν. 2510/1997 , μόνο εάν ο αιτούμενος την υπαγωγή του στις διατάξεις αυτές, είχε ήδη ενστερνιστεί τις ίδιες πεποιθήσεις που τον εμποδίζουν στην εκπλήρωση ένοπλης θητείας για λόγους συνείδησης.

§ 11. Η ΕΣΔΑ

Από τα πρώτα χρόνια ακόμη λειτουργίας της, η ΕΣΔΑ έγινε δέκτης ατομικών προσφυγών με αντικείμενο τη στρατιωτική θητεία ή τον τρόπο εφαρμογής της άοπλης ή της εναλλακτικής θητείας. Τα επιχειρήματα αντλούνταν είτε από το άρθρο 4 ΕΣΔΑ (ελευθερία στην υποχρεωτική ή αναγκαστική εργασία) είτε από το άρθρο 9 ΕΣΔΑ (ελευθερία της σκέψης, της συνείδησης και της θρησκείας) σε συνδυασμό με το άρθρο 14 ΕΣΔΑ (απαγόρευση της διακρίνουσας μεταχείρισης)[118].

αντίρρηση συνείδησης. Επομένως, για την υπαγωγή στο εξαιρετικό αυτό καθεστώς δεν αρκεί η απλή επίκληση των τύποις θρησκευτικών πεποιθήσεων του αιτούμενου την υπαγωγή διότι αυτό θα οδηγούσε σε διακριτική μεταχείριση των οπαδών ορισμένων θρησκειών έναντι των λοιπών, σε αντίθεση προς τα άρθ. 4 παρ. 1 και 13 παρ. 4 Συντ. Αντιθέτως για την υπαγωγή απαιτείται εκτός από την επίκληση και απόδειξη ότι όλη η συμπεριφορά του αιτούμενου την υπαγωγή τελεί σε αρμονία με τις επικαλούμενες πεποιθήσεις, οι οποίες θα δικαιολογούσαν καταρχήν την εξαίρεσή του από τον κανόνα της ένοπλης θητείας. Στο πλαίσιο αυτό η θέσπιση από το νόμο τεκμηρίων, όπως η προηγούμενη εκτέλεση ένοπλης υπηρεσίας τα οποία αντιστοιχούν σε συμπεριφορά προφανώς ασύμβατη κατά την κοινή πείρα, με τους συνειδησιακούς λόγους που δικαιολογούν την εξαίρεση από τη στρατιωτική θητεία, είναι σύμφωνη με το εξαιρετικό αυτό καθεστώς, που ως τέτοιο πρέπει να ερμηνεύεται στενά. Συνεπώς κατά την έννοια του άρθρου 18 παρ. 4 περ. α΄ Ν.2510/1997, η προηγούμενη ένοπλη υπηρεσία οποτεδήποτε και αν έλαβε χώρα αποκλείει την υπαγωγή επειδή συνάγεται ΄τοι δεν συντρέχουν οι λόγοι συνείδησης που δικαιολογούν την απαλλαγή από τη στράτευση. Η ερμηνεία αυτή δεν αντίκειται στο άρθ. 9 και 14 ΕΣΔΑ ούτε στα άρθρα 18,26 ΔΣΑΠΔ ή στην αρχή της αναλογικότητας διότι δεν απαγορεύει τη μεταβολή θρησκείας ή πεποιθήσεων ούτε οδηγεί σε διακριτική μεταχείριση των αιτουμένων την υπαγωγή στο Ν.2510/1997, εξαιτίας των θρησκευτικών τους πεποιθήσεων αλλά σκοπείται μόνο ο αποκλεισμός των προσώπων που λόγω της προηγούμενης συμπεριφοράς τους, συνάγεται ότι δεν συντρέχουν συνειδησιακοί λόγοι απαλλαγής από την ένοπλη θητεία.

[118] Σιμιτσή Κ., Αντίρρηση συνείδησης στη στρατιωτική θητεία: η ανάδυση ενός δικαιώματος του ανθρώπου σε διεθνές επίπεδο, Δίκαιο και Πολιτική, τεύχος 17-18,σελ 61 επ

Αποτελεί γεγονός ότι η ΕΣΔΑ δεν επιφυλάσσει ειδική προστασία για την αντίρρηση συνείδησης, δεδομένου ότι τέτοιο δικαίωμα δεν κατοχυρώνεται ρητά στη Σύμβαση. Για χρόνια ήταν παγιωμένη η νομολογιακή τάση να διαφυλαχθεί η ευχέρεια των κρατών να ρυθμίσουν εκείνα το ζήτημα. Χαρακτηριστικό είναι ότι οι προσφυγές των αντιρρησιών δεν ξεπερνούσαν το πολιτικό «φιλτράρισμα» του Συμβουλίου Υπουργών ώστε να εκδικαστούν από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου[119].

Παρά την παραδοχή ότι η άρνηση στράτευσης προσλαμβάνει χαρακτήρα συγκεκριμένης πρακτικής, αναγνωρίσιμης κατά την εξωτερίκευσή της και υπαγορευόμενης από λόγους συνείδησης, η Επιτροπή δεν εξέταζε τη νομιμότητα αυτών των συμπεριφορών υπό το πρίσμα του άρθρου 9 και των περιορισμών που αυτό προβλέπει (και αφορούν στα αναγκαία μέτρα για τη διαφύλαξη της δημόσιας ασφάλειας, της δημόσιας τάξης, της υγείας, της ηθικής και των δικαιωμάτων και ελευθεριών των άλλων σε μια δημοκρατική κοινωνία), αλλά αντλούσε επιχειρήματα από τη διάταξη του άρθρου 4 παρ. 3 της Σύμβασης, το οποίο προβλέπει ότι η στρατιωτική ή η εναλλακτική υπηρεσία των αντιρρησιών συνείδησης σε όποιες χώρες αυτή αναγνωρίζεται ως νόμιμη δεν θεωρείται αναγκαστική ή υποχρεωτική εργασία.

Έως το 1976, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ενέτασσε στην προστασία του άρθρου 9 την ελευθερία συνείδησης στις εξωτερικές της εκφάνσεις. Σταδιακά, θεωρήθηκε ότι εμπίπτουν στο πεδίο προστασίας του άρθρου 9 και πράξεις άμεσα συνδεδεμένες με εσωτερικές πτυχές της θρησκευτικής συνείδησης, όπως πράξεις που υπαγορεύονται από κάποιο δόγμα ή αποτελούν εξωτερίκευση της ευλάβειας ή της πίστης στο πλαίσιο μιας θρησκείας ή πεποίθησης.

Η πρώτη υπόθεση που έδωσε την ευκαιρία στην ΕυρΕΔΑ να ασχοληθεί με την αντίρρηση συνείδησης είναι η υπόθεση Grandrath κατά Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας[120]. Από την προσφυγή του Grandrath διαπιστώνουμε ότι κατά την Επιτροπή η υποχρέωση πολιτικής θητείας για τους αντιρρησίες συνείδησης δεν παραβιάζει το άρθρο 4 παρ.2 της Σύμβασης, που απαγορεύει την αναγκαστική ή υποχρεωτική εργασία, διότι η παράγραφος 3 εδάφιο β του ίδιου άρθρου, ρητά αναγνωρίζει ότι δεν θεωρείται αναγκαστική ή υποχρεωτική εργασία κάθε υπηρεσία στρατιωτικής φύσεως ή κάθε άλλη υπηρεσία σε αντικατάστασή της, στις περιπτώσεις των αντιρρησιών συνείδησης στις χώρες που αυτό αναγνωρίζεται ως νόμιμο. Θεώρησε δηλαδή η Επιτροπή ότι εφαρμόζεται στη

[119] Λυκοβαρδή Κ., Η αντίρρηση συνείδησης στη στρατιωτική θητεία, Το Σ 3/2000, σελ. 476

[120] Προσφυγή υπ΄αριθμ. 2299/64. Απόφαση ΕυρΕΔΑ για το παραδεκτό της προσφυγής 2-4-1965 . Επί της ουσίας απόφαση της Επιτροπής στην έκθεσή της 12-12-1966 που επιβεβαιώθηκε από τη απόφαση Επιτροπής των Υπουργών στις 29-6-1967, βλ Σιμιτσή Κ.,όπ.π. σημ. 118

συγκεκριμένη περίπτωση το άρθρο 4 της ΕΣΔΑ επειδή η προσφυγή αφορούσε το ειδικό ζήτημα της θρησκείας, σε αντίθεση με το άρθρο 9 ΕΣΔΑ που είναι γενικότερο. Σε κάθε περίπτωση η αντίρρηση συνείδησης δεν συνεπάγεται και το δικαίωμα εξαίρεσης από την εναλλακτική πολιτική θητεία. Άλλωστε η ολική αντίρρηση συνείδησης θα ήταν έξω από οποιαδήποτε έννοια δημόσιου καθήκοντος προς τη χώρα.

Σε μεταγενέστερη Έκθεσή της η Επιτροπή, στην υπόθεση Τσιρλής και Κουλούμπας , ο επίτροπος Liddy ανέπτυξε διεξοδικά τους λόγους για τους οποίους οι ισχυρισμοί των αντιρρησιών συνείδησης θα έπρεπε να εξετάζονται στα πλαίσια του άρθρου 9 ΕΣΔΑ[121]. Η Επιτροπή έκρινε ότι σημειώθηκε διάκριση σε βάρος των Χριστιανών Μαρτύρων του Ιεχωβά ως προς την απόλαυση του δικαιώματος στη θρησκευτική ελευθερία[122].

Στη νομολογία της η Επιτροπή φαίνεται να έχει υιοθετήσει σταδιακά την άποψη ότι η ελευθερία συνείδησης αποβλέπει στην προστασία της εσωτερικής διάστασης της συνείδησης, χωρίς ωστόσο η προστασία αυτή να εγγυάται το δικαίωμα να ενεργεί κάποιος δημόσια με τον τρόπο που του υπαγορεύουν οι εν λόγω πεποιθήσεις. Εντούτοις, φαίνεται ότι η Επιτροπή αποδεχόταν προοδευτικά ότι η αντίρρηση συνείδησης καταλαμβάνει χώρο στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 9 της ΕΣΔΑ και έμοιαζε να θέλει να επιφυλάξει για το μέλλον, και υπό πιο ώριμες συνθήκες, μια λύση για ένα πρόβλημα που εξακολουθούσε να είναι αμφισβητούμενο.

Τον προσανατολισμό αυτό επιβεβαιώνει η Έκθεση της Επιτροπής στην υπόθεση *Θλιμμένος κατά Ελλάδας*[123], αλλά και η ίδια η απόφαση ταυ Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων. Η προσφυγή αφορούσε στην παράλειψη διορισμού στο Σώμα Ορκωτών Λογιστών

---

[121] Η επιχειρηματολογία είναι η ακόλουθη: Πρώτον, οι αναφορές των παραγράφων του άρθρου 4 ΕΣΔΑ αφορούν ειδικά το προστατευόμενο από το άρθρο 4 δικαίωμα, δηλαδή, την απαγόρευση της δουλείας και των καταναγκαστικών έργων. Δεύτερον, η ΕΣΔΑ δεν αναγνωρίζει δικαίωμα στα κράτη να επιβάλλουν κατά τρόπο εντελώς ανεξέλεγκτο, είτε την αμιγώς στρατιωτική είτε την εναλλακτική στρατιωτική θητεία. Αυτό αποδεικνύει και ο έλεγχος που διενήργησε το Δικαστήριο στην γερμανική Απόφαση Schmidt (ΕυρΔΔΑ, Απόφαση της 18.7.1994, série A, αρ. 291-B) κρίνοντας ότι παραβιάζεται το άρθρο 4 παρ. 3 σε συνδυασμό με το άρθρο 14 ΕΣΔΑ γιατί επιβλήθηκε - αποκλειστικά για τον ανδρικό πληθυσμό του κρατιδίου του BadeWurtemberg - υποχρέωση υπηρεσίας σε πυροσβεστικά σώματα. Τρίτον, στην Απόφαση Schmidt το Δικαστήριο διαπίστωσε παραβίαση του άρθρου 14 ΕΣΔΑ σε συνδυασμό με το άρθρο 1 του πρώτου πρόσθετου στην ΕΣΔΑ πρωτοκόλλου (σχετικά με την υποχρέωση οικονομικής ενίσχυσης μόνο από τον ανδρικό πληθυσμό σε πυροσβεστικά σώματα). Δεν κρίθηκε, επομένως, ότι το άρθρο 4 παρ. 3 ΕΣΔΑ αποτρέπει την εφαρμογή του άρθρου 1 του πρώτου πρόσθετου στην ΕΣΔΑ πρωτοκόλλου, όπως λανθασμένα ερμηνεύτηκε με το άρθρο 9 ΕΣΔΑ στην Grandrath. Τέλος, η ίδια η διατύπωση του άρθρου 4 παρ. 3 (β) ΕΣΔΑ («οποιαδήποτε θητεία σε όσες χώρες αναγνωρίζουν την αντίρρηση συνείδησης») αποδεικνύει ότι οι συντάκτες της ΕΣΔΑ δεν θέλησαν να καταστήσουν υποχρεωτική τη στράτευση, απλώς έλαβαν υπόψη τους ότι μερικές χώρες μόνο αναγνωρίζουν την αντίρρηση συνείδησης., βλ. Κτιστάκης Γ., Θρησκευτική ελευθερία και Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή 2004, σελ 174 επ.

[122] Αρ. προσφυγών 19233/91 και 19234/91, http://www.echr.coe.int (Έκθεση 7.3.1996)

[123] Αρ. προσφυγής 34369/97, 4.12.1998, http://www.echr.coe.int

μάρτυρα του Ιεχωβά, επειδή είχε καταδικασθεί από το Διαρκές Στρατοδικείο Αθηνών για απείθεια σε καιρό γενικής επιστράτευσης, λόγω της άρνησής του να εκτελέσει τη θητεία του ως άοπλος στρατιώτης, επικαλούμενος τις θρησκευτικές πεποιθήσεις. Η Επιτροπή εξέτασε την προσφυγή υπό το πρίσμα των άρθρων 9 και 14 της ΕΣΔΑ και έκρινε ότι το δικαίωμα να μην υφίσταται κάποιος διακρίσεις, όσον αφορά στην απόλαυση των δικαιωμάτων που εγγυάται η Σύμβαση, δεν παραβιάζεται μόνον όταν τα κράτη μεταχειρίζονται με διαφορετικό τρόπο άτομα που βρίσκονται σε όμοιες καταστάσεις, χωρίς να υπάρχει αντικειμενική και εύλογη προς τούτο αιτιολογία, αλλά και όταν παραλείπουν να αντιμετωπίσουν διαφορετικά περιπτώσεις που διαφέρουν μεταξύ τους ουσιωδώς. Έτσι, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η παράλειψη διαφοροποίησης των προϋποθέσεων πρόσβασης στο επάγγελμα του ορκωτού λογιστή και η ανεξαίρετη τήρηση της γενικής προϋπόθεσης περί μη καταδίκης για κακούργημα, χωρίς καμία ειδική πρόβλεψη για εκείνους που καταδικάστηκαν για ανυπακοή, επειδή αρνήθηκαν να υπηρετήσουν στις ένοπλες δυνάμεις για λόγους συνείδησης, παραβιάζει το δικαίωμα του προσφεύγοντος να μην υφίσταται διακρίσεις, ιδίως όσον αφορά στο δικαίωμα εκδήλωσης της θρησκείας του[124].

Έτσι, μολονότι δεν αναγνωρίσθηκε αυτοτελής παραβίαση του άρθρου 9, το Δικαστήριο διαπίστωσε την παραβίαση της ειδικής αυτής εκδήλωσης της ελευθερίας της συνείδησης, συνδυάζοντάς τη με την απαγόρευση διακρίσεων που επιβάλλει το άρθρο 14. Έστω και η συνδυαζόμενη υπαγωγή των περιστατικών της υπόθεσης *Θλιμμένου* στη διάταξη του άρθρου 9 αποτελεί μια σημαντική εξέλιξη στη νομική αντιμετώπιση του ζητήματος, επιβεβαιώνοντας την εξαρχής διαφαινόμενη τάση να καταλάβει η αντίρρηση συνείδησης χώρο στο πεδίο προστασίας της ελευθερίας συνείδησης.

Προσφάτως το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ), εξέδωσε απόφαση στην υπόθεση Παπαβασιλάκης κατά Ελλάδας (αίτηση υπ' αριθμόν 66899/14)[125]. Το Δικαστήριο υποστήριξε, ομόφωνα, ότι υπήρξε παραβίαση του Άρθρου 9 (ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας) της ΕΣΔΑ. Η υπόθεση αφορούσε την άρνηση των αρχών αναγνωρίσουν τον κ. Παπαβασιλάκη ως αντιρρησία συνείδησης και να του επιτρέψουν να κάνει εναλλακτική πολιτική υπηρεσία αντί της στρατιωτικής θητείας. Το Δικαστήριο έκρινε συγκεκριμένα ότι οι ελληνικές αρχές απέτυχαν στο καθήκον τους να διασφαλίσουν ότι η συνέντευξη των αντιρρησιών

[124] .βλ. Κτιστάκης Γ., Θρησκευτική ελευθερία και Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή 2004, σελ 174 επ

[125] HR 288(2016)/ 15-9-2016, Press Release, απόφαση στην οποία συμμετείχε ως εκπρόσωπος της Ελλάδος ο κ. Λίνος-Αλέξανδρος Σισιλιάνος

συνείδησης από την Ειδική Επιτροπή θα γινόταν σε συνθήκες που θα διασφάλιζαν την διαδικαστική αποτελεσματικότητα και την ισότιμη εκπροσώπηση που απαιτείται από την εγχώρια νομοθεσία. Ο κ. Παπαβασιλάκης εξετάστηκε από μια Επιτροπή αποτελούμενη από τα τρία εκ των πέντε μελών της, κατά βάση από στρατιωτικούς όπως αναφέρεται στην ανακοίνωση τύπου, καθώς οι δύο καθηγητές ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, μέλη της Επιτροπής απουσίαζαν χωρίς να έχουν αντικατασταθεί. Το Δικαστήριο έκρινε επίσης ότι η τελική απόφαση του Υπουργού Άμυνας στη βάση προσχεδίου υπουργικής απόφασης μετά την πρόταση της Επιτροπής, δεν είχε τις απαιτούμενες εγγυήσεις αμεροληψίας και ανεξαρτησίας. Αυτή είναι η πρώτη φορά που το ΕΔΔΑ κρίνει ότι υπάρχει παραβίαση του Άρθρου 9 στην περίπτωση κράτους που αναγνωρίζει το δικαίωμα στην αντίρρηση συνείδησης στην στρατιωτική θητεία.

§ 12. Συμπερασματικές διαπιστώσεις

Η ρύθμιση του ζητήματος των αντιρρησιών συνείδησης στη στρατιωτική θητεία διακατέχεται από μία διαφορετικότητα και έναν πολυμορφισμό στις εθνικές έννομες τάξεις των κρατών – μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης, όπως διαπιστώσαμε παραπάνω. Αυτό σημαίνει ότι η νομική φύση της αντίρρησης συνείδησης στην εκπλήρωση της στρατιωτικής υποχρέωσης (όπου υπάρχει ακόμη) προσλαμβάνει κάθε φορά το χαρακτήρα που θα της προσδώσει ο συνταγματικός, εθνικός ή κοινός νομοθέτης. Σε επίπεδο διεθνούς συμβατικού δικαίου δεν κατοχυρώνεται σχετικό δικαίωμα, ούτε επίσης τα δικαιοδοτικά όργανα του Συμβουλίου της Ευρώπης υπαγάγουν ξεκάθαρα την αντίρρηση συνείδησης στο πεδίο προστασίας της ελευθερίας συνείδησης, δίδοντας έτσι την ευχέρεια στον εθνικό νομοθέτη να ρυθμίσει εκείνος το ζήτημα, προσαρμόζοντας το κάθε φορά σε εσωτερικά δεδομένα, περιστασιακά ή και συγκυριακά.

Στο μέτρο που η ελευθερία συνείδησης προϋποθέτει ελεύθερη διαμόρφωση του ενδιάθετου φρονήματος, ελεύθερη εσωτερική επιλογή αλλά και ελευθερία έκφρασης της επιλογής αυτής, τότε η αντίρρηση συνείδησης αποτελεί έκφανση της συνειδησιακής ελευθερίας και συνεπάγεται την άρνηση του πολίτη, υπό προϋποθέσεις, να ανταποκριθεί σε ένα συνταγματικό του καθήκον ή σε μία νομοθετική του υποχρέωση για λόγους συνείδησης (θρησκευτικών, ιδεολογικών ή γενικότερα φιλοσοφικών πεποιθήσεων).

Στην ελληνική έννομη τάξη, η διεύρυνση του δημόσιου καθήκοντος (φέρειν όπλα) - προκειμένου να συμπεριλάβει την κοινωνική θητεία αν λάβουμε υπόψη και τη συνταγματική κατοχύρωση του ίδιου θεσμού στα βασικά του γνωρίσματα - έχει ως βασική έννομη συνέπεια ότι θέτει δύο ειδών φραγμούς στον κοινό νομοθέτη: αφενός τον υποχρεώνει να κατοχυρώσει το θεσμό της εναλλακτικής κοινωνικής θητείας χωρίς να υπάρχει το περιθώριο -τουλάχιστον υπό το ισχύον Σύνταγμα - της μελλοντικής κατάργησής του, και αφετέρου τον δεσμεύει να ρυθμίσει με τέτοιο τρόπο την εκπλήρωση του συγκεκριμένου καθήκοντος ώστε να μην προσβάλλει την ελευθερία συνείδησης.

Από την άλλη οπτική γωνία, αυτή της Εκκλησίας της Ελλάδος περισσότερο, ο αντίλογος στη νομοθετική καθιέρωση του θεσμού της εναλλακτικής υπηρεσίας, υπήρξε έντονος. Από θεολογικής απόψεως, με αρκετή δυσκολία δικαιολογείται η χρήση όπλων και εξοπλιστικών συστημάτων, μιας και δεν μπορεί κανείς να εγγυηθεί τον αμυντικό και μόνο χαρακτήρα τους. Τόσο οι πατέρες, όσο και η Εκκλησία διατηρεί μια θετική στάση στο ζήτημα της ειρήνης, χωρίς βέβαια να παραγνωρίζει το γεγονός ότι ο πόλεμος είναι καρπός αμαρτίας και τα αποτελέσματά του κορυφαίες εκδηλώσεις του

μίσους και των παθών μεταξύ ανθρώπων και λαών. Παρόλα ταύτα αναγνωρίζει στον κάθε άνθρωπο σαν ηθικό, ακόμη και από το φυσικό δίκαιο προερχόμενο, το δικαίωμα της άμυνας. «Εάν η Εκκλησία αποφάσιζε να επικαλεσθεί τα φιλειρηνικά της κηρύγματα και να απαλλάξει ηθικά τους νέους που επηρεάζει από την υποχρέωση να φέρουν όπλα και να αφαιρούν ανθρώπινες ζωές, έστω και αμυνόμενοι υπέρ της πατρίδας, τότε μπορεί κανείς να αναλογιστεί τι θα συνέβαινε στο κράτος και με ποιο πανικό θα έσπευδαν οι νομοθέτες να ακυρώσουν νόμους, με τους οποίους μάλλον προκαλείται το δημόσιο αίσθημα, παρά αντιμετωπίζεται μία πραγματική κατάσταση.» αναφέρει ο Μητροπολίτης Δημητριάδος κ. Χριστόδουλος (μετέπειτα Αρχιεπίσκοπος Αθηνών) σε ομιλία του προς εκπροσώπους του νομικού κόσμου[126]. Στην ίδια ομιλία του και λίγο αργότερα αναφέρει ότι «…ως χριστιανοί τοποθετούμε την ανθρώπινη ζωή πέρα από κρατικούς προσδιορισμούς και εθνικιστικές σκοπιμότητες, βλέπουμε υπερεθνική και οικουμενική την ορθόδοξη πίστη μας και γι΄ αυτό σεβόμαστε κάθε ιδεολόγο που ξεκινάει από μια ειλικρινή τοποθέτηση στα μεγάλα προβλήματα του κόσμου, έστω και αν διαφωνούμε με αυτόν. …Ο μιλιταρισμός είναι κατάρα για τη δημοκρατία, αλλά και η άμυνα μιας χώρας είναι αρετή για τους πολίτες της.»

Η αντίρρηση συνείδησης στη στρατιωτική υπηρεσία είναι ταυτόχρονα υπακοή και ανυπακοή: υπακοή στις κοινωνικές αξίες του Συντάγματος και ανυπακοή στην απαίτηση του κράτους να επιβάλλει μια υποχρεωτική πατριωτική συνείδηση στους πολίτες. Η Πολιτεία μόνο με την πειθώ και όχι με την επιβολή - και κυρίως μέσα από τον εξανθρωπισμό των συνθηκών ζωής των στρατευμένων – θα μπορέσει να πείσει τους νέους ότι είναι μία πατρίδα άξια να αγαπηθεί και ότι η στρατιωτική υπηρεσία είναι μια υποχρέωση άξια να εκπληρωθεί. Δεν μπορεί πάντως περαιτέρω να είναι πειστική στην προσπάθειά της αυτή, αν η ίδια δε δείξει πρώτη ότι σέβεται όπως άλλωστε επιβάλλει το Σύνταγμα την αυτονομία συνείδησης των πολιτών της, αν με άλλα λόγια δεν αποδείξει ότι είναι μια Πολιτεία ανοιχτή, φιλελεύθερη και πλουραλιστική που δε φοβάται τη διαφωνία ακόμη και στα πιο κρίσιμα ζητήματα. Άλλωστε η αναγνώριση του δικαιώματος στη διαφωνία τότε μόνο έχει αξία και νόημα: όταν αφορά τα μεγάλα και κρίσιμα θέματα, όχι όταν περιορίζεται στα μικρά και ασήμαντα.

Και βέβαια θα πρέπει να αναφέρουμε και μια άλλη κατηγορία «αντιρρησιών συνείδησης», όπως αυτή του ανθυποπλοίαρχου του Πολεμικού Ναυτικού Μαρίνου Ριτσούδη ανθυποπλοίαρχου του Πολεμικού Ναυτικού που αρνήθηκε για λόγους θρησκευτικής συνείδησης να αποπλεύσει με το

[126] Παρασκευαΐδης¬ Αρχιεπίσκοπος Αθηνών- Χριστόδουλος, Οι Αντιρρησίες Συνειδήσεως. Η ευρωπαϊκή δικαιική πρακτική , Νομικά Ανάλεκτα, Ομιλίες προς νομικούς, Εξέτασιν νομικών θεμάτων υπό το φώς της Ορθοδόξου πνευματικότητος και εν Χριστώ εμπειρίας, Ιερά Μητρόπολις Καισαριανής, Βύρωνος και Υμηττού, Καισαριανή 2009, σελ 80 επ.

αντιτορπιλικό «Θεμιστοκλής» στις 18-4-1999 για την Αδριατική. Εκεί υπήρχαν επιχειρήσεις σε εξέλιξη κατά της Σερβίας. Ο Ριτσούδης επικαλούμενος λόγους συνείδησης αρνήθηκε να συμμετάσχει στις επιχειρήσεις κατά «ομόδοξων Σέρβων αδελφών». Ο ανθυποπλοίαρχος πριν από την πράξη του αυτή συναντήθηκε με υπηρεσιακούς προϊστάμενους όσο και με εκκλησιαστικούς παράγοντες, γεγονός που πιστοποιεί τον έντονο προβληματισμό του. Ωστόσο το Διοικητικό Εφετείο Αθηνών με την απόφαση υπ΄αριθμ.2794/2001, στην στάθμιση των παραγόντων φαίνεται να οδηγήθηκε σε μια κρίση περισσότερο πολιτική παρά δικανική. Και αυτό γιατί παρά το σύνολο των στοιχείων που πιστοποιούσαν το βάσιμο και την αλήθεια του έντονου θρησκευτικού τους διλήμματος και της θρησκευτικής επιταγής που ο αιτών επικαλέστηκε, απέρριψε την αίτηση του. Το ΣτΕ με την υπ΄αριθμ. 177/2006 απόφασή του απέρριψε την έφεσή του, επικυρώνοντας το συλλογισμό του ΔΕΑ.

Αυτό που παρατηρούμε τελευταία πάντως είναι ότι όλο και συχνότερα τα δικαστήριά μας επικαλούνται στη μείζονα πρόταση του δικανικού συλλογισμού τους, το περιεχόμενο των διατάξεων της ΕΣΔΑ. Μένει ασφαλώς να διανυθεί αρκετός δρόμος μέχρι να φτάσουμε σε μια ξεκάθαρη και μεθοδολογικά τεκμηριωμένη μορφή ελέγχου συμβατικότητας (αλλά και συνταγματικότητας) των εσωτερικών κανόνων δικαίου και όχι απλώς σε μια σωρευτική παράθεση των διατάξεων. Πρέπει να εμπεδωθεί η διαμόρφωση ενός ενιαίου πλέγματος θεμελιωδών κανόνων αναγκαστικού δικαίου αποτελούμενου από το Σύνταγμά μας, την ΕΣΔΑ αλλά και άλλα θεμελιώδη ευρωπαϊκά και διεθνή κείμενα που θα λειτουργούν ως κατευθυντήρια γραμμή τόσο για τα δικαστήρια κατά την εφαρμογή και τον έλεγχο των νόμων αλλά και για τις αρμόδιες διοικητικές αρχές.

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

Α΄. ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΥΠΟΒΛΗΘΕΝΤΩΝ ΑΙΤΗΣΕΩΝ ΕΤΩΝ1998-2015

Αντικείμενο του παρόντος κεφαλαίου αποτελεί η καταγραφή και παρουσίαση δεδομένων σχετικών με την κατηγορία των αντιρρησιών συνείδησης (θρησκευτικοί ή ιδεολογικοί) που υπέβαλλαν αιτήσεις υπαγωγής στο εκάστοτε ισχύον νομικό καθεστώς από το έτος 1998 μέχρι και το έτος 2015. Αφετηρία είναι το έτος 1998 καθόσον ο πρώτος νόμος που αναγνώρισε το θεσμό της εναλλακτικής – πολιτικής – κοινωνικής υπηρεσίας ψηφίστηκε το 1997 (Ν.2510/1997), προσδιόριζε όμως έναρξη εφαρμογής των διατάξεων για την εναλλακτική υπηρεσία, την 1η Ιανουαρίου 1998.

Στον πίνακα που ακολουθεί παρουσιάζονται στο σύνολό τους οι αιτήσεις των επιθυμούντων να αναγνωριστούν ως αντιρρησίες συνείδησης, η κατηγοριοποίηση αυτών (ιδεολογικών πεποιθήσεων και θρησκευτικών πεποιθήσεων), αυτές που εγκρίθηκαν από το αρμόδιο αποφασιστικό όργανο μετά από εισήγηση της επιτροπής καθώς επίσης και αυτές που απορρίφθηκαν. Λόγω της μεγάλης σημασίας των στατιστικών αυτών στοιχείων αλλά και της ανάγκης επισκόπησης, μελέτης και κατηγοριοποίησής τους, είναι δυνατό να συνάγει κανείς σημαντικά συμπεράσματα αφενός μεν για τον ίδιο το θεσμό και την αντιμετώπισή του από τους ίδιους τους αντιρρησίες συνείδησης και αφετέρου για την εξέλιξη της αντιμετώπισης των αντιρρησιών συνείδησης εκ μέρους του κοινωνικού συνόλου που επιδέχεται στους κόλπους της μια ιδιαίτερη ομάδα πολιτών που εκπληρώνουν με διαφορετικό τρόπο μια συνταγματική επιταγή.

Πίνακας 4. Αριθμός υποβληθέντων αιτήσεων αντιρρησιών συνείδησης κατ' έτος, θρησκευτικών και ιδεολογικών πεποιθήσεων και αντιμετώπιση αυτών από το αρμόδιο αποφασιστικό όργανο.

ΕΤΟΣ	ΣΥΝΟΛΟ ΑΙΤΗΣΕΩΝ	ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΑΙΤΗΣΗΣΕΩΝ	ΕΓΓΡΙΘΗΚΑΝ	ΑΠΕΡ/ΚΑΝ
1998	**177**	ΙΔ. ΠΕΠ	10	6	4
		ΘΡ. ΠΕΠ	167	166	1
1999	**160**	ΙΔ. ΠΕΠ	-	-	-
		ΘΡ. ΠΕΠ	160	157	3

ΕΤΟΣ	ΣΥΝΟΛΟ ΑΙΤΗΣΕΩΝ	ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΑΙΤΗΣΗΣΕΩΝ	ΕΓΓΡΙΘΗΚΑΝ	ΑΠΕΡ/ΚΑΝ
2000	**168**	ΙΔ. ΠΕΠ	2	1[Άοπλη Θητεία]	1
		ΘΡ. ΠΕΠ	166	166	-
2001	**114**	ΙΔ. ΠΕΠ	1	-	1
		ΘΡ. ΠΕΠ	113	113	-
2002	**104**	ΙΔ. ΠΕΠ	-	-	-
		ΘΡ. ΠΕΠ	104	101	3
2003	**94**	ΙΔ. ΠΕΠ	5	3	2
		ΘΡ. ΠΕΠ	89	89	-
2004	**123**	ΙΔ. ΠΕΠ	2	-	2
		ΘΡ. ΠΕΠ	121	121	-
2005	**91**	ΙΔ. ΠΕΠ	2	1	1
		ΘΡ. ΠΕΠ	89	89	-
2006	**104**	ΙΔ. ΠΕΠ	2	-	2
		ΘΡ. ΠΕΠ	102	102	-
2007	**178**	ΙΔ. ΠΕΠ	4	2	2
		ΘΡ. ΠΕΠ	174	174	-
2008	**112**	ΙΔ. ΠΕΠ	2	1	1
		ΘΡ. ΠΕΠ	110	110	-
2009	**170**	ΙΔ. ΠΕΠ	3	-	3
		ΘΡ. ΠΕΠ	167	165	2
2010	**103**	ΙΔ. ΠΕΠ	4	3	1
		ΘΡ. ΠΕΠ	99	98	1

ΕΤΟΣ	ΣΥΝΟΛΟ ΑΙΤΗΣΕΩΝ	ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΑΙΤΗΣΗΣΕΩΝ	ΕΓΓΡΙΘΗΚΑΝ	ΑΠΕΡ/ΚΑΝ
2011	**132**	ΙΔ. ΠΕΠ	3	1	2
		ΘΡ. ΠΕΠ	129	125	4
2012	**175**	ΙΔ. ΠΕΠ	17	7	10
		ΘΡ. ΠΕΠ	158	157	1
2013	**156**	ΙΔ. ΠΕΠ	12	2	10
		ΘΡ. ΠΕΠ	144	142	2
2014	**119**	ΙΔ. ΠΕΠ	17	10	7
		ΘΡ. ΠΕΠ	102	98	4
2015	**126**	ΙΔ. ΠΕΠ	22	11	11
		ΘΡ. ΠΕΠ	104	100	4
ΣΥΝΟΛΟ	**2406**	**ΙΔ. ΠΕΠ**	**108**	**2334 (95,5%)**	**72 (3,08%)**
		ΘΡ. ΠΕΠ	**2298**		

Συνοπτικά λοιπόν κατατέθηκαν, σε βάθος δεκαοκτώ (18) ετών, από τότε που ίσχυσε ο θεσμός της εναλλακτικής κοινωνικής – πολιτικής υπηρεσίας, δύο χιλιάδες τετρακόσιες έξι (2406) αιτήσεις αντιρρησιών συνείδησης, εκ των οποίων εκατόν οκτώ (108) ιδεολογικών πεποιθήσεων, ποσοστό τέσσερα κόμμα πέντε τοις εκατό (4,5%) και δύο χιλιάδες διακόσιες ενενήντα οκτώ (2298) αιτήσεις θρησκευτικών πεποιθήσεων, ποσοστό ενενήντα πέντε κόμμα πέντε τοις εκατό (95,5%). Από των σύνολο των αιτήσεων που κατατέθηκαν και εξετάστηκαν από την αρμόδια Επιτροπή, απορρίφθηκαν μετά από απόφαση του αρμόδιου οργάνου εβδομήντα δύο (72) αιτήσεις, ποσοστό τρία κόμμα μηδέν οκτώ τοις εκατό (3,08%).

Παρατηρώντας τα ανωτέρω στατιστικά στοιχεία, θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι τα ποσοστά απόρριψης αιτημάτων υπαγωγής των αντιρρησιών συνείδησης στο καθεστώς και ανάλογα με τις διατάξεις που ίσχυαν κάθε φορά, είναι αμελητέο, μη δυνάμενο ίσως να προκαλέσει την αντίδραση της κοινής γνώμης και των θεσμών και οργάνων που ασχολούνται αφενός με την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και αφετέρου ad hoc με τους αντιρρησίες συνείδησης. Αν αναλογιστεί μάλιστα κανείς ότι μέσα στο ποσοστό των απορριφθέντων αιτήσεων, υπάγονται και όσοι αναγνωριζόμενοι ως αντιρρησίες συνείδησης αρχικά, εξέπεσαν αργότερα από το δικαίωμα εκπλήρωσης εναλλακτικής υπηρεσίας επειδή υπέπεσαν σε παράπτωμα που ρητά αναφέρεται στο νόμο, τότε ίσως να μην είναι και άξιο λόγου ή και ιδιαίτερης αναφοράς το ποσοστό αυτό των απορριφθέντων αιτήσεων υπαγωγής.

Παρακάτω θα χωρίσουμε την εξεταζόμενη περίοδο (1998 – 2015) σε έξι (6) τριετίες προκειμένου να εξάγουμε κάποια πιο συνοπτικά συμπεράσματα.

ΕΤΗ 1998-2000

Αρχικά λοιπόν παρατηρούμε ότι ο θεσμός της εναλλακτικής θητείας είχε ιδιαίτερη απήχηση στα τρία πρώτα έτη καθιέρωσής του (1998 – 2000). Αναμένεται αρκετά χρόνια η καθιέρωση της εναλλακτικής υπηρεσίας καθόσον η άοπλη θητεία που ίσχυε μέχρι τότε δεν ανταποκρινόταν στην ιδεολογία και τα πιστεύω ούτε των θρησκευτικών αλλά ούτε και των ιδεολογικών αντιρρησιών συνείδησης, γεγονός που καταδυκνύεται και από τον αριθμό των αιτήσεων που κατατέθηκαν την περίοδο αυτή, αριθμός ιδιαίτερα αυξημένος. Πεντακόσιες πέντε (505) αιτήσεις στο σύνολό τους και μάλιστα οι αιτήσεις που υποβλήθηκαν το 1998 έφτασαν να είναι εκατό εβδομήντα επτά (177), ο δεύτερος μεγαλύτερος αριθμός των αιτήσεων που υποβλήθηκαν στο σύνολο των δέκα οκτώ (18) εξεταζόμενων ετών (πρώτο έρχεται το έτος 2007 με μία αίτηση επιπλέον, δηλαδή με εκατόν εβδομήντα οκτώ 178 αιτήσεις). Από το σύνολο των πεντακοσίων πέντε υποβληθεισών αιτήσεων, απορρίφθηκαν εννέα (9) δηλαδή ποσοστό 1,78 % επί του συνόλου των αιτήσεων, εκ των οποίων πέντε (5) ιδεολογικών πεποιθήσεων και τέσσερεις (4) θρησκευτικών πεποιθήσεων. Να σημειώσουμε ότι το έτος 2000 από τους δύο ιδεολογικούς αντιρρησίες συνείδησης που κατέθεσαν αίτηση υπαγωγής στις διατάξεις του Ν. 2510/1997 εγκρίθηκε μόνο ο ένας ο οποίος αιτήθηκε εκπλήρωση άοπλης θητείας. Και είναι η μόνη αίτηση για εκπλήρωση άοπλης θητείας στο σύνολο των δεκαοκτώ (18) ετών.

ΣΥΝΟΛΟ ΑΙΤΗΣΕΩΝ ΕΤΩΝ 1998-2000	ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ	ΕΞΕΤΑΣΤΗΚΑΝ	ΑΠΟΡΡΙΦΘΗΚΑΝ	ΠΟΣΟΣΤΟ ΕΠΙ ΤΗΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑΣ	ΠΟΣΟΣΤΟ ΑΠΟΡΡΙΦΘΕΝΤΩΝ ΕΠΙ ΤΟΥ ΣΥΝΟΛΟΥ ΕΞΕΤΑΖΟΜΕΝΩΝ
505	ΙΔ. ΠΕΠ	12	5	41,67%	1,78%
	ΘΡ. ΠΕΠ	493	4	0,82%	

ΕΤΗ 2001-2003

Για την επόμενη τριετία 2001-2003 τα ποσοστά αιτήσεων υπαγωγής στο καθεστώς των αντιρρησιών συνείδησης εμφανίζονται σημαντικά μειωμένα. Κατατέθηκαν σύνολο τριακόσιες δώδεκα (312) αιτήσεις από τις οποίες απορρίφθηκαν έξι (6), εκ των οποίων τρεις (3) ιδεολογικών πεποιθήσεων και τρεις (3) θρησκευτικών πεποιθήσεων. Παρατηρούμε βέβαια ότι εκείνο που παραμένει υψηλό είναι το ποσοστό των απορριφθέντων αιτήσεων των ιδεολογικών πεποιθήσεων αντιρρησιών συνείδησης (50%), σε σχέση με το εξαιρετικά χαμηλό έως μηδαμινό ποσοστό απορριφθέντων αιτήσεων αντιρρησιών συνείδησης θρησκευτικών πεποιθήσεων.

ΣΥΝΟΛΟ ΑΙΤΗΣΕΩΝ ΕΤΩΝ 2001 - 2003	ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ	ΕΞΕΤΑΣΤΗΚΑΝ	ΑΠΟΡΡΙΦΘΗΚΑΝ	ΠΟΣΟΣΤΟ ΕΠΙ ΤΗΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑΣ	ΠΟΣΟΣΤΟ ΑΠΟΡΡΙΦΘΕΝΤΩΝ ΕΠΙ ΤΟΥ ΣΥΝΟΛΟΥ ΕΞΕΤΑΖΟΜΕΝΩΝ
312	ΙΔ. ΠΕΠ	6	3	50%	1,92%
	ΘΡ. ΠΕΠ	306	3	0,98%	

ΕΤΗ 2004-2006

Τα έτη 2004-2006 τα ποσοστά τόσο των υποβληθέντων αιτήσεων όσο και των απορριφθέντων παρέμειναν στα ίδια επίπεδα. Τριακόσιες δέκα οκτώ (318) αιτήσεις κατατέθηκαν και εξετάστηκαν, εκ των οποίων πέντε (5) απορρίφθηκαν. Μάλιστα το σύνολο των απορριφθέντων αιτήσεων (ποσοστό ογδόντα τρία κόμμα τρία τοις εκατό – 83,3% στην κατηγορία, αλλά στο σύνολο των υποβληθέντων αιτήσεων ένα κόμμα πενήντα επτά τοις εκατό 1,57%) αντιστοιχούσε μόνο σε ιδεολογικούς αντιρρησίες συνείδησης, γεγονός που καταδυκνύει ότι το σύνολο των αντιρρησιών συνείδησης θρησκευτικών πεποιθήσεων (ως επί το πλείστο Μάρτυρες του Ιεχωβά) ικανοποιήθηκε στο απόλυτο σύνολό τους.

ΣΥΝΟΛΟ ΑΙΤΗΣΕΩΝ ΕΤΩΝ 2004 – 2006	ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ	ΕΞΕΤΑΣΤΗΚΑΝ	ΑΠΟΡΡΙΦΘΗΚΑΝ	ΠΟΣΟΣΤΟ ΕΠΙ ΤΗΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑΣ	ΠΟΣΟΣΤΟ ΑΠΟΡΡΙΦΘΕΝΤΩΝ ΕΠΙ ΤΟΥ ΣΥΝΟΛΟΥ ΕΞΕΤΑΖΟΜΕΝΩΝ
318	ΙΔ. ΠΕΠ	6	5	83,3%	1,57%
	ΘΡ. ΠΕΠ	312	-	0	

ΕΤΗ 2007-2009

Ακολουθεί η δεύτερη κατά σειρά τριετία σε σύνολο υποβληθεισών αιτήσεων υπαγωγής στο καθεστώς των αντιρρησιών. Είναι η τριετία 2007-2009, που έπεται από την ψήφιση του Ν. 3421/2005 και απαριθμεί τετρακόσιες εξήντα (460) αιτήσεις εκ των οποίων απορρίπτονται μόνο οκτώ (8), έξι (6) αντιρρησιών ιδεολογικών πεποιθήσεων και δύο (2) αντιρρησιών θρησκευτικών πεποιθήσεων. Το ποσοστό απόρριψης των υποβληθέντων αιτήσεων των αντιρρησιών συνείδησης θρησκευτικών πεποιθήσεων εξακολουθεί να παραμένει εξαιρετικά χαμηλό και κάτω του ένα τοις

εκατό (1%), ενώ το αντίστοιχο των αντιρρησιών συνείδησης ιδεολογικών πεποιθήσεων είναι πάνω από το πενήντα τοις εκατό και συγκεκριμένα εξήντα έξι κόμμα εξήντα έξι τοις εκατό (66,66%)

ΣΥΝΟΛΟ ΑΙΤΗΣΕΩΝ	ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ	ΕΞΕΤΑΣΤΗΚΑΝ	ΑΠΟΡΡΙΦΘΗΚΑΝ	ΠΟΣΟΣΤΟ ΕΠΙ ΤΗΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑΣ	ΠΟΣΟΣΤΟ ΑΠΟΡΡΙΦΘΕΝΤΩΝ ΕΠΙ ΤΟΥ ΣΥΝΟΛΟΥ ΕΞΕΤΑΖΟΜΕΝΩΝ
460	ΙΔ. ΠΕΠ	9	6	66,66%	1,74%
	ΘΡ. ΠΕΠ	451	2	0,44%	

ΕΤΗ 2010-2012

Τα τρία επόμενα έτη, 2010-2012, ο αριθμός των αιτήσεων ανέρχεται σε τετρακόσιες δέκα (410), περίπου ο ίδιος με την προηγούμενη τριετία, αλλά από την άλλη ο αριθμός των απορριφθέντων υπερδιπλασιάζεται. Φτάνει τον αριθμό δέκα εννέα (19) εκ των οποίων δεκατρείς (13) ιδεολογικών πεποιθήσεων και έξι (6) θρησκευτικών. Οι αιτήσεις των αντιρρησιών συνείδησης ιδεολογικών πεποιθήσεων υπέρ διπλασιάστηκαν από την περασμένη τριετία και ίσως να φαίνεται λογικός και ο αριθμός των απορριφθέντων αιτημάτων που παραμένει στα επίπεδα του μισού ποσοστού περίπου και συγκεκριμένα του πενήντα τέσσερα κόμμα ένα τοις εκατό (54,1%).

ΣΥΝΟΛΟ ΑΙΤΗΣΕΩΝ	ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ	ΕΞΕΤΑΣΤΗΚΑΝ	ΑΠΟΡΡΙΦΘΗΚΑΝ	ΠΟΣΟΣΤΟ ΕΠΙ ΤΗΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑΣ	ΠΟΣΟΣΤΟ ΑΠΟΡΡΙΦΘΕΝΤΩΝ ΕΠΙ ΤΟΥ ΣΥΝΟΛΟΥ ΕΞΕΤΑΖΟΜΕΝΩΝ
410	ΙΔ. ΠΕΠ	24	13	54,1%	4,63%
	ΘΡ. ΠΕΠ	386	6	1,55%	

ΕΤΗ 2013-2015

Την τελευταία τριετία της εξεταζόμενης περιόδου σημαντικό ενδιαφέρον δεν παρουσιάζει τόσο ο αριθμός των αιτήσεων, που κινείται στα πλαίσια των ετών 2010-2012, αλλά ο αριθμός των απορριφθέντων αιτήσεων που αγγίζει τον αριθμό τριάντα τέσσερα (34). Μάλιστα από το σύνολο των τριάντα τεσσάρων (34) απορριφθέντων αιτήσεων, οι είκοσι πέντε (25) είναι ιδεολογικοί αντιρρησίες συνείδησης και μόνο εννέα (9) αντιρρησίες συνείδησης θρησκευτικών πεποιθήσεων, γεγονός που μας βοηθά να εξάγουμε το συμπέρασμα ότι κατά την τριετία αυτή αν και οι αιτήσεις υπαγωγής παρέμειναν σχεδόν στα ίδια επίπεδα, παρόλα ταύτα δεν στοιχειοθετούνταν από το σύνολο των στοιχείων που απαιτούσε ο νομοθέτης ώστε να χαρακτηριστούν οι αιτηθέντες ως ιδεολογικών πεποιθήσεων αντιρρησίες συνείδησης.

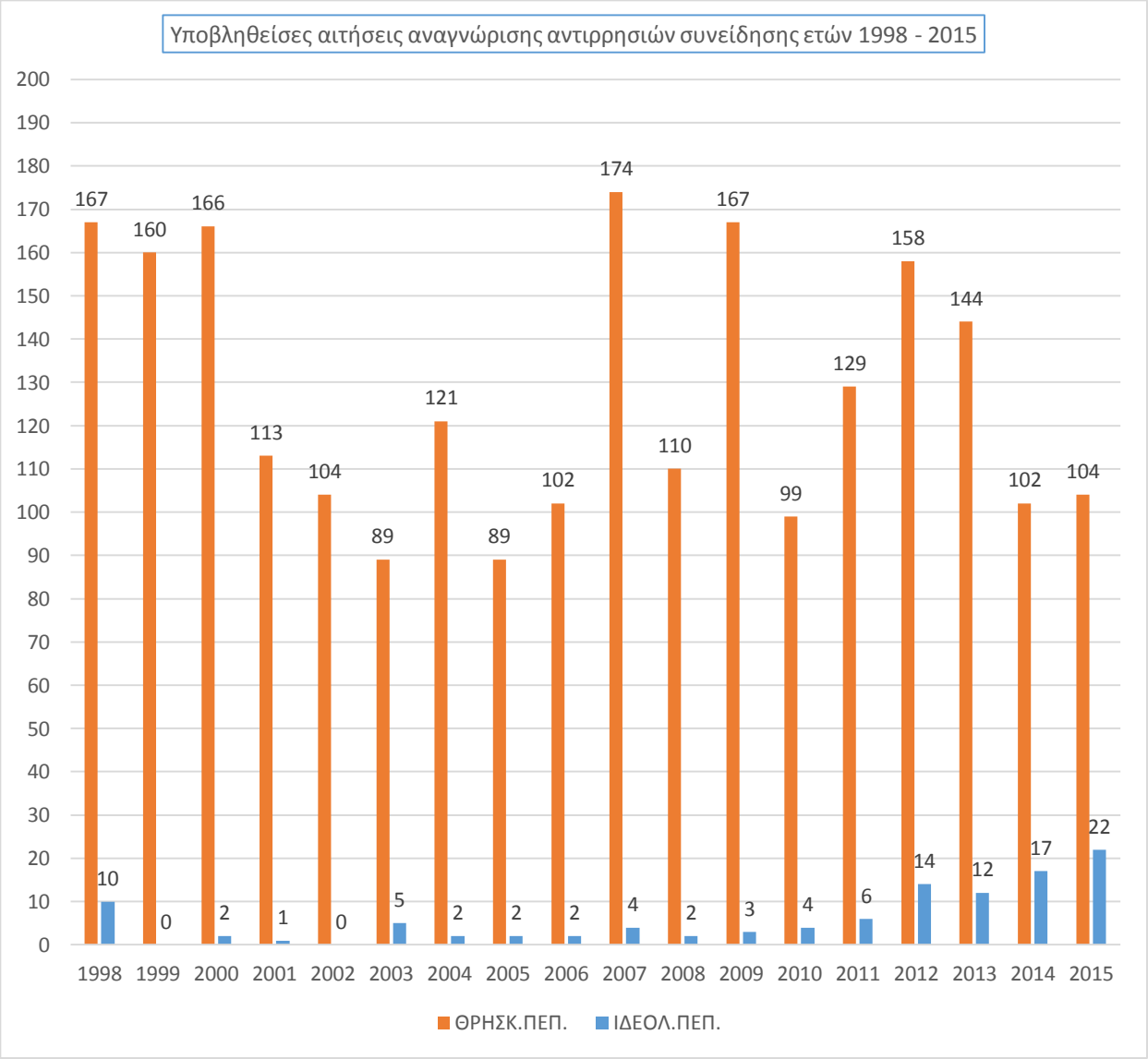
ΣΥΝΟΛΟ ΑΙΤΗΣΕΩΝ	ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ	ΕΞΕΤΑΣΤΗΚΑΝ	ΑΠΟΡΡΙΦΘΗΚΑΝ	ΠΟΣΟΣΤΟ ΕΠΙ ΤΗΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑΣ	ΠΟΣΟΣΤΟ ΑΠΟΡΡΙΦΘΕΝΤΩΝ ΕΠΙ ΤΟΥ ΣΥΝΟΛΟΥ ΕΞΕΤΑΖΟΜΕΝΩΝ
401	ΙΔ. ΠΕΠ	51	25	49,01%	8,48%
	ΘΡ. ΠΕΠ	350	9	2,57%	

Εκείνο που θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί είναι η μείωση του χρόνου της στρατεύσιμης στρατιωτικής υποχρέωσης και η αντίστοιχη έκδοση της ΥΑ υπ΄ αριθμ. Φ.429.1/1/280116/11.1.2011 «Τροποποίηση της Φ.420/79/81978/Σ.300/21-12-05 απόφαση ΥΕΘΑ ‘‘Άοπλη στρατιωτική υποχρέωση και εναλλακτική υπηρεσία των αντιρρησιών συνείδησης (ΦΕΚ 1854/29-12-05, τ. Β')” (ΦΕΚ Β΄ 111/07.02.2011)», η οποία μείωσε σημαντικά τη διάρκεια της εκπλήρωσης της εναλλακτικής υπηρεσίας και αναγνώριζε και το θεσμό της μειωμένης εναλλακτικής θητείας για όλους εκείνους τους λόγους (κοινωνικούς, οικογενειακούς κ.α.) για τους οποίους και ένας που θα εκπλήρωνε στρατεύσιμη στρατιωτική υποχρέωση θα υπηρετούσε μειωμένη στρατιωτική θητεία. Πλέον κάνουμε λόγο για δεκαπέντε μήνες εναλλακτικής υπηρεσίας αν κάποιος υπηρετεί πλήρη θητεία και δεν στοιχειοθετεί λόγους μειωμένης θητείας (και όταν η στρατεύσιμη για το Στρατό Ξηράς είναι εννέα μήνες), δώδεκα μήνες εναλλακτικής υπηρεσίας για εκείνον που έχει λόγους

μειωμένης θητείας και θα εκπλήρωνε εννέα (9) μήνες εάν υπηρετούσε ενόπλως και εννέα (9) και πέντε (5) μήνες εναλλακτικής υπηρεσίας για όσους λόγω μειωμένης θητείας θα εκπλήρωναν στρατεύσιμη στρατιωτική υποχρέωση έξι (6) και τριών (3) μηνών αντίστοιχα.

Από τις ποσοστιαίες μεταβολές που αναφέρθηκαν παραπάνω, παρατηρούμε ότι η κατηγορία των αντιρρησιών συνείδησης ιδεολογικών πεποιθήσεων είναι αυτή που παρουσιάζει ποσοστά απόρριψης σχεδόν πάντα της τάξεως του πενήντα τοις εκατό (50%) και πάνω, σε αντίθεση με τους θρησκευτικών πεποιθήσεων αντιρρησίες συνείδησης που κινούνται σε πολύ χαμηλά επίπεδα απόρριψης, της τάξεως του ένα με δύο τοις εκατό (1% - 2%).

Ακολουθεί σχηματική απεικόνιση του συνόλου των αντιρρησιών συνείδησης, θρησκευτικών και ιδεολογικών για τη συνολική αναφερόμενη περίοδο των δεκαοκτώ (18) ετών (1998 – 2015).

Β΄ ΠΕΡΑΙΤΕΡΩ ΕΞΕΛΙΞΗ ΑΠΟΡΡΙΦΘΕΝΤΩΝ ΑΙΤΗΣΕΩΝ

Στην συνέχεια και με αφετηρία το έτος 2003, θα εξετάσουμε την πορεία των απορριφθέντων αιτημάτων των αντιρρησιών συνείδησης, πόσοι δηλαδή από αυτούς προσέφυγαν στα διοικητικά δικαστήρια, πόσοι κατατάχθηκαν και υπηρέτησαν την στρατεύσιμη στρατιωτική τους υποχρέωση, εάν κάποιοι από αυτούς κρίθηκαν από τις αρμόδιες υγειονομικές επιτροπές ακατάλληλοι για στράτευση ή εν τέλει σε ποια στρατολογική κατάσταση τελούν μέχρι σήμερα. Αυτό μας επιτρέπει να εξάγουμε συμπεράσματα αφενός για τους λόγους επίκλησης των θρησκευτικών ή ιδεολογικών πεποιθήσεων των αντιρρησιών συνείδησης και αφετέρου για το κατά πόσο οι λόγοι αυτοί εκδηλώνονται στην τήρηση ανάλογης συμπεριφοράς εκ μέρους τους, ώστε να στοιχειοθετούν την αντίληψη για τη ζωή ή τις θρησκευτικές πεποιθήσεις που ενστερνίζονται.

Το *2003* απορρίφθηκαν δύο (2) αιτήσεις αντιρρησιών συνείδησης ιδεολογικών πεποιθήσεων, εκ των οποίων ο ένας μετά την απόρριψη του αιτήματός του κατατάχθηκε και υπηρέτησε τη θητεία του και ο δεύτερος ο οποίος είχε αναγνωριστεί αρχικά το 2001 ως αντιρρησίας συνείδησης, εξέπεσε του δικαιώματός του αυτού και έτσι το 2003 απορρίφθηκε το εκ νέου υποβληθέν αίτημά του εκπληρώνοντας εν συνεχεία ενόπλως τη θητεία του.

ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΑΠΟΡΡΙ-ΦΘΕΝΤΩΝ ΕΤΟΥΣ 2003	ΣΥΝΟΛΟ	ΠΡΟΣΦΥΓΗ ΣΕ ΔΙΟΙΚ. ΔΙΚΑΣΤ.	ΚΑΤΑΤΑ-ΧΘΗΚΑΝ / ΥΠΗΡΕ-ΤΗΣΑΝ	ΑΚΑΤΑΛΛΗ-ΛΟΙ ΓΙΑ ΣΤΡΑΤΕΥΣΗ (Ι5)	ΑΝΑΓΝΩΡΙ-ΣΤΗΚΑΝ	ΑΛΛΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ (ΑΝΥΠ. – ΣΕ ΑΥ)
ΙΔ. ΠΕΠ	2	-	2	-	-	-
ΘΡ. ΠΕΠ	-	-	-	-	-	-

Το *2004*, από τους δύο - ιδεολογικών πεποιθήσεων αντιρρησίες συνείδησης - που τα αιτήματά τους απορρίφθηκαν, ο ένας προσέφυγε στα διοικητικά δικαστήρια και εκδόθηκε εν τέλει η υπ΄αριθμ. 837/2010 απόφαση Συμβουλίου της Επικρατείας, απορριπτική για τον αντιρρησία, ο οποίος παραμένει προς το παρόν στην κατάσταση του ανυπότακτου, ενώ ο δεύτερος κατατάχθηκε και κρίθηκε από την αρμόδια υγειονομική επιτροπή ακατάλληλος για στράτευση (Ι5).

ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΑΠΟΡΡΙ-ΦΘΕΝΤΩΝ ΕΤΟΥΣ 2004	ΣΥΝΟΛΟ	ΠΡΟΣΦΥΓΗ ΣΕ ΔΙΟΙΚ. ΔΙΚΑΣΤ.	ΚΑΤΑΤΑ-ΧΘΗΚΑΝ / ΥΠΗΡΕ-ΤΗΣΑΝ	ΑΚΑΤΑΛ-ΛΗΛΟΙ ΓΙΑ ΣΤΡΑΤΕΥΣΗ (Ι5)	ΑΝΑΓΝΩΡΙ-ΣΤΗΚΑΝ	ΑΛΛΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ (ΑΝΥΠ. – ΣΕ ΑΥ)
ΙΔ. ΠΕΠ	2	1 (ΣτΕ 837/2010 απορ.)	-	1	-	-
ΘΡ. ΠΕΠ	-	-	-	-	-	-

Το *2005* ο μοναδικός αντιρρησίας συνείδησης που το αίτημά του απορρίφθηκε, παραμένοντας επί μακρόν στην κατάσταση του ανυπότακτου, εν τέλει μετά τη διακοπή της ανυποταξίας του, παραπέμφθηκε στην αρμόδια υγειονομική επιτροπή για κρίση της σωματικής του ικανότητας, η οποία αποφάνθηκε ότι είναι ακατάλληλος για στράτευση (Ι5).

ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΑΠΟΡΡΙ-ΦΘΕΝΤΩΝ ΕΤΟΥΣ 2005	ΣΥΝΟΛΟ	ΠΡΟΣΦΥΓΗ ΣΕ ΔΙΟΙΚ. ΔΙΚΑΣΤ.	ΚΑΤΑΤΑ-ΧΘΗΚΑΝ / ΥΠΗΡΕ-ΤΗΣΑΝ	ΑΚΑΤΑΛ-ΛΗΛΟΙ ΓΙΑ ΣΤΡΑΤΕΥΣΗ (Ι5)	ΑΝΑΓΝΩΡΙ-ΣΤΗΚΑΝ	ΑΛΛΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ (ΑΝΥΠ. – ΣΕ ΑΥ)
ΙΔ. ΠΕΠ	1	-	-	1	-	-
ΘΡ. ΠΕΠ	-	-	-	-	-	-

Το έτος *2006* υπήρχαν δύο αντιρρησίες συνείδησης που τα αιτήματά τους για υπαγωγή στο καθεστώς του Ν. 3421/2005 απορρίφθηκαν. Πρόκειται για δύο αντιρρησίες ιδεολογικών πεποιθήσεων εκ των οποίων ο ένας μετά από λήψη αναβολής κατάταξης για λόγους υγείας κρίθηκε

ακατάλληλος για στράτευση (Ι5) ενώ ο δεύτερος προσέφυγε στα διοικητικά δικαστήρια και η υπόθεσή του κατέστη τελεσίδικη με την έκδοση της υπ΄αριθμ. 1246/2013 ΣτΕ, απορριπτική για τον αιτούντα, με αποτέλεσμα αυτός να βρίσκεται ακόμη σε καθεστώς ανυποταξίας.

ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΑΠΟΡΡΙ-ΦΘΕΝΤΩΝ ΕΤΟΥΣ 2006	**ΣΥΝΟΛΟ**	**ΠΡΟΣΦΥΓΗ ΣΕ ΔΙΟΙΚ. ΔΙΚΑΣΤ.**	**ΚΑΤΑΤΑ-ΧΘΗΚΑΝ / ΥΠΗΡΕ-ΤΗΣΑΝ**	**ΑΚΑΤΑΛ-ΛΗΛΟΙ ΓΙΑ ΣΤΡΑΤΕΥΣΗ (Ι5)**	**ΑΝΑΓΝΩΡΙ-ΣΤΗΚΑΝ**	**ΑΛΛΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ (ΑΝΥΠ. – ΣΕ ΑΥ)**
ΙΔ. ΠΕΠ	2	1 (ΣτΕ 1246/2013 απορ.)	-	1	-	(1 προσφεύγων σε διοικ.δικαστ)
ΘΡ. ΠΕΠ	-	-	-	-	-	-

Το έτος *2007* από τους δύο απορριφθέντες ιδεολογικών πεποιθήσεων αντιρρησίες συνείδησης, ο ένας μετά από την πάροδο αρκετών ετών, κατέθεσε εκ νέου αίτηση το 2015 και αναγνωρίστηκε ως αντιρρησίας ιδεολογικών πεποιθήσεων. Ο δεύτερος μετά την απόρριψή του, κηρύχθηκε ανυπότακτος και εξακολουθεί μέχρι σήμερα να τελεί σε αυτή την κατάσταση.

ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΑΠΟΡΡΙ-ΦΘΕΝΤΩΝ ΕΤΟΥΣ 2007	**ΣΥΝΟΛΟ**	**ΠΡΟΣΦΥΓΗ ΣΕ ΔΙΟΙΚ. ΔΙΚΑΣΤ.**	**ΚΑΤΑΤΑ-ΧΘΗΚΑΝ / ΥΠΗΡΕ-ΤΗΣΑΝ**	**ΑΚΑΤΑΛ-ΛΗΛΟΙ ΓΙΑ ΣΤΡΑΤΕΥΣΗ (Ι5)**	**ΑΝΑΓΝΩΡΙ-ΣΤΗΚΑΝ**	**ΑΛΛΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ (ΑΝΥΠ. – ΣΕ ΑΥ)**
ΙΔ. ΠΕΠ	2	-	-	-	1 (το 2015)	1 (ΑΝΥΠ)
ΘΡ. ΠΕΠ	-	-	-	-	-	-

Το *2008* ο μοναδικός αντιρρησίας ιδεολογικών πεποιθήσεων που απορρίφθηκε, κλήθηκε για κατάταξη στις Ένοπλες Δυνάμεις και υπηρέτησε τη θητεία του.

ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΑΠΟΡΡΙ-ΦΘΕΝΤΩΝ ΕΤΟΥΣ 2008	ΣΥΝΟΛΟ	ΠΡΟΣΦΥΓΗ ΣΕ ΔΙΟΙΚ. ΔΙΚΑΣΤ.	ΚΑΤΑΤΑ-ΧΘΗΚΑΝ / ΥΠΗΡΕ-ΤΗΣΑΝ	ΑΚΑΤΑΛ-ΛΗΛΟΙ ΓΙΑ ΣΤΡΑΤΕΥΣΗ (Ι5)	ΑΝΑΓΝΩΡΙ-ΣΤΗΚΑΝ	ΑΛΛΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ (ΑΝΥΠ. – ΣΕ ΑΥ)
ΙΔ. ΠΕΠ	1	-	1	-	-	-
ΘΡ. ΠΕΠ	-	-	-	-	-	-

Το *2009*, έτος κατά το οποίο απορρίφθηκαν τρεις (3) αντιρρησίες *ιδεολογικών πεποιθήσεων* και δύο (2) θρησκευτικών ακολούθησε η εξής περαιτέρω πορεία αυτών: εκ των ιδεολογικών, ο ένας υπηρέτησε τη στρατιωτική του θητεία, ο δεύτερος αφού έλαβε αρχικά αναβολή κατάταξης για λόγους υγείας κρίθηκε εν τέλει από την αρμόδια υγειονομική επιτροπή ακατάλληλος για στράτευση (Ι5) και ο τρίτος τελεί ακόμη σε κατάσταση ανυποταξίας ως συνέπεια της μη παρουσιάσεώς του κατά την κλήση του για κατάταξη στις Ένοπλες Δυνάμεις. Από τους δύο (2) *θρησκευτικών πεποιθήσεων* αντιρρησίες συνείδησης, ο ένας μετά την άσκηση αίτησης θεραπείας αναγνωρίστηκε εν τέλει, εξέπεσε όμως του δικαιώματος εκπλήρωσης εναλλακτικής πολιτικής κοινωνικής υπηρεσίας και εν συνεχεία μετά τη λήψη αναβολής κατάταξης για λόγους υγείας, κρίθηκε ακατάλληλος για στράτευση (Ι5) από την αρμόδια υγειονομική επιτροπή. Ο δεύτερος μετά την προσφυγή του στα διοικητικά δικαστήρια και την έκδοση της ΣτΕ 216/2012 με την οποία δικαιώθηκε, αναγνωρίστηκε μετά από νέα κρίση της αρμόδιας επιτροπής, ως θρησκευτικών πεποιθήσεων αντιρρησίας συνείδησης. Μεταγενέστερα και μετά την εκπλήρωση τριών μηνών εναλλακτικής κοινωνικής υπηρεσίας, απαλλάχθηκε από την υποχρέωση εκπλήρωσης εναλλακτικής πολιτικής κοινωνικής υπηρεσίας, ως πατέρας τριών (3) τέκνων.

ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΑΠΟΡΡΙ-ΦΘΕΝΤΩΝ ΕΤΟΥΣ 2009	ΣΥΝΟΛΟ	ΠΡΟΣΦΥΓΗ ΣΕ ΔΙΟΙΚ. ΔΙΚΑΣΤ.	ΚΑΤΑΤΑ-ΧΘΗΚΑΝ / ΥΠΗΡΕ-ΤΗΣΑΝ	ΑΚΑΤΑΛ-ΛΗΛΟΙ ΓΙΑ ΣΤΡΑΤΕΥΣΗ (Ι5)	ΑΝΑΓΝΩΡΙ ΣΤΗΚΑΝ	ΑΛΛΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ (ΑΝΥΠ. – ΣΕ ΑΥ)
ΙΔ. ΠΕΠ	3	-	1	1	-	1 (ΑΝΥΠ.)
ΘΡ. ΠΕΠ	2	1 (ΣτΕ 216/2012 υπερ του αιτούντος)	-	1	1(προς φεύγων)	-

Το έτος *2010* από τους δύο (2) απορριφθέντες αντιρρησίες συνείδησης, ο ιδεολογικών πεποιθήσεων αντιρρησίας, κλήθηκε αργότερα για κατάταξη στις Ένοπλες Δυνάμεις και υπηρέτησε ενόπλως, ο δε θρησκευτικών πεποιθήσεων, άσκησε αίτηση θεραπείας και αναγνωρίστηκε τελικά το έτος 2011 ως θρησκευτικών πεποιθήσεων αντιρρησίας συνείδησης.

ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΑΠΟΡΡΙ-ΦΘΕΝΤΩΝ ΕΤΟΥΣ 2010	ΣΥΝΟΛΟ	ΠΡΟΣΦΥΓΗ ΣΕ ΔΙΟΙΚ. ΔΙΚΑΣΤ.	ΚΑΤΑΤΑ-ΧΘΗΚΑΝ / ΥΠΗΡΕ-ΤΗΣΑΝ	ΑΚΑΤΑΛ-ΛΗΛΟΙ ΓΙΑ ΣΤΡΑΤΕΥΣΗ (Ι5)	ΑΝΑΓΝΩΡΙ-ΣΤΗΚΑΝ	ΑΛΛΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ (ΑΝΥΠ. – ΣΕ ΑΥ)
ΙΔ. ΠΕΠ	1	-	1	-	-	-
ΘΡ. ΠΕΠ	1	-	-	-	1 (μετά από άσκηση αίτησης θεραπείας)	-

Το έτος *2011*, έτος με απόρριψη εννέα (9) αιτήσεων υπαγωγής στο καθεστώς των αντιρρησιών συνείδησης, πέντε (5) ιδεολογικών και τεσσάρων (4) θρησκευτικών πεποιθήσεων, παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον λόγω ακριβώς του συγκριτικά μεγαλύτερου αριθμού απορριφθέντων αιτήσεων. Από τους πέντε (5) αντιρρησίες ιδεολογικών πεποιθήσεων, οι δύο (2) εξ αυτών υπηρέτησαν στρατεύσιμη στρατιωτική υποχρέωση και οι άλλοι τρεις (3) κρίθηκαν από τις αρμόδιες υγειονομικές επιτροπές ακατάλληλοι για στράτευση (Ι5). Από τους τέσσερεις (4) θρησκευτικών πεποιθήσεων αντιρρησίες συνείδησης, όλοι προσέφυγαν στα διοικητικά δικαστήρια και εκδόθηκαν οι υπ΄ αριθμ. 284/2012, 1569/2012, 1871/2012 και 2291/2012 αποφάσεις του Συμβουλίου της Επικρατείας. Όλες ήταν απορριπτικές και από τους τέσσερεις, δύο εξ αυτών υπηρέτησαν, ένας (1) κρίθηκε ακατάλληλος για στράτευση (Ι5) και ένας (1) υπέβαλλε αίτημα για αναγνώριση ως αντιρρησίας ιδεολογικών πεποιθήσεων το οποίο και εγκρίθηκε.

ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΑΠΟΡΡΙ-ΦΘΕΝΤΩΝ ΕΤΟΥΣ 2011	**ΣΥΝΟΛΟ**	**ΠΡΟΣΦΥΓΗ ΣΕ ΔΙΟΙΚ. ΔΙΚΑΣΤ.**	**ΚΑΤΑΤΑ-ΧΘΗΚΑΝ/ ΥΠΗΡΕ-ΤΗΣΑΝ**	**ΑΚΑΤΑΛ-ΛΗΛΟΙ ΓΙΑ ΣΤΡΑΤΕΥΣΗ (Ι5)**	**ΑΝΑΓΝΩΡ-ΙΣΤΗΚΑΝ**	**ΑΛΛΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ (ΑΝΥΠ. – ΣΕ ΑΥ)**
ΙΔ. ΠΕΠ	5	-	2	3	-	-
ΘΡ. ΠΕΠ	4	4 (ΣτΕ 284/2012, 1569/2012, 1871/2012 κ΄ 2291/2012)	2 (εκ των προσφευ-γόντων)	1 (εκ των προσφευ-γόντων)	1 (εκ των προσφευ-γόντων)	-

Το *2012* από τους οκτώ (8) απορριφθέντες στο σύνολο, ο ένας (1) θρησκευτικών πεποιθήσεων αντιρρησίας συνείδησης κρίθηκε ακατάλληλος για στράτευση (Ι5) ενώ από τους υπόλοιπους επτά (7) ιδεολογικών πεποιθήσεων αντιρρησίες μόνο ένας (1) προσέφυγε στα διοικητικά δικαστήρια για τον οποίο εκδόθηκε η με αριθμό 934/2013 απορριπτική απόφαση Συμβουλίου της Επικρατείας. Τελικά από το σύνολο των επτά (7) ιδεολογικών πεποιθήσεων αντιρρησιών

συνείδησης, οι τέσσερεις (4) κρίθηκαν ακατάλληλοι για στράτευση (Ι5) μέσα στους οποίους υπάγεται και ο προσφεύγων στα διοικητικά δικαστήρια, οι δυο υπηρέτησαν και ο ένας τελεί σε κατάσταση ανυποταξίας.

ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΑΠΟΡΡΙ-ΦΘΕΝΤΩΝ ΕΤΟΥΣ 2012	**ΣΥΝΟΛΟ**	**ΠΡΟΣΦΥΓΗ ΣΕ ΔΙΟΙΚ. ΔΙΚΑΣΤ.**	**ΚΑΤΑ-ΤΑ-ΧΘΗ-ΚΑΝ/ ΥΠΗΡΕ ΤΗΣΑΝ**	**ΑΚΑΤΑΛΛΗΛΟΙ ΓΙΑ ΣΤΡΑΤΕΥΣΗ (Ι5)**	**ΑΝΑΓΝΩΡΙ-ΣΤΗΚΑΝ**	**ΑΛΛΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ (ΑΝΥΠ. – ΣΕ ΑΥ)**
ΙΔ. ΠΕΠ	7	1 (ΣτΕ 934/2013 απορ.)	2	4 (συμπερι-λαμβάνεται και ο 1 προσφεύγων)	-	1 (ΑΝΥΠ)
ΘΡ. ΠΕΠ	1	-	-	1	-	-

Το *2013* είχαμε εννέα (9) απορριπτικές περιπτώσεις, επτά (7) ιδεολογικών πεποιθήσεων και δύο (2) θρησκευτικών πεποιθήσεων. Από τους δύο θρησκευτικών πεποιθήσεων αντιρρησίες ο ένας προσέφυγε στα διοικητικά δικαστήρια και εκδόθηκε η υπ΄αριθμ 1289/2014 απορριπτική απόφαση Συμβουλίου της Επικρατείας κατά της οποίας ο αντιρρησίας συνείδησης προσέφυγε στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (αίτηση υπ΄αριθμ. 66899/14) και το ΕΔΔΑ δημοσίευσε την απόφασή του σύμφωνα με την οποία υπήρχε παραβίαση του άρθρου 9 της ΕΣΔΑ[127]. Ο έτερος αντιρρησίας θρησκευτικών πεποιθήσεων άσκησε αίτηση θεραπείας και αναγνωρίστηκε τελικά. Από το σύνολο των επτά (7) αντιρρησιών συνείδησης ιδεολογικών πεποιθήσεων των οποίων οι αιτήσεις απορρίφθηκαν, τρείς (3) εξ αυτών υπηρέτησαν ενόπλως τη θητεία τους, τρείς (3) κρίθηκαν ακατάλληλοι για στράτευση (Ι5) και ένας (1) μετά από τη χορήγηση αναβολής κατάταξης για λόγους υγείας υπέβαλλε νέο αίτημα και αναμένει νέα κρίση από την αρμόδια Επιτροπή.

[127]Βλ. §11. Σελ. 71 της παρούσας εργασίας.

ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΑΠΟΡΡΙ-ΦΘΕΝΤΩΝ ΕΤΟΥΣ 2013	ΣΥΝΟΛΟ	ΠΡΟΣΦΥΓΗ ΣΕ ΔΙΟΙΚ. ΔΙΚΑΣΤ.	ΚΑΤΑΤΑ-ΧΘΗΚΑΝ / ΥΠΗΡΕ-ΤΗΣΑΝ	ΑΚΑΤΑΛ-ΛΗΛΟΙ ΓΙΑ ΣΤΡΑΤΕΥΣΗ (Ι5)	ΑΝΑΓΝΩΡΙ-ΣΤΗΚΑΝ	ΑΛΛΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ (ΑΝΥΠ. – ΣΕ ΑΥ)
ΙΔ. ΠΕΠ	7	-	3	3	-	1(αναμένει νέα κρίση)
ΘΡ. ΠΕΠ	2	1 (ΣτΕ 1289/2014 και Αποφ. ΕΣΔΑ)	-	-	1 (μετά από αίτηση θεραπείας)	-

Το *2014* επί συνόλου έντεκα (11) απορριπτικών αιτήσεων αντιρρησιών συνείδησης, οι επτά (7) ήταν ιδεολογικών πεποιθήσεων και οι τέσσερεις (4) θρησκευτικών πεποιθήσεων. Από τους έντεκα (11) απορριφθέντες, δύο (2) προσέφυγαν στα διοικητικά δικαστήρια και εκδόθηκαν οι υπ΄ αριθμ. 1376/2015 απόφαση Συμβουλίου της Επικρατείας η οποία έκανε δεκτή την αίτηση ακυρώσεως και τελικά ο αιτών αναγνωρίστηκε ως αντιρρησίας το 2015 και η ΣτΕ 4130/2015 απορριπτική απόφαση. Και οι δύο προσφεύγοντες ανήκαν στην κατηγορία των θρησκευτικών πεποιθήσεων για το σύνολο των οποίων, εκ των υστέρων αναγνωρίστηκαν ως αντιρρησίες συνείδησης τρείς (3) μετά από άσκηση αίτησης θεραπείας και ένας (1) τελεί σε αναβολή κατάταξης για λόγους υγείας. Από την κατηγορία των ιδεολογικών πεποιθήσεων που απορρίφθηκαν, τρεις (3) εκπλήρωσαν τις στρατιωτικές του υποχρεώσεις, δύο (2) κρίθηκαν ακατάλληλοι για στράτευση (Ι5) και δύο (2) τελούν ακόμη σε αναβολή κατάταξης για λόγους υγείας.

ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΑΠΟΡΡΙ ΦΘΕΝΤΩΝ ΕΤΟΥΣ 2014	ΣΥΝΟΛΟ	ΠΡΟΣΦΥΓΗ ΣΕ ΔΙΟΙΚ. ΔΙΚΑΣΤ.	ΚΑΤΑΤΑ-ΧΘΗΚΑΝ / ΥΠΗΡΕ-ΤΗΣΑΝ	ΑΚΑΤΑΛ-ΛΗΛΟΙ ΓΙΑ ΣΤΡΑΤΕΥΣΗ (Ι5)	ΑΝΑΓΝΩΡΙ-ΣΤΗΚΑΝ	ΑΛΛΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ (ΑΝΥΠ. – ΣΕ ΑΥ)
ΙΔ. ΠΕΠ	7	-	3	2	-	2(σε ΑΥ)
ΘΡ. ΠΕΠ	4	2 (ΣτΕ 1376/2015 θετική και 4130/2015 απορριπτ.)	-	-	3 (συμπεριλαμβανονται και οι 2 προσφεύγοντες)	1 (σε ΑΥ)

Για το έτος 2015 δεν μπορούμε να εξάγουμε με ασφάλεια συμπεράσματα για την περαιτέρω πορεία των απορριφθέντων αιτημάτων των αντιρρησιών συνείδησης καθόσον είναι πολύ σύντομο το χρονικό διάστημα, με αποτέλεσμα μισοί και παραπάνω να τελούν ίσως σε αναβολή κατάταξης για λόγους υγείας[128] ή ακόμη και οι τυχόν προσφεύγοντες να μην έχουν τελεσίδικη απόφαση.

Για την παραπάνω αναφερόμενη χρονική περίοδο (2003 -2014) για την οποία έχουμε στοιχεία περαιτέρω εξέλιξης των απορριφθέντων αιτήσεων θα μπορούσαμε συνολικά να αναφέρουμε ότι ένα ποσοστό είκοσι τοις εκατό (20%) προσέφυγε στα διοικητικά δικαστήρια. Από τις αποφάσεις αυτές που εκδόθηκαν από το ΣτΕ οι εννέα (9) ήταν απορριπτικές και οι δύο (2) υπέρ των αιτούντων. Το ποσοστό δηλαδή θετικής έκβασης των διοικητικών προσφυγών των αντιρρησιών συνείδησης ήταν της τάξεως του δεκαοκτώ κόμμα δεκαοκτώ τοις εκατό (18,18%) ενώ των απορριπτικών αποφάσεων ογδόντα ένα κόμμα ογδόντα ένα τοις εκατό (81,81 %). Παρατηρούμε επίσης ότι περίπου οι μισοί από τους ιδεολογικούς αντιρρησίες κατατάχθηκαν και υπηρέτησαν ενόπλως την θητεία τους ενώ αντίστοιχο ποσοστό προσέφυγε στην εύκολη λύση της

[128] Ο Ν. 3421/2005 προβλέπει ότι για την οριστική κρίση των τελούντων σε αναβολή κατάταξης για λόγους υγείας, αυτοί θα πρέπει να έχουν εξαντλήσει το ανώτατο χρονικό όριο που δύναται ένας στρατεύσιμος να βρίσκεται νόμιμα εκτός Ενόπλων Δυνάμεων για λόγους υγείας και το οποίο είναι το χρονικό όριο των δύο ετών.

ακαταλληλότητας για στράτευση και την κρίση τους ως Ικανοί πέμπτης κατηγορίας (Ι5). Σε αντίθεση από τους θρησκευτικών πεποιθήσεων αντιρρησίες συνείδησης, δεν υπηρέτησε κανένας στρατεύσιμη στρατιωτική υποχρέωση, ούτε επίσης κρίθηκε ακατάλληλος για στράτευση (Ι5). Εκ του αντιθέτου μάλιστα μισοί και παραπάνω προσέφυγαν στα διοικητικά δικαστήρια και οι υπόλοιποι μετά από την άσκηση αίτησης θεραπείας ή υποβολής εκ νέου αιτήματος αναγνωρίστηκαν ως θρησκευτικοί αντιρρησίες συνείδησης.

ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΑΠΟΡΡΙΦΘΕΝΤΩΝ ΕΤΩΝ 2003 - 2014	**ΣΥΝΟΛΟ**	**ΠΡΟΣΦΥΓΗ ΣΕ ΔΙΟΙΚ. ΔΙΚΑΣΤ.**	**ΚΑΤΑΤΑ-ΧΘΗΚΑΝ / ΥΠΗΡΕ-ΤΗΣΑΝ**	**ΑΚΑΤΑΛ-ΛΗΛΟΙ ΓΙΑ ΣΤΡΑΤΕΥΣΗ (Ι5)**	**ΑΝΑΓΝΩΡΙ-ΣΤΗΚΑΝ**	**ΑΛΛΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ (ΑΝΥΠ. – ΣΕ ΑΥ)**
ΙΔ. ΠΕΠ	40	3	15	15	1	6
ΘΡ. ΠΕΠ	14	8	-	-	7(συμπεριλαμβάνο-νται και οι 2 προσφεύγοντες)	1
ΣΥΝΟΛΟ	**54**	**11 (9 απορριπτ. και 2 υπέρ των αιτούντων)**	**15**	**15**	**8 (συμπεριλαμβάνο-νται και οι 2 προσφεύγοντες)**	**7**

Καταλήγουμε λοιπόν μετά και τα παραπάνω δεδομένα ότι κάποιοι από τους αντιρρησίες συνείδησης ίσως δεν «πείθουν» για την ωριμότητα και βασιμότητα των επιχειρημάτων τους. Άραγε για ποιους λόγους η άρνηση στράτευσης δεν γίνεται πιστευτή; Θα ανέμενε κανείς ότι οι επικαλούμενοι λόγους είτε θρησκευτικής είτε ιδεολογικής συνείδησης θα ικανοποιούνταν ήδη από το έτος 1997 όταν με την ψήφιση του Ν.2510/1997 αναγνωρίστηκε νομοθετικά ο θεσμός της εναλλακτικής κοινωνικής πολιτικής υπηρεσίας, ρύθμιση που τόσο καιρό αναζητούσαν τόσο οι αντιρρησίες συνείδησης όσο και τα διάφορα όργανα και φορείς ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Όμως

μετά από τη νομοθετική αυτή ρύθμιση καθώς και τις επόμενες που ακολούθησαν και ασφαλώς βελτίωσαν κατά πολύ τόσο το θεσμό της εναλλακτικής υπηρεσίας όσο και τη διάρκεια αυτής, τους φορείς και την κατά τόπους απασχόληση των αντιρρησιών συνείδησης θα περίμενε κανείς μια θετική αντιμετώπιση και μια ευαρέσκεια απέναντι στον κρατικό μηχανισμό και την ελληνική πολιτεία.

Παρόλα ταύτα συνεχώς αναδύεται και κάποιο νέο αίτημα, ένας νέος στόχος, μια νέα νομοθετική αντιμετώπιση και ρύθμιση. Το να δεχόμαστε να διασύρεται η Ελλάδα με το να προπαγανδίζουμε προς όλες τις κατευθύνσεις εναντίον της, ότι δήθεν είναι από τις μόνες ευρωπαϊκές χώρες που δεν τιμά και δεν αναγνωρίζει όπως πρέπει τους αντιρρησίες συνείδησης, είναι ίσως μια πρακτική εσφαλμένη και κατακριτέα. Ασφαλώς και υπάρχουν περιστατικά που καταδεικνύουν άνιση και διακριτική μεταχείριση των αντιρρησιών συνείδησης (αυτά κυρίως ανήκουν στο παρελθόν), αλλά δεν μπορεί κανείς να παραγνωρίσει το γεγονός της εσφαλμένης πληροφόρησης ή της παραπληροφόρησης για κάποια άλλα περιστατικά που εσκεμμένα έχουν ως στόχο να προσβάλλουν και να αμφισβητήσουν ένα σύνολο κρατικών θεσμικών πλαισίων και ίσως εν τέλει και την ίδια την πολιτεία. Ο καθείς ας αναλογιστεί τη θέση του, τις ευθύνες του και τα δικαιώματά του και ας εξάγει τα δικά του συμπεράσματα!

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αλιβιζάτος Ν., Αντιρρησίες συνείδησης και στρατιωτική θητεία, ΝοΒ τόμος 36/1988, σελ 519 - 528.

Αλιβιζάτος Ν., Η Συνταγματική Θέση των Ενόπλων Δυνάμεων, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή 1992

Αλιβιζάτος Ν., Ο αβέβαιος εκσυγχρονισμός, Εκδ. Πόλις, 2001

Ανδρουτσόπουλος Γ., Η θρησκευτική ελευθερία κατά τη νομολογία του Αρείου Πάγου, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα 2010

Ανθόπουλος Χ., Το συνταγματικό δικαίωμα στην ελευθερία της συνείδησης, Κριτικές Μελέτες, Εκδ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη 1992

Ανθόπουλος Χ., Το πρόβλημα της συνταγματικότητας της κοινωνικής θητείας (Με αφορμή την πρόσφατη γνωμοδότηση του ΝΣΚ) Υπεράσπιση 2-1993, σελ 1071-1091

Ανθόπουλος Χ., Το συνταγματικό δικαίωμα στην ελευθερία της συνείδησης, Νέες διαστάσεις των θεμελιωδών δικαιωμάτων, εκδ. Σάκκουλας Αθήνα- Θεσσαλονίκη 2001, σελ. 112 επ.

Ανθόπουλος Χ., Συνταγματικές Όψεις της αντίρρησης συνείδησης, Σχολιαστής 1988 (τ. 62)

Βασιλόγιαννης Φ., Η αντίρρηση συνείδησης από συνταγματική άποψη, Δίκαιο και Πολιτική, τεύχος 17 -18/1991, σελ 25-60

Βενιζέλος Ε., Το αναθεωρητικό κεκτημένο. Το συνταγματικό φαινόμενο στον 21ο αιώνα και η εισφορά της Αναθεώρησης του 2001, Εκδ. Αντ. Ν.Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή2002, σελ. 152 έως 154

Γεωργόπουλος Γ., Η διαμόρφωση του κανονιστικού περιεχομένου και των διαφόρων πτυχών του δικαιώματος στην αντίρρηση συνείδησης υπό τη συμβολή του ερμηνευτικού δεδομένου της νομολογίας του ΕΔΔΑ, Επετ. Αρμ. 2009, σελ 130 έως 161

Γκανής Λ., Η προστασία της επικρατούσας θρησκείας, εισήγηση στον τόμο «Η θρησκευτική ελευθερία— θεωρία και πράξη στην ελληνική κοινωνία και έννομη τάξη» Δικανικοί Διάλογοι IV (Επιμ. Μπέης Κ.) Εκδ. Ευνομία Verlag, Αθήνα 1997, σελ 29 έως 49

Δαγτόγλου Πρ., Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα τομ. Β΄, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα –Κομοτηνή 1991,

Ευρυγένη Δ., Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: Τριάντα Χρόνια 1953-1983, ΕΕΔΔ 1983, σελ. 479 επ.

Καλλικούνης Κ., Το ζήτημα των Μαρτύρων του Ιεχωβά, Το Σ τόμος 15/1989, σελ 137 έως 145

Κανιούρας Ν., Σύνταγμα και εναλλακτική (κοινωνική –πολιτική) αντί της στρατιωτικής, θητεία, εισήγηση στον τόμο «Η θρησκευτική ελευθερία— θεωρία και πράξη στην ελληνική κοινωνία και έννομη τάξη» Δικανικοί Διάλογοι IV (Επιμ. Μπέης Κ.) Εκδ. Ευνομία Verlag, Αθήνα 1997, σελ 63 έως 74

Καράκωστας Β., Τα συνταγματικά θεμέλια της θρησκευτικής ελευθερίας και η δυνατότητα αναθεώρησης των σχετικών διατάξεων, εισήγηση στον τόμο «Η θρησκευτική ελευθερία— θεωρία και πράξη στην ελληνική κοινωνία και έννομη τάξη» Δικανικοί Διάλογοι IV (Επιμ. Μπέης Κ.) Εκδ. Ευνομία Verlag, Αθήνα 1997, σελ 75 έως 114

Καρακώστας Β., Συνταγματικότητα και νομιμότητα της εναλλακτικής θητείας των αντιρρησιών συνείδησης, Δίκη 2005, σελ. 522 επ και Συνήγορος 49- 2005 σελ 36 έως 38

Καστανάς Η. , Η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου σε θέματα Θρησκευτικής Ελευθερίας, Νομοκανονικά 2/2002, σελ. 31 επ.

Καστανάς Η. – Κτιστάκης Γ. , Επισκόπηση Νομολογίας Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1998, σελ. 64,96,

Κονιδάρης Ι., Νομική Θεωρία και Πράξη για τους «Μάρτυρες του Ιεχωβά» εκδ. Σάκκουλα, 2005,

Κονιδάρη Ι., Εγχειρίδιο Εκκλησιαστικού Δικαίου, εκδ. Σάκκουλα 2000

Κονιδάρης Ι., Θεμελιώδεις διατάξεις σχέσεων κράτους ¬ εκκλησίας, Εκδ. Αντ.Ν. Σάκκουλα, Αθήνα ¬ Κομοτηνή 1999

Κονιδάρη Ι., Ζητήματα Θρησκευτικών διακρίσεων, Υπεράσπιση τεύχος 2/1992, σελ 405¬413

Κονιδάρη Ι., Η συνταγματική επιταγή για την ανάπτυξη θρησκευτικής συνειδήσεως, το θεσμικό πλαίσιο, ΣΥΝΑΞΗ τεύχος 65 (Ιαν¬Μάρ 1998) σελ 30¬38

Κονιδάρη Ι., Οι σχέσεις Εκκλησίας ¬ Κράτους στην Ελλάδα από το 1974 έως σήμερα, εισήγηση στον τόμο «Η θρησκευτική ελευθερία— θεωρία και πράξη στην ελληνική κοινωνία και έννομη τάξη» Δικανικοί Διάλογοι IV (Επιμ. Μπέης Κ.) Εκδ. Ευνομία Verlag, Αθήνα 1997, σελ 115¬126

Κονιδάρης Μ., Θεωρία και Νομολογία για τους Μάρτυρες του Ιεχωβά, NoB 34 (1986), σελ 502¬513

Κοντιάδης Ξ., Ο νέος συνταγματισμός και τα θεμελιώδη δικαιώματα μετά την Αναθεώρηση του 2001, Εκδ. Αντ. Ν.Σάκκουλα, Αθήνα ‘ Κομοτηνή 2002

Κρίππας Γ., Η συνταγματικότης της απαλλαγής από την ένοπλον στρατιωτικήν θητείαν δια λόγους θρησκευτικών πεποιθήσεων, ΕΕΝ τόμος 46/1979 σελ 325 έως 328

Κτιστάκης Ι., Η ευρωπαϊκή προστασία της θρησκευτικής ετερότητας, μελέτη στο συλλογικό τόμο «Νομικά Ζητήματα Θρησκευτικής Ετερότητας στην Ελλαδα» (Επιμ. Χριστόπουλοο Δ.) Εκδ. Κριτική και ΚΕΜΟ, Αθήνα 1999, σελ 225¬269

Κτιστάκης Γ., Θρησκευτική ελευθερία και Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή 2004

Κτιστάκης Γ. ¬ Μπέης Κ., Συμμορφώνεται πράγματι η ελληνική διοικητική δικαιοσύνη στη νομολογία του ΕΔΔΑ; Παρατηρήσεις στη ΔΕφΑθ 251/2002, Δίκη 2003, σελ 927¬934

Λιόσης Σ., Αντιρρησίες Συνείδησης, Εκδ. Αντ.Ν. Σάκκουλα, Αθήνα ¬Κομοτηνή 2004

Λυκοβάρδη Κ., Η αντίρρηση συνείδησης στη στρατιωτική θητεία, Το Σ 3/2000, σελ.461¬492

Λυκοβάρδη Κ., Η αντίρρηση συνείδησης στη στρατιωτική θητεία: από τις ποινικές καταδίκες στην νομική ανοχή, μελέτη στο συλλογικό έργο «Τα δικαιώματα στην Ελλάδα:1953¬2003 από το τέλος του εμφυλίου στο τέλος της μεταπολίτευσης» (Επιμ. Τσαπόγας Μ. ¬ Χριστόπουλος Δ.) Εκδ. Καστανιώτης 2004, σελ 138¬157

Μάνεσης Α., Η συνταγματική αναθεώρηση του 1986, Εκδ. Παρατηρητής Θεσ/νίκη 1989

Μάνεσης Α., Συνταγματικά δικαιώματα, α΄ Ατομικές ελευθερίες – πανεπιστημιακές παραδόσεις , εκδόσεις Σάκκουλα Θεσσαλονίκη, δ΄έκδοση

Μαντζούφας Π. Η κατάργηση συνταγματικών αναχρονισμών στα θεμελιώδη δικαιώματα με την Αναθεώρηση του 2001, μελέτη στο συλλογικό έργο «Πέντε χρόνια μετά τη συνταγματική

Αναθεώρηση του 2001.Αποτίμηση και προτάσεις για μια νέα συνταγματική μεταρρύθμιση, τόμος Α΄, ΚΕΣΔ¬ Ίδρυμα Θ. και Δ. Τσάτσου, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα 2006, σελ 226¬236

Μαρίνος Α., Η θρησκευτική Ελευθερία, Διατριβή επί Διδακτορία, Αθήνα 1972

Μπακογιάννης Κ., Η αντίρρηση συνείδησης στην αναθεώρηση του Συντάγματος. Η προσθήκη ερμηνευτικής δήλωσης στο άρθρο 4 παρ.6, ΔτΑ Νο 10/2001, σελ 331¬339

Μπέης Κ., Η θρησκευτική ελευθερία στην καθημερινή ελληνική πρακτική, εισήγηση στον τόμο «Η Θρησκευτική Ελευθερία: θεωρία και πράξη στην ελληνική κοινωνία και έννομη τάξη» Δικανικοί Διάλογοι IV (Επιμ. Μπέης Κ.) Εκδ. Ευνομία Verlag, Αθήνα 1997, σελ 210¬254

Μαγγάνας Αντ. – Χρυσανθάκης Χ. – Βανδώρος Δ. - Καρατζά Λ., Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, , εκδ Νομική Βιβλιοθήκη 2011

Ορφανουδάκη Κ. Σαράντη, Η ασφάλεια του Κράτους και η άρνηση στράτευσης για λόγους συνείδησης, Χαρμόσυνο Αριστόβουλου Μάνεση, Κράτος, Σύνταγμα και Δημοκρατία στο έργο του, εκς Σάκκουλα Θεσσαλονίκη, 1994, σελ 169

Παναγόπουλος Ιωάννης, Εκκλησιαστικόν Δίκαιον, Τυπογρ. ΑΓ. ΓΙΟΒΑΝΗΣ, Αθήνα 1980

Παπαδαμάκης Α., Αντιρρησίες συνείδησης και ποινική καταστολή – Κριτική επισκόπηση Νομολογίας, Υπεράσπιση 1992, σελ. 968 επ.

Παπαδαμάκης Α., Οι αντιρρησίες συνείδησης ως οριακό πρόβλημα του Ποινικού Δικαίου, Δίκαιο και Πολιτική, τ. 17-18, 1989, σελ. 9 επ.

Παπαδημητρίου Γ., Το Σύνταγμα και Εναλλακτική Κοινωνική Θητεία, Υπεράσπιση 1991, σελ 579¬582

Παραράς Π., Σύνταγμα Ι, Άρθρα 1¬4, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα 2010

Παρασκευαϊδης¬ Αρχιεπίσκοπος Αθηνών Χριστόδουλος, Οι Αντιρρησίες Συνειδήσεως. Η ευρωπαϊκή δικαιική πρακτική , Νομικά Ανάλεκτα, Ομιλίες προς νομικούς, Εξέτασιν νομικών θεμάτων υπό το φώς της Ορθοδόξου πνευματικότητος και εν Χριστώ εμπειρίας, Ιερά Μητρόπολις Καισαριανής, Βύρωνος και Υμηττού, Καισαριανή 2009, σελ 80 επ και 200 επ.

Παρασκευόπουλος Ν., Η ενοχή του αντιρρησία συνείδησης, Δίκαιο και Πολιτική, τεύχος 17¬18, 1991, σελ 5¬8

Προβατάς Σ., Στρατολογική Νομοθεσία όπως ισχύει σήμερα, Εκδ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 1993

Ρέππας Θ., Η θρησκευτική ελευθερία όπως τη βιώνουν οι Μάρτυρες του Ιεχωβά στην Ελλάδα, μελέτη στο συλλογικό τόμο «Η Θρησκευτική Ελευθερία: θεωρία και πράξη στην ελληνική κοινωνία και έννομη τάξη» Δικανικοί Διάλογοι IV (Επιμ. Μπέης Κ.) Εκδ. Ευνομία Verlag, Αθήνα 1997, σελ 307¬337

Σαρμάς Ι., Η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και της Επιτροπής. Αναλυτική μελέτη των μεγάλων θεμάτων, Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου ¬ Συνταγματικό Δίκαιο στην Ευρώπη, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα 1998

Σγουρίτσας Χ. : Η ελευθερία της λατρείας και οι συνταγματικοί περιορισμοί αυτής , ΕΕΝ 21 (1954) 361 επ

Σημίτσης Κ., Αντίρρηση συνείδησης και στρατιωτική θητεία: Η ανάδυση ενός δικαιώματος του ανθρώπου σε διεθνές επίπεδο, Δίκαιο και Πολιτική, τεύχος 17¬18, Εκδ. Παρατηρητής 1990, σελ. 61¬110

Σοϊλεντάκης Ν., Συνοπτικές σκέψεις για τους αντιρρησίες συνειδήσεως και την εναλλακτική στρατιωτική θητεία, μελέτη στο συλλογικό τόμο «Η Θρησκευτική Ελευθερία: θεωρία και πράξη στην ελληνική κοινωνία και έννομη τάξη» Δικανικοί Διάλογοι IV (Επιμ. Μπέης Κ.) Εκδ. Ευνομία Verlag, Αθήνα 1997, σελ 355¬357

Συνήγορος του Πολίτη, Ο θεσμός της εναλλακτική ¬πολιτικής¬ κοινωνικής υπηρεσίας. Προτάσεις αναμόρφωσης. Ειδική Έκθεση, Το Σ 3¬4/1999, σελ 701¬738

Συνήγορος του Πολίτη, Εναλλακτική πολιτική-κοινωνική υπηρεσία: αρμοδιότητα εποπτείας, ωράριο απασχόλησης και καθεστώς αδειών, Σύνοψη Διαμεσολάβησης, Μάιος 2008

Τόσκας Α., Άοπλη ή εναλλακτική πολιτική ¬ κοινωνική υπηρεσία των αντιρρησιών συνείδησης, ΝοΒ τόμος 46/1998, σελ. 391¬392

Τρωιανός Σ.¬ Παπαγεωργίου Κ., Θρησκευτική Νομοθεσία ¬ Ειδική Νομοθεσία ¬ Βιβλιογραφία ¬ Νομολογία, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2009

Νομικό Συμβούλιο του Κράτους, Γνωμοδότηση (Ολομ.) 699/1991, Το Σ 4/1992 (τόμος 18ος) σελ- 779¬787 με σημειώσεις Ευθ.Α. Αντωνόπουλου/Παρέδρου ΣτΕ

Τσαρουχάς Κ., Αντιρρησίες συνείδησης, Εκδ. Ελληνικά Γράμματα 1996

Τσάτσος Δ. ¬ Σταθόπουλος Μ.¬ Μέλισσας Δ., Ελευθερία θρησκευτικής συνείδησης και ελευθερία συνείδησης (Γνωμοδότηση) Ελλ. Δνη τόμος 44/2003, σελ 355¬364

Marta Poblet, Pragmatics of the interaction patterns in a Spanish court: a case study, , Barcelona:ICPS, 1999 (Working Papers)

Margaret Levi, Consent, dissent and patriotism, Cambridge, Cambridge University Press, 1997 (Political economy of institutions and decisions)

Hitomi Takemura, International Human Rights to Conscientious Objection to military service and individual duties to disobey manifestly illegal orders, Heidelberg: Springer, 2009